

сop (адьг)

A-90

АСЛЪЭН
СЫМАДЖЭ

АСЛЪЭН СЫМАДЖЭ

ТАУРЫХЪХЭР

ЗЫТХЫЖАР
БАЛЪКЪЭР КЪЫЛЫШБИЙЩ

«ЭЛЬБРУС. ТХЫЛЪ ТЕДЗАПІЭ»
НАЛШЫК 1975

КЪАРЭБАТЫР

Зы къуажэ гуэрым куэд дыдэ щлауэ шыпсэурт щаклуэ цлэрылуэ гуэр. А щаклуэм зэреджэр Иналыкъуэт. Ар апхуэдизклэ щаклуэ бэлыхьти, клуэаракъэ, зытеплъар блигъэклыртэкъым. Мэзым клуэрэ бланэ, щыхь, тхьэклымэкыхь сыт къиукламэ, ахэр зэригъэклуэклыурэ и бынунагуэр иплырт. Языныкъуэхэм деж мэзым клуэрти и пщылэм шыпсэууэ къэмыклуэжу куэдрэ къыщыт щылэт.

Зы жэщ гуэрым мэзым щилщыхьа пщылэм Иналыкъуэ жейуэ здыщлэлым, благъуэж гуэрым хьурейуэ къыгуэлъыхьауэ нэху къеклащ. Пщылэм къыщлэкларэ пэт щаклуэм ар щилъагъум, шынэри ищлэнур имыщлэу зыкъомрэ и плэм ижыхьауэ щытащ. Итланэ, зыкыищлэжа нэужьклэ, джатэр кырихри, благъуэр иуклын и гугъэу, бгъэдэлъэдащ. Арщхьэклэ благъуэр къопсальэри желэ:

– Ей, лыжэ цыклуу лым я лей, уэ сэ сыбуклыну укыиспымыхьэ. Укыиспыхьэми, флы щлэпхынкыым! Сэ уэ уи гугъуи сщынкыым икли усшынкыым. Иджыпсту хуит узоцлри фи унэ узогъэклуэж, ауэ мы зыр зыгурыгъалуэ: уэ къуищ уилэщ, мис а уи къуищым я нэхьыжыр пщэдей къысхуэгъаклуэ сыхуейщи. Си жылэр умыгъэзащлэрэ, зэгъащлэ, дунейм псэууэ укыитезнэнкыым.

Тлэкларэ гупсыса иужьклэ щаклуэ лыжыым желэ:

– Аглэ, апхуэдэу луэхур шыщытклэ, Благъуэж, сэ уэ укыизогъэгугъэ си къуищым языхэз къыпхуэзгъэклуэну.

Щаклуэ лыжыр и бынхэм я деж еклуэлэжри зыхэта гузэвэгъуэр яжрилэжащ.

Абы иужьклэ щаклуэ лыжыр и къуэхэм йоупщл:

– Си къуищым дэтхэнэр а Благъуэм и деж клуэуэ сыкъригъэлын? – желэри.

Щлалэ нэхьыжытлым благъуэм и деж клуэн ядакыым:

– Зихьэдрыхэклуэгъуэхьауэллыжыымщхьэклэдэблагъуэмзедгъэшхыжыфынукыым, – жалэри.

– Си адэ лъаплэ, уэр папщлэ сэ а благъуэм и деж сыклунщ, – жиладщ къуэ нэхьыщлэм.

Щаклуэ лыжыым и къуэ нэхьыщлэм зэреджэр Къарэбатырт.

Къарэбатыр и лэщэ-фащэклэ зызэригъэлэщри гъуэгу теуащ. Куэдрэ клуа, мащлэрэ клуа, сытми и адэм и хэцлаллэм нэсщ, флыуэ шхэри гъуэлъыжащ. Нэхущым деж ар пщылэм къыщлэплым, благъуэм пщылэр къыгуэлъыхьауэ къелъагъу. Къарэбатыр къыщылъэтщ, и джатэр кырилъэфри благъуэм и щхьэр пиупщлыну бгъэдэлъэдащ.

Благъуэр цыхубз макьклэ къопсальэри желэ:

– Ей, Къарэбатыр, укыизэмыуэ, уэ абы ухуцлэгъуэжынщ. Абы нэхьрэ нэхьыфлщ, мыдэ си ужьым къиуви сэ сыздэклуэм наклуи.

Къарэбатыр абы арэзы техьуащ. Благъуэр япэм иту, а бы и ужьым Къарэбатыр иту гъуэгу теуащ.

Гъуэгум здриклуэм щлалэм игу къокл: «Мы благъуэр здэклуэм сымыклуэну щхьэ лэмал имылэрэ». – Абы и джатэр кырилъэфри благъуэр иуклын и гугъэу бгъэдолъадэ, Благъуэм и щхьэр къелэтри абы къыжрелэ:

– Сэ уэ сыбуклын уи гугъэу апхуэдэ бзаджагъэхэр уи гум къыумыгъэкл, щлалэ. Уэ абы флы къыпхухэклынкыым. Си ужьым уиту наклуэ бжеслащи, наклуи нэхьыфлщ.

Благъуэжыр клуэм, Къарэбатыри абы клэлыклуэурэ, хэку мыцлыху гуэрым ихьэри благъуэм щлалэр пщлантлэ гуэрым дишащ. Ахэр зыдыхьа пщлантлэр дахэт, инт, лъагэу мывэ сэрейклэ къешлэклат. Унэм къыщлэкларэ абыхэм зы лыжэ гуэр къапэжыащ. А лыжыр а хэку мыцлыхум ис лэщыхьуэхэм я тхьэмадэт. Пщлантлэм къыдыхьа адрей

цыхухэм зэлущащэу: «Ди тхэмадэм малххэ кыигуэтащ», – жалэрт.

Къарэбатыр игуклэ желэ:

– Мы лыжъ жыаклэхум и малххэ щхэ кысфлащауэ плэрэ сэ?

Щалэр ирагэшха-ирагэфа нэужьклэ, абы зы хэгъэрей гуэр кыбгъэдохъэри лэгъунэмклэ ешэ. Здэклэуэм абы щлыбым щелъагъуу благъуэ шынагъуэжъым зишыхъыжауэ жейуэ щылъу.

Къарэбатыр лэгъунэмклэ щлаша нэужьклэ, благъуэ жейуэ щылъым и благъуафэр зытрегъэжри набдзэ зытелъым я нэхъ дахэ хъыджэбзу кыщлокл. Хъыджэбзыр щалэм и деж щлохъэ. Мо хъыджэбз тхэлухудыр зэрилъагъуу щалэр йоупщл:

– Дэнэ укыикла уэ тхэлухудыр?

– Иужьклэ къэпщлэнщ, – желэри хъыджэбзым абы кызэрекълэуэкла псори хуилуатэркъым.

Щалэмрэ хъыджэбзымрэ зохъуапсэри зэрышэнуй зэгуролуэ. Хэкум цыхуу исыр зэхуосри хэгъуэллыгъуэр иращлэкл, ешхэ-ефэу махуибл-жэщиблклэ зэхос.

Къарэбатыр и щыкъу адэжбыр зи тхэмадэ жылагъуэр хуабжъу къулейуэ апхуэдэт, лэщым елэжырт. Абыхэм я куэдт былым, мэл, шыбз гуартэхэр, ауэ я щлыр къемэщлэклэу щытти, я лэщыр жыжъэ луагъэкл хъуртэкъым. Лэщыхъуэхэм лэщхэр тлэклэу нэхъ жыжъэ зэрылуахум хуэдэу зыми къамыгъээжжу клуэдырт. Жыплэнуракъэ, клуэм кыигъээжыртэкъым. Къарэбатыр а луэхур кыщищлэм, мурад ищлащ а клуэр кыздимыкълэж щыплэм клуэуэ еплъыну.

Щалэр тхэмадэм деж клуащи жрелэ:

– Сэ, тхэмадэ, мурад сщлащ клуэр кыздимыкълэж щыплэм сыклуэу сеплъыну. Хуит сыкъэпщлэмэ, сежъэнщ.

– Ей, си щалэ, абы цыхуу куэдт щыклуэдащ, куэди лисраф щыхъуащ. А щыплэр езыр клуэр кыздимыкълэж щыплэщ. Уи лыгъэм укыигъэгугъэрэ, абы щыгъуэм клуэи еплъ, укыимыгъэгугъэу щытрэ, гъуэгугу утемыувэ.

Къарэбатыр лыжъым жрелэ:

– Сэ мурад щысщлаклэ абы сыклуэнщ. Адрей цыхуу клуэдахэм нэхърэ сэ зыкли сынэхъыфлкъым.

Щалэм и лыгъэр здынэсыр тхэмадэм зэхихати, абы и ежъэным арэзы техъуэу мыр жрелэ:

– Атлэ, си щалэ, зызэгъэпэщ, уи лэщэ-фащэр гъэхъэзыр. Гъуэгугу утету уздэклэуэм мэлыхъуэ пщылэ, шыбзыхъуэ пщылэ ухуээнууи закъегъэцыхуу, уагъэхъэщлэнщ.

Къарэбатыр и лэщэ-фащэклэ зызэригъэпэщри ежъащ. Тхэмадэм зэрыжилам хуэдэу, пщылэхэм техъуэрэ закъэригъэцыхуащ. Пщылэхэм тес лэхъуэ, шыхъуэ щалэхэр псори Къарэбатыр къолъэлэу: «Умыклуэ, абы клуэр къэклуэжыр къым, уэри укъэклуэжынкъым», – жалэурэ. Арщхэклэ Къарэбатыр зыми едэлэуэн идэркъым.

– Фыкъызэмылъэлэу, сэ мурад сщлащ абы сыклуэну, щыпсэури къэсщлэну; е сиуклын, е сыуклын, а тлум язщ си луэхур. Сыкъэмыклуэжми, сэ схуэдэ зыбжанэ абы щыклуэдащ, сэри сыщрекълуэд.

Къарэбатыр лэщыхъуэхэм я лэр иубыдыжри и гъуэгугу теувэжащ. Зыкъомрэ клуа нэужьклэ, ар зы бжъэпэ ин гуэрым щхэщыхъащ. Абдежым дэнэклэ кыиклами имыщлэу и жыаклэр щлым илъэфу зы ажэ хужь ин гуэр кыкыуоцлэфт. Мо ажэ иным зритлэщ, и бжъакъуэ джатитлымклэ еуэри шыр тлуэу зэпиупщлащ, щалэри жыжъэу лъэныкъуэклэ лъеящ. Абы иужьклэ ажэм щалэр ирихужъэри ихуэрэ игъэхъу бжэн хъушэм яхихуащ. Пщыхъэщхэ щыхъум, и хъушэр бгъуэнщлагъыжъым кърехулэж, щалэри зэрахэту.

Бгъуэнщлагъым зы иныжь зэрамышцIэжь гуэр и натIэгум зы нэ закъуэ фIэкI имысу щIэсщи ажэжъым дахэ жреIэ:

– Ей си Ажэ бэлацэжъу жьакIэ кIыхь зытет, сыту уугъурлыщэ уэ, цIыхумэ зыкъом щIауэ кысщIыхьэжатэкъым, укIын къабзэ кысхуэпхуаи! – Мис апхуэдэу жиIэурэ Iэхьушэр бгъуэнщлагъым щIегъэхьэри абрэмывэри иредзылIэж.

ИужькIэ иныжъым мафIэ ин къещIри Къарэбатыри зыбгъэдегъэтIысхьэ. А мафIэм иныжъым гъушI дзасэ ин пэреIу. Дзасэр плыхункIэ иныжъыр жеину мэгуэлъ. И пэгъуанитIым мафIэ бзийр кърихуу пырхьыжу жейуэ щIедзэ. ЩIалэми ищIэнур имыщIэу мэгупсысэри шысщ. Абы хэту зэхех дзыгъуэ кIий макъ. Куэд дэмыкIыу дзыгъуэ цIыкIур Къарэбатыр кыбгъэдохьэри щэхуу цIыху макъкIэ кыжреIэ:

– Уэ зи унэр бэгъуэн щIалэфI, мыдэ кыызэдaлуэ, мы иныжъыр цIыхушхщ. Ар кыызэрыушу дзасэ гъэплъам уфIиIунурэ уигъэжъа нэужь уишхыжынуш. Ухуейуэ щытрэ, сэ уэ сыбдэIэпыкъуныш?

– Дауэ сэ уэ укыызэрыздэIэпыкъуфынур, Дзыгъуэ цIыкIу?

– Сэ уэ къарукIэ сыбдэIэпыкъуфыну укъэзгъэгугъэркъым, ауэ уэ пщIэнымкIэ чэнджэщ уэсхьэлIэфынуш. Иныжъыр къэмыуш щIыкIэ дзасэ гъэплъамкIэ и нэ закъуэр къигъэжыкIи зэфIэклэщ. ИтIанэ уэ абы укърихуэкIыу щIидзэнуш, арщхьэкIэ, сыт сэбэп и нэм щимылгагъужкIэ, зыкъебгъэубыдынкъым. Щымыхъужыххэм абы уэ укъридждэу щIидзэнш, арщхьэкIэ зыкIи упэмыджэж, и Iэлыныр кыпхуидзынкIи хьунш, ауэ къомыштэ.

Къарэбатыр едэлуэн хуей хьуащ дзыгъуэм и чэнджэщхэм. Иныжъым мафIэм пэриIауэ щыта дзасэр плъагъэнкъэ иджы шыжиIэм, къещтэри напIэзыпIэм иныжь жейм и натIэгум ис нэ закъуэм хелу. Езыми псынщIэу къуэгъэнапIэм зыкъуедзэж. Иныжъым зыри имылгагъужу гъуахъуэу кыщолъэт, адэкIэ-мыдэкIэ жьэхэуэу къижыхьу щIедзэ. Къарэбатыри ищIэным псынщIэу йогупсыс. И джатэр кърелъэф, щэхуу бгъэдохьэри къэзыхуауэ щыта ажэжъым и щхьэр пегъэлъэт. Ажафэр трехри езым зытреубгъуэ.

Иныжъым зыри илгагъужыркъыми, бгъуэнщлагъым щIэт и бжэнхэр абрэмывэр IуегъэкIуэтри зырызыххэу телэбэрэбыхьурэ кысщIегъэкI, щIалэр къелыхьуэ. Ажэжъмм и фэр теубгъуауэ Къарэбатыр щIэкIыпIэм кыIуохьэ. Ажэра и гугъэу Иныжъым абы Iэ дельэ:

– Ей, си Ажэжъ дыщэ, уэ пщIэнур иджы тхьэм уигъащIэ, сэ уэращ сызыщыгугъыр, си нэм зыри илгагъужыркъым.

Арати, Къарэбатыр куэбжэмкIэ докIри йожьэж. Иныжъыр и закъуэу бгъуэнщлагъым кысщIэнащи щIалэр къилыхьуэу къелэбэрэбыхь.

ИужькIэ Къарэбатыр иныжъым йогуо:

– Ей, Хьэлэболэжъ нэф, мыдэкIэщ укыыздэкIуэнур!

Иныжъыр щIалэм и ужьым иувауэ кърехуэкI. Ауэ сыт имыщIэми, ар кыхуэубыдыркъым,

Щымыхъуххэм, иныжъым и Iэлыныр кызыIэрехри щIалэр кыздигуоукIымкIэ едз мыр жиIэу:

– Ей, щIалэ угъурсыз, мы Iэлыныр къащтэ, зы зэман гуэр кыпщхьэпэжынш.

Къарэбатыр иныжъым и Iэлыныр къещтэри зыIэретIагъэ. Асыхьэтуи Iэлыным макъ ин ищIу фийуэ щIедзэ. А фий макъым иныжъыр ирождэ. Къарэбатыри и лъэ кыызэрихькIэ жэурэ щыхупIэм щхьэщолъадэри Iэлыныр иредзых. Iэлыныр фийуэ щехуэхкIэ иныжъри абы кIэлъожэ, щыхупIэ задэм йохуэхри хьэбэсабэу еукI.

Къарэбатыр йоплыхри бжэпэм тетш. Иныжъым мукIпуэ щыта цIыхухэм я хьэдэ

кѣупщхѣхэр кѣуэ кѣуэцѣым дэзу дэлъщ. Абы хэту дзыгѣуэ цѣкѣу гуэрыр кѣыкѣуожри Кѣарэбатыр мыр кѣыжрелэ:

– Ей щѣлэлѣу ем текѣуа, мо бгѣуэнщѣагѣым щѣыхѣи зы пхѣуантэ фѣыцѣжѣ гуэр ухуэзэнущ, а пхѣуантэр зэтехи абы хущхѣуэ гуэр дэлъщ. А хущхѣуэм щыщ мыбы хѣэдэкѣупщхѣуэ узыхуэзэм теуди псори сапсаууэ кѣэхѣужынущ.

Абы иужькѣлэ Кѣарэбатыр бгѣуэнщѣагѣым щѣохѣэри пхѣуантэ фѣыцѣжѣыр кѣегѣуэт. Пхѣуантэм дэлъ хущхѣуэр кѣыдехри хѣэдэкѣупщхѣуэ зыхуэзэм треудэ. Ахэр псори зэрыщытам хуэдэу кѣохѣужхэр.

Кѣарэбатыр абыхэм яжрелэ:

– Иджы, цѣыхухэ, фэ фыкѣэхѣужащ. Псори зылэшцѣкѣуадэу щыта иныжѣыр дунейм тетыжкѣым. Фэ иджы хуит фыхѣужащи, щхѣэж и унэ бжэн лѣакѣуэщ, хуейр фыкѣуэж, хуейри фыкѣанэ, хѣэуэ жыфѣлэрэ – сэ сыздэкѣуэм фынакѣуэ.

Арати, Кѣарэбатыр и гѣусэну цѣыху зыбжанэ кѣыхэкѣащ икѣи псори кѣеуэри кѣежѣэжащ. Куэдрэ кѣэкѣуа, мащлэрэ кѣэкѣуа, ахэр нэсыжащ лэщыхѣуэхэм я хэкум.

Мэлыхѣуэ, шыбзыхѣуэ щѣлэлэхэр гуфѣлэгѣуэкѣлэ абыхэм кѣалущѣащ.

Куэд дэмыкѣыуи Кѣарэбатырыр теуэ-тешэкѣлэ и щыкѣу адэжѣым и пщѣантѣлэм кѣыдашэж. Кѣуэр кѣыздэмыкѣуэжым кѣыкѣыжа, абы щыкѣуэдауэ щыта цѣыхухэри кѣэзышэжа щѣлэлэм ефэ-ешхэшхуэ иращлэкѣлэ.

Щѣлэлэр жэщыбгѣым и лэгѣунэмкѣлэ щѣохѣэж, фызу кѣиша тхѣлухудыр абы кѣыпоплѣэри щѣлэщ.

Цѣыхубзым желэ:

– Уэ, Кѣарэбатыр, икѣукѣлэ лѣыгѣэшхуи зепхѣащ, шынагѣуэ куэдми ухэтащ. Ар цѣыху цѣыкѣлум я гум куэдрэ илѣынщ. Уэ мыбы укѣэзышауэ щыта Благѣуэр сэращ. Уи фѣлэщ мыхѣум благѣуафэр гуэщым щѣлэлъщи еплѣ. А псори щѣлэсщѣлар уэр щхѣэкѣлэт. Сэ сщѣлэрт уэ иныжѣым узэрыпэлѣэщынуур. Щхѣэгѣусэ зыпхуэсщѣынуи си нэ кѣыкѣырт.

– Дяпэкѣлэ абы хуей ухѣужынкѣым, – желэри Кѣарэбатыр нэхущым кѣотэджри благѣуафэр мафѣлэкѣлэ егѣэс.

Иужькѣлэ Кѣарэбатыр и фыз дахэр гѣусэ ещѣлэ, и адэ-анэм деж кѣокѣуэжри тхѣэжу псэууэ мэтѣысыж.

ХЬЭМДЕФЭ ПХЪАФЭДЖАНЭ

АтІэ, цЫкІухэ, таурыхъ фэдэІуэну фыхуеймэ, сэ фэ таурыхъ гъэщІэгъуэн фезгъэдэІуэнщ. Аращи, кызогъажьэ...

Куэд щІащ абы лъандэрэ, куэд дыдэ. Шэрэдж и цІэу зы къулейжъ гуэр адэ къуажэ гуэрым дэст. А лЫм зы щхьэгъусэ иІэт, ауэ зэи бын кыыхуилъхуатэкъым. Сытми, зыкъом дэкІауэ, фызыр уэндэгъушхуэ хъуаш. Шэрэдж зекІуэ кІуэн хуей щыхъум, и щхьэгъусэм зыхуигъэзауэ жреІэ:

– Уэ, ди гуашэ, мыдэ кыызэдэІуэ иджы. Сэ зыкъомрэ сыкъэтынуш. Адэ лъэужьыншэрэ лыншэ къупщхьэу сыкъэнэну сыхуейкъым. Къуэ кысхуумылъхуу пхъу кысхуэплъхуауэ къэзгъэзэжмэ, кызжиІакъым жумыІэж, мы пщІантІэм дэс уиІэжкъым, уи хьэпшыпхэр зэщІозгъэкъуэжынуэрэ уи дыщ уезгъэшэжынуш.

Шэрэдж и ныбжьэгъухэр и гъусэу зекІуэ здэщыІэм и фызым пхъу кыильхуаш. Сыт, фызыр мэгузэвэ, тепыІэжыркъым, и нэпсхэр кыщІэжу магъ-мабжэ. ИтІанэ, зыкъомрэ гуІэу, гупсысэу щыса нэужь, мурад ищІащ и пхъур зыщІыпІэ щигъэпщкІуну.

Анэм сабийр ихъри къуажэкІэ дыдэм щыпсэу фызыжъ цЫкІу гуэрым иритащ хэлущІыІу имыщІу ипІыну.

Шэрэдж зекІуэ кыщикІыжам жраІащ и щхьэгъусэр сымаджэ хъури лъхугъэр дунейм кытемыхъэу зыкІэридзыжа хуэдэу. Лымы ар и фІэщ хъури тІысыжаш.

Фызыжъ цЫкІум сабийр дунейм кытримыгъэхъэу ипІырт. Ар а сабийм апхуэдизу егугъурти, иригъэшх лым къупщхьэ хэлътэкъым, хуипщэфІ пІастэми вэгъу трищІэртэкъым.

Апхуэдээрэ, нэху къудей кытемыпсэу, дунейм кыщыхъухэм щымыгъуазээрэ сабийр ин хъуаш.

Фызыжъым зы нысэ иІэт езым хуэдэу унэм щІэс зэпыту. Нысэр зы махуэ гуэрым и гуашэм елгъэІуаш:

– Уа, ди гуашэ, икІи удэкІыркъым, икІи удэплъыркъым, тІэкІу мэуэ уи нэгү зегъэужь, хьэблэр кызэхэкІухъ, мес ди гъунэгъум нысэ къашащи я хьэгъуэлІыгъуэщ, кыуагъэджащ, кІуэи зэгъэлъагъу, яхэт, сэ хьыджэбзыр згъэшхэнщ.

Фызыжъ цЫкІур и нысэм едалуэри унэишэм кІуаш. АрщхьэкІэ фызыжъым зэригъашхэм хуэдэу а зы пщыхьэщхьэ закъуэм и нысэм хьыджэбзыр хуэгъэшхакъым: лы игъэвами къупщхьэ хэлъу, пІастэ ищІами вэгъур телъу иритащ. Хьыджэбзыр щышхэм щыгъуэ лым кыыхэкІа къупщхьэр нэхумкІэ щыхыфІидзэм щхьэгъубжэ абджым техуэри пхиудащ. Куэд дэмыкІыу ар зэрышха Іэнэр нысэр кыщІыхьэри щІихыжаш. Хьыджэбзми зитхьэщІыжщ, зильэщІыжри и тІысыпІэм кІуэри тІысыжаш.

ТІэкІу дэкІауэ хьыджэбзым гу лъетэри, «мы сызыщІэс пэшым и щхьэгъубжэр щхьэ къутэнкІэ хуей хъуауэ пІэрэ», – жиІэу гупсысэу макІуэри щхьэгъубжэм ІуотІысхьэ абдж гъуанэмкІэ фІэгъэщІэгъуэну пхыплъу. Апхуэдэу здэщысым хьыджэбзыр щхьэгъубжащхьэм тежеихъаш. Абдеж, зы блэжъ гуэр блынымкІэ кыдэпщейщ, щхьэгъубжэ хэкъутыкІамкІэ кыдэпщри хьыджэбз жейм и жьэм жьэдэпщхъаш, Хьыджэбзыр гужьеауэ кыщыльэтри блэр кыжьбэдилъэфыжыну къелаш-нелаш, арщхьэкІэ кыыхужьэдэлъэфыжакъым.

Арати, блэр и кІуэцІым щехым, хьыджэбзыр делэ хъуаш. Ар зыпІ фызыжъыр къэсыжащи, сыт ищІэн, мэгузавэ, мэгуІэж. И нысэм зыхуигъэзащи жреІэ:

– Сыбгъэунэхъуаш, си нысэ, сыбгъэсэхыжаш, зызгъэлІэжу спІы си хьыджэбзыр делэ пщІащ, Сыт мыгъуэ мыбы епщІар?

Фызыжым и нысэми тхьэлъанэ ещI – зыри ещIакъым, имышхын езгъэшхакъым, – жёлэри.

Фызыжыыр гузэвэщэри хьыджэбзыр зей Шэрэдж и щхьэгъусэм деж жаш хьыбар иригъэщIэну:

– Сыунэхури сыкъэсэхыжаш, сыт мыгъуэр ещIэну! Алъандэрэ бадзэ тезмыгъэтысхьэу хьарзынэу спIа уи пхьур иджы делэ хьури ежъэжаш!

– Сыт, сыт мыгъуэр ещIэжыну жыхуэпIэр?! Сыт ухуейми ещIэ! Сэ ар щIалэу къэзмышьхуу, хьыджэбзу кызырэсылъхуар си лIым сыкыищIэмэ, мы пщIантIэм сидимыгъэсу сидихунуш.

Фызыжыыргузэвэгъуэшхуэмхэхуати, хьыджэбзыми Iуэхумегупсысурэкыигупсысаш: мыр къэзылъхуами щимыдэжкIэ, сэри мыпхуэдэу щIэщхьу кышчысщыщIакIэ, хьыджэбзым нэхъ щыгъыныфIу илэмкIэ зезгъэхуэпэнщ, пхьафэ джанэ хуэсщIынщ, и щыгъынхэм я щыIуыкIэ ар тезгъэлъэдэжынщи мэзым щIэзутIыпщхьэжынщ, жиIэри. ИкIи апхуэдэу ищIащэ

Хьыджэбзыр зыри кыгурымы Iуэжу делэ щыхьур и ныбэм ис блэм зиIуантIэ-зишантIэу кышчыхьеям дежт, блэр и пIэм щизэгъэжам деж хьыджэбзри губзыгъэ хьужырт. Мэзым щIаутIыпщхьэжа пщашэм и кIуэцIым ис блэр зэгуэр сабырыжати езыри губзыгъэ къэхьужри зы жыгышхуэ гуэрым телъыну дэкIуеяш.

А пщыхьэщхьэм зыгуэр гъусэ зыкъом иIэу мэзым хьуакIуэщакIуэ кышчыIыхьауэ щIэтт. Абыхэм хьэпщIэу ящIыгъухэр памэурэ кыздажыхьым хьыджэбзыр зытес жыгым бгъэдэлъадэри я щхьэр драгъэзэуэ дзэпкъауэу, банэу щIадзаш.

«Мы жыгыщхьэм зыгуэр тесу кышчIэкIынщ», – жаIэу хьэпщIэухэр зыщIыгъу хьуакIуэщакIуэхэр жыгыщхьэм щыдэплъейм, цIыху теплъэ иIэу зыгуэр тесу къальэгъуаш. Куэдрэ елIэлIа, машIэрэ елIэлIа, сытми дахэ жраIэурэ жыгыщхьэм тес хьыджэбзыр кърашэхри зэрагъэщIэгъуэнур ямышчIэу еупщIу щIадзаш:

– Утхьэлухуд, хьэмэрэ уцIыху цIыкIу?

– Тхьэлухудхэм я нэфI кыфщыхуэ, сэ сыцIыху цIыкIуш, – жиIащ хьыджэбзым, – пщхьэмыпагъэ кысщыщIри къулейсыз сыхьауэ араш.

– АтIэ, апхуэдэу щыщыткIэ, дэ уэ уи закъуэ мыбдеж укъэдгъэнэфынкъым, – жаIэри хьыджэбзыр хьаным и пхьум IуэхутхьэбзашчIэу хуашаш.

Хьыджэбзыр абы здэщыIэм языныкъуэм щэныфIэу, губзыгъэ дыдэу щытт, ауэ и ныбэм ис блэм зыкызыэригъэхьейуэ кызылэхьэрт. Апхуэдэу зэрызэкIуэкIым кыыхэкIкIи «делэкIэ» фIэкIа къеджэртэкъым зыри.

Ауэрэ зэманри кIуэрт. Унагъуэм исхэр ауан хэлъу хьыджэбзым щыдыхьэшххэрт. Я хьэпщIэухэм хьэлус щратам деж, хьэм ещхьу, хьудырым ари драгъафэрт икIи дагъашхэрт. Хьэхэм зэрыдэшхэм, зэрыдефэм, езым пхьафэ джанэ зэрыщыгъым кыыхэкIкIэ абы цIэуэ фIащаш «Хьэмдефэ Пхьафэджанэ».

Хьэмдефэ Пхьафэджанэ а унагъуэм IуэхутхьэбзашчIэу щыIэурэ щIымахуэри икIри гъэмахуи хьужаш.

Зэгуэрым, махуэр хуабэвэхыу, унагъуэр зейм я пхьум деж и ныбжьэгъу хьыджэбзхэр къэкIуаш, гъэпскIакIуэ дывгъакIуэ, жаIэри.

Хьэмдефэ Пхьафэджанэ и ныбэм ис блэр увыIауэ здэщытым, «сэри псым сыздэфшэ» жиIэри хьыджэбзхэм елъэIуаш.

АрщхьэкIэ, «сыту здэдмышэрэт дэ псым Хьэмдефэ Пхьафэджанэ» жаIэри ауан къащI.

Хьыджэбз тхьэмышчIэм ар апхуэдизкIэ и жагъуашэ хьуати, нэщхьейуэ кIуэри

пщэфлапIэ жьэгум дэтIысхьэжаш. Абы хэту хьаным и щакIуэ нэхьыфI дыдэр кьрихьэлIащи «щхьэ унэщхьей» жеIэри хьыджэбзым йоупщI. Хьэмдефэ Пхьафэджанэ жэуап кьыщимытым хьыджэбзхэр кьопсалъэ: «Ар щIэнэщхьейр псым сыздэфшэ жиIати, ауан зэрытщIам щхьэкIэш».

Ар жаIэри, хьыджэбзхэр дыхьэшхыжхэу псым зэрехьэжыаш. ЩакIуэм зи закьуэу кьэна Хьэмдефэ Пхьафэджанэ зыхуигъэзаци мыпхуэдэу жреIэ:

– Умынэщхьей, ди шыпхьу, накIуэ си гьусэу. ПсыщхьэмкIэ удэсшеинщи зыбгъэпскIынщ, уэ кьыпщIэжа псыр абыхэм ящIэлъадэу.

ЩIалэм зэрыжиIам хуэдэу, зэгурыIуэри хьыджэбзыр псым ишаш, псы Iуфэм Iут жыгыжьым и щIагьым зригъэтIэщIыну кьыщIинэри езым чыцэм зыщигъэпщIужаш.

Хьыджэбзым щыгъ пхьафэ джанэр зытригъэжри фIыгъуэу кIэрымылъ щымыIуэ щыгъын зыкьызыххэр кьыщIэшащ. И щыгъынхэри зыщихри жыг кьудамэхэм фIидзаш. И IэпхьуамбипщIым яIэрылъ дыщэ Iэлынхэри зыIэрихри жыг кьудамэхэм фIигъэлъэдащ.

ЩIалэр а бы кIэлъыплъу чыцэм хэсти псори илгъэгуаш. Хьыджэбзыр псым хыхьэри и фэр пыклауэ ундэрэщхьэуэу зигъэпскIащ. Псы щIыIэм зэхэзехуэ ищIауэ и ныбэм ис блэм зызэридзэурэ абы и жьэмкIэ кьыщыжьэдэпщыжым ар щIалэм кьилгъэгуаш. Хьыджэбз мэхам зыкьымыщIэж щIыкIэ щIалэр занщIэу кьыкьуэцIэфтщ, блэм еуэри и пIэ кьримыгъэкIыу иукIащ. Блэ бзаджэр иукIа нэужь, хьыджэбзым и дыщэ Iэлынхэм щыщ зы хихри щIалэм зигъэпщIужаш.

Пщашцэм и ныбэм делэ зыщI блэри имысыжу, езыри ундэрэщхьэуэу зехуэпэж. И дыщэ Iэлынхэр щызыIэрилъхьэжым зы Iэлын щыщIэу кьыщIэкIат, ауэ «сэ иджы сыхьужа хуэдэщ, – жеIэри и Iэлын кьэтри фIэмыIуэхужу, кIуэжыну йожьэж. ЩIалэри кьыхуозэжри ар унэм кьешэж.

Хьаным ипхьури абы и ныбжьэгу хьыджэбзхэри кьэкIуэжауэ шей ирафу здызэхэсым, мыри шей здевгъафэ, жеIэри щакIуэ щIалэр абыхэм йолгъэIу.

– Мыбы жиIэр сыт?! – Хьэмдефэ Пхьафэджанэ шей шынакьым сытми игъэнщIын! – жаIэри дыхьэшхщ хьыджэбзхэри шей фалгьи хутрагъэуващ.

Абыхэм иджыри ауан кьызэращIыр хьыджэбзым и жагъуашцэ хьурт. ЩакIуэ щIалэм хьыджэбзым зыхуигъэзаци йодэхашцэ «умынэщхьейуэ ефэ» жеIэри. Шейри кьыIиха щхьэкIэ фалгъэ ныкьуэ фIэкI иримыфу зигъэнщIащ. Ар ягъэщIагъуэу псори зэбгрыкIыжаш. Арати, Хьэмдефэ Пхьафэджанэ и унэ кьинэжаш.

Апхуэдэу екIуэкIыурэ щакIуэ щIалэм гу льытащ хьыджэбзыр зэрыдэгъуэм, ар зы насыпыншагъэ гуэркIэ кьулейсыз зэрыхьуам. А щIалэм езым хьыджэбз куэд кьехьуапсэу апхуэдэт.

Зы жэщ гуэрым хьаным ипхьури кьашауэ пщашцэхэр зыщIыпIэ щызэхэсу щакIуэ щIалэр кьахыхьаш. Ауэрэ уэршэрхэурэ щIалэм жиIащ:

– Сэ дяпэкIэ зыгуэр кьэзмышэу хьуну кьыщIэкIынкьым. Аращ сыкьыщIежьари.

– Ана, уэ зупэсу кьэпшэн дунейм тет сытми? – жаIэри пщашцэхэр дыхьэшхаш.

АрщхьэкIэ щIалэм ищIэнур ищIэжырти, и унэм кIуэжаш. Хьэмдефэ Пхьафэджанэ кьриджашци жреIэ: – Си пIэр хьэщIэщым щысхуэщI.

Хьыджэбзыр абы егъэгупсысэ «дауэ хьэщIэщым щысщIын зэи димыхабзэу? » – жеIэри.

Зыри кьыщимыкIым Хьэмдефэ Пхьафэджанэ хьэщIэщым щIыхьаш щакIуэ щIалэм пIэр хуищIыну, щIалэри абы кIэлъыщIыхьэри бжэри хуищIыжаш.

Зыкьомрэ зэпсэлгъа нэужь щIалэр пщашцэм еувалIэщ, пхьафэ джанэр кьыщилгъэфщ аби мафIэм пэрилъхьэри игъэсаш, и Iэлынри иритыжри Iэрилъхьэжаш. Абы иужькIэ

– «Уэрэ дэрэ ди насып зэхэлыщ», – жиІэщ щІалэми, хыджэбзыр гуп зэхэсым ишэри хигъэтысхьащ.

Хыджэбзыр псоми яфІэтхьэІухуду апхуэдэт, ауэ зыми гу лъитэртэкъым ар ІуэхутхьэбзащІэу пщІантіэм дэта Хьэмдефэ Пхьафэджанэу.

Ауэрэ зы тхьэмахуэ дэкІауэ, Хьэмдефэ Пхьафэджанэ кІуэдащ, жаІэри кьалыхьуэ щыхьум, щІалэм кьиІуэтэжащ Іуэхур кьызэрекІуэкІар.

Арати, щІалэмрэ хыджэбзымрэ зэщхьэгъусэу кьызэхуэнэжащ.

КЪУИЙЦЫКІУРЭ ИНЫЖЬЫМРЭ

АтІэ федаІуэт, цыкІухэ, ди нэхьыжхэм кыжаІэж хыбарым. Мы хыбарыр, пэж дыдэу шылагъэнкІи хыунщ, е шымыІауэ шытрэ, абы шыгъуэм таурыхыу аращ.

Абы лъандэрэ куэд щІащ, куэд дыдэ. Ди адэм и адэм и адэжыр кыамыльху япэжкІэ псым адрыщкІэ Іусыгъащ зы иныж нэ закъуэ шынагъуэ гуэр. Абы и бзаджагъэр Іэшэлашэхэм нэмыщІ, щІыпІэ жыжбэхэми шыІуат. Цыху цыкІухэм дэнэ кыэна, атІэ адреи иныжхэми ар яІагъу хьуртэкъым.

А иныж нэ закъуэр езыр икыукІэ кыулейт, дэнэкІэ шыІэри зэхуилъэфэсауэ дыщэрэ дыжыну абы имыІэ шыІэтэкъым, зэрышхэ хыэкъушыкыухэр кызыхэщІыкІари дыщэрэ дыжынрэт.

Псым мыдрыщкІэ зы кыуажэ гуэрым шыпсэурт КъуийцыкІуэ еджэу зы лы цыкІу гуэр. Ар езыр гушыІэрейт, цыкІуми инми ядэхьурт, ІэмалкІэ кытекІуи шыІэтэкъым.

А кыуажэм зы пщыгуэряІэт нэхъ бзаджэ дунейм кытемыхыа жыхуаІэм хуэдэу. Дыгъэр кышыкыуэкІым шыщІэдзауэ кыухэжыху цыхухэр абы игъэлажэрт, игъэпщылІрт. Пщым езым и цыхухэр апхуэдизу щІэщІауэ игъэлажэ щхыэкІэ, лэжыапщІэу яритыр машІэ дыдэт. Ар зышышынэ шыІэтэкъым иныж нэ закъуэмрэ КъуийцыкІу и Іэмалхэмрэ фІэкІа. Зэгуэрым пщым мурад ещІ иныжым шыпэмыльэщкІи, псэупІэ кыезымыт КъуийцыкІу Іэмал хилхыэу игъэкІуэдыну. ИкІэщІыпІэкІи ар кыыхураджену унафэ ещІ.

– Сыту пІэрэ сэ пщым сызэрищІынур? СыткІэ дунейм сэ ар кысхуей хыа?! – мэгупсысэ КъуийцыкІу.

КъуийцыкІу пщым и унэм щІохыэри бжэм деж мэув:

– Зиусхыэн лъапІэу ди пщышхуэ, уи унафэкІэ сыкыэкІуащ, сыткІэ укысхуей хыа?! –

– УкыэкІуамэ фІыщ, пэжщ сэ сыноджар, узэрысщІынури мыращ: иныж нэ закъуэм зы шхыІэн ин гуэр иІэу жаІэри, лыгъэ уиІэмэ кІуэи ар кысхуэхъ. А шхыІэныр апхуэдизу ину жаІэри, кыуажэ псор щІэхуэнущ. Гугъуехъ куэд сыхэмыту си пщылІхэр абы щІэзгъэлынущ.

– Уэлэхыи, ар икыукІэ кыалэнышхуэм, сэ дауэ кызэрысхынури иныж нэ закъуэм и шхыІэн абрагъуэр! Сыт сэ абы ещІэфынури, зиусхыэн пщы лъапІэ! – жиІащ КъуийцыкІу.

– Иныжым дауэ упэлъэщынури, сыт епщІэнури уэ ар уи Іуэхужщ, абы и Іуэху сэ зесхуэркыым, сэ зи унафэ сщІыраци, кІуэи иныжым и шхыІэныр кысхуэхъ, – кыэгубжыауэ жиІащ пщым.

КъуийцыкІу сыт ищІэнт – пщым жиІэр имыгъэзащІэу хыунутэкъым. Абы фІэкІ хэмыльу шэщым кІуэщ, шы пщІэгъуалэр кыщІищ, саур уанэр трильхыэщ, зызэщІикыузэри мафІэу и пэм кырихум гъуэгунапщІитІыр илыгъуэу щІэпхыуащ.

Куэдрэ кІуа, машІэрэ кІуа, зы унэ лъэбышэж цыкІу гуэр хуэзащ. А унэм шыпсэурт зы уд фызыж цыкІу. Фызыж цыкІум жан шэрхъ и цыкІуэкІышхыэу цы иджу шыст. Ар зэрынэжыгъушІыдзэр КъуийцыкІу кыщищІэм, занщІэу и бгъэм зыщІидзащ.

– Хыэфиз ухыуи узымыльэгъуа си нитІыр, дэгу ухыуи зэхэзымыха си тхыэкІумитІыр, щынэл хуэдэу усшамэ аратэкъэ! Иджы сыт сщІэжын?! Си бын хуэдэ ухыуащ, – жиІэщ уд фызыж цыкІуми и унэм иригъэблэгъащи йоупщІ:

– Гъуэгу тыхъэ гъуэгу тенэркыым, дэнэ уздежыар, сыт Іуэху зепхуэр?

– Угъуэщэн ухуэмеймэ, зыплыхъ, ущыуэн ухуэмеймэ, упщІэж жаІэ игъащІэ лъандэрэ, сэри сыноупщІыну арат сызыхуейр: гъуэгу мыгъуэ ежыэн ди кыуажэпщым унафэ кысхуищІауэ иныж нэ закъуэм деж сыкІуэу аращ и шхыІэныр кысхыну, – жэуап кытащ КъуийцыкІу.

– Иныжь нэ закъуэм нэхъ бзаджэ дунейм теткъым, уэ абы и деж умыкIуи нэхъыфIш, уIэщIэкIуэдэнщ, – жиIащ фызыжь цIыкIум.

– Хьэуэ, сымыкIуэу хьунукъым, – жиIащ КъуийцIыкIу.

– АтIэ, умыкIуэу щымышьунукIэ, гъуэгу махуэ утеувэ, ауэ мы сэ жысIэр гъэзащIэ.

– Псори уэ зэрыжыпIэм хуэдэу сщIынщ, – жэуап къитащ КъуийцIыкIу.

Уд фызыжь цIыкIум къригъажьэри жиIащ:

– Iуэху цIыкIукъым уэ зи гугъу пщIыр, КъуийцIыкIу. Иныжь нэ закъуэр узижагъуэм и махуэу бзаджэщ, абы и къарур здынэсыр зыми ищIэркъым. Уэ абы зыгуэрурэ IэмалкIэ утемыкIуэу щытым уи нэ вагъуэр уигъэлъагъужынщ. Уэ пщIэнураши ар шэджагъуашхэ шхэуэ зигъэукIурииху пэплъэ. Жеякъэ иджы щыжыпIэм щхьэгъубжэм дэпщ. Щхьэгъубжащхьэм телъ и дыд кIыхьыр къащти зумыгъэIэуэлъэуащэу гъуэлъыпIэ щIагъым зыкъыщыгъэхутэ. ИтIанэ дыдыр и уэншэку щIагъымкIэ къыщыхэпIуу щIэдзэ, абы и щIыфэм нэсын хуэдэу. Зэ хэпIунщи хуэмышэчу и зы джабэ лъэныкъуэмкIэ зигъэкIэрэхъуэнщ, етIуанэу хэпIунщи – мыдрей и джабэмкIэ зыкъыгъэкIэрэхъужынщ, ещанэу щыхэпIум хуэмышэчыжыххэу къэгубжьынщи и шхылэныр щхьэгъубжэмкIэ хьирэу къыщIидзынщ. Абдежым уэ шхылэныр къащти къыщIэпхъуэж.

Чэнджэщхэм папщIэ КъуийцIыкIу уд фызыжьым фIыщIэ хуищIщ, сэлам ирихыжри и гъуэгу теувэжащ.

КъуийцIыкIу иныжьым и пщIантIэм дыхьэри дэIуащ. И пырхъ макъыр зэхэпхыу ар жейрт. ЗимыгъэIэуэлъэуащэурэ, уд фызыжь цIыкIум зэрыжиIам хуэдэу, ар и унэм щIыхьащ. ГъуэлъыпIэшхуэм илъ уэншэкумрэ шхылэнымрэ я щIыIужым телъу нэ закъуэр жейрт.

КъуийцIыкIу гупсысэу тIэкIурэ щыта нэужь, щхьэгъубжащхьэм телъ дыдыр къищтэри, гъуэлъыпIэ щIагъым кIуэри щIэтIысхьэжащ. ГъуэлъыпIэ щIагъымкIэ дыдыр уэншэкум къыпхигъэжурэ иныжь жейуэ телъым и тхыцIэм къыхиIуу щIидзащ.

– Тхьэр зыгъэпцIын, сыту пIэрэ мыпхуэдизу къызэдзакъэр?! – гъумэтIымэурэ зигъэкIэрахъуэри жеижащ нэ закъуэр. Зыкъом дэкIа нэужь, дыдыр аргуэру уэншэкумкIэ къыкIуэцIригъэжащ, шхылэн зытелъым къыпхыкIыу.

– ЩIапIэкIуэдыр къызыхуэкIуэн мы шхылэн щIагъым сыту пIэрэ къыщыхъуар, – гъумэтIымэу аргуэрым зигъазэри жеижащ.

Аргуэру зы тэлай зэрыдэкIыу дыдыр нэхъ иныжу хиIуащ.

– СытхьэгъэпцIщ, сэ уэ абы фIэкIа унэм ущIэзгъэлыым! – губжьауэ жиIэщ иныжьми шхылэн зытелъыр унэм къыщIидзри кIуэри гъуэлъыжащ. КъуийцIыкIу зыхуеиххэр арати, иныжьыр зэрыжеижу гъуэлъыпIэ щIагъым къыщIэпщыжщ, щIыбым дэль шхылэныр къищтэри къеуэри къежьэжащ. Иныжьыр зытемыхьэфыну, техьэми зымышэчыну лъэмыжым къызэрикIыу и шыр хъуакIуэу иутIыпщри шхылэным тетIысхьэжащ.

Иныжь нэ закъуэр куэдрэ жея, мащIэрэ жея, сытми зы зэман къэушри «иджы Iуц ухъуауэ къыщIэкIынынщ» жиIэу шхылэныр къыщIихьэжыну щIэкIащ, арщхьэкIэ, бгъуэтым къащтэ, бзэхащ.

– Ей, бетэмал, хъуакъым ар. Сыту хуабжъу сыкъыгъапцIэт!

КъуийцIыкIу нэмышI сэ ар къызэзыщIэфын щыIэкъым, сэ абы сыхурикъунщ, – жиIэри иныжьыр и тхьэ къызэрихькIэ псымкIэ щIэпхъуащ. Абы и гугъэт КъуийцIыкIу лъэмыжым имыкIыж щIыкIэ къиубыдыну. Ауэ КъуийцIыкIу псым адрьщIкIэ шхылэным тесу къыщысщ. Иныжь назэм зыкъыхузэкIэшIеш, узэгуэудынымэ, занщIэу узэгуйгъэудынущ. Сыт ищIэнт, иныжьыр лъэмыжым икIыфынутэкъым, абы и хьэлъагъым иIыгъыфынутэкъым.

– Сыту хуабжыу сыкъэбгъапцІэт уэ, Къуий бзаджэ, си шхыІэныр пхыри уежъэжаш, сыт сэ иджы жэщкІэ зытеспІэнур?.. – губжъауэ жиІаш иныжъым.

– Укъаруужь щхъэкІэ, уделэжыщ уэ нэ закъуэр, щхъэгъубжэр Іухауэ къэбгъэнэн хуеякъым! – щодыхъэшх абы КъуийцІыкІу.

Иныжбыр къэгубжъауэ зэгуэду ежъэжаш.

КъуийцІыкІу пщым дежихъа шхыІэныр апхуэдизкІэ инти, пщым лэжъакІуэу иІэ псори щІэхуэну апхуэдэт, ауэ абы щхъэкІэ зы фІыщІи кыыхуимыщІу я унэ къиутІыпщыжаш.

Жэщищ-махуищ фІэкІ кІуатэкъым пщым ар етІуанэу кыщпріджам.

Уипщ хъэхуэгъу-щІыхуэгъу умыщІ, жыхуаІэрати, КъуийцІыкІу абы и деж кІуэри еупщІаш зэрищІынымкІэ.

– Уэ сэ зы Іуэхутхъэбзэ кысхуэпщІаш, иджы мы сызэрынолъэІуну етІуанэ Іуэхутхъэбзэр кысхуэпщІэн хуейщ. Уэр фІэкІа ар зыхузэфІэкІын щыІэкъым. Иныж нэ закъуэм зы гъуаплъэ лэгъупышхуэ гуэр иІэщи къарукІэми гъэпцІагъэкІэми ар абы кыІэщІэгъэкІи кысхуэхъ. Сэ а зы лэгъупымкІэ згъавэ лыр псоми яхурикъунущ.

Абы фІэкІ хэмылъу КъуийцІыкІу шэщым кІуэщ, шы пщІэгъуалэр кыщІищ, зызэщІикъузэри мафІэу и пэм кърихум гъуэгунапщІитІыр илыгъуэу щІэпхъуаш.

КуэдрэкІуа, мащІэрэкІуа, удфызыжъцІыкІуми унэм нэсащійолъэІукъыдэІэпыкъуну.

Уд фызыжъ цІыкІум КъуийцІыкІу и ныбэр изу игъашхэри кыщІидзаш:

– Псышхуэм узэрынэсу уи шым щышу, лъэкъауэу щІидзэнущ. Абдежым зым нэхърэ зыр нэхъ ину мывищ кыщыздэщтэ. Иныжъым лэгъупымкІэ лы игъавэу жъэгум щыбгъэдэсым зрегъэхъэлІи и унащхъэм дэпщей, итІанэ мывэхэр, лэгъуп къэкъуалъэм хэхуэн хуэдэу, уэнжакъымкІэ къебдзыхыу щІэдзэ. Уэ итІанэ плъагъунщ адэкІэ къэхъур.

Уд фызыжъым зэрыжиІам хуэдэу КъуийцІыкІу ищІаш. Мывищ псыхъуэм кыщиищтэри адэкІэ щІэпхъуаш.

Иныжъым и уэнжакъым Іугъуэ къреху. КъуийцІыкІу унащхъэм дэпщешъ мывищыр иІыгъыу. Иныжбыр лэгъуп къэкъуалъэм бгъэдэст. Уэнжакъ быхъушхуэмкІэ мывищым языр кърідзэри лэгъупым хэхуаш, лэпс пщтырыр къриутхыкІщ, иныжъым и щІыфэ пцІанэм трикІэри кыигъэкІиящ:

– Мыр слІо, лэгъупыжъ, уи жыщхъэ делэ ухъужа: лым и пІэкІэ сыбогъэвэпхъри!

КъуийцІыкІу, зы тэлай зэрыдэкІыу, япэм хидзам нэхърэ нэхъ иныІуэу етІуанэ мывэр хидзаш лэгъупым.

– Е бэлыхбыр алыхъым зытрильхъэн, сэ уджэгу си гугъа щхъэкІэ, уи фІэщи, тхъэри алыхъри згъэпцІаш, иджы зэ укъэутхэжу щытмэ, вууэ мы унэм ущІэзмыутІыпщыкІмэ, – жиІаш иныжъым губжъауэ.

Ар жиІэн иухатэкъым и щІыфэм нэхъ иныжу лэпсыр ириутхыу мывэ ещанэр псы къэкъуалъэм кыщыхэхуам. Иныж нэ закъуэм ар пхуишэчынт, нэхъ иныжу къэгубжъауэ, лэгъупыр зэрыщыту унэм кыщІиутІыпщыкІри езыр кІуэри гъуэлъыжаш.

Иныжбыр иджы Іурихагъэнщ щыжиІэм, КъуийцІыкІу пщІантІэм дэль лэгъупыр кыищтэри къеуэри къежъэжаш. Псым аdryщІкІэ къэтІысыжащи щысщ нэ закъуэм йожъэри.

Иныжъым и жеин ирикъури кыызэщыуаш. «Куэдщ иджы, лэгъупыжъри, Іушхуауэ кыщІэкІынщ, сымэжэлІаш, лыр згъэвэнщ», – жиІэу кыщІэкІмэ, бгъуэтмэ къащтэ – лэгъупыр щыІэжкъым.

– Мис иджыщ сыщыбгъэунэхъупар, щІыкъатиблкІэ кІуэцІрыхун, дауэ сыпщэфІэну дяпэкІэ?! – гурымщ иныжъри КъуийцІыкІу кІэлыщІэпхъуаш. Ар и тхъэ кыызэрихъкІэ мажэ КъуийцІыкІу лъэмыжым имыкІыж щІыкІэ лъэщІыхъэн и гугъэу, арщхъэкІэ

куэд щІат адреЙр псышхуэм зэрикІыжрэ. Къыпэплъэу шыст зэ Хьэлэболэжыыр къэсу зэгуэзгъэпашэрэт жиІэу.

Иныжыыр лъэмыжым нэсащи бауэбапщэу щытщ: лъэмыж махэм техьэн мэшынэ, и Іэхэр егъэдалъэ. Щымыхъум КъуийцІыкІу еубзэу щІидзаш:

– Къанэ си деж, КъуийцІыкІу, фомрэ тхъумрэ ухэзгъэсыщ, тхьэлухудым я нэхь дахэр къыпхуэсшэнщи унагъуэу узгъэтІысыжынщ, ауэ къызэтыж закъуэ сымышцІэу пхьа лэгъупыр.

– Уи фІэщ щІы, Хьэлэболэж, уи щхьи уи мылькуи сыхуэмейкІэ, ауэ гува-щІэхами сэ уэ си ІэмышцІэм уизгъэуджыхьынщ! – дыхьэшхщ КъуийцІыкІуи и шым зридзри лэгъупыр иІыгъыу щІэпхъуэжаш. Лэгъупыр пщым иритащ, арщхьэкІэ пщыр абы нэкІэ къыхуеплъэкІакъым. ФышІи-щытхъуи кымыхъауэ КъуийцІыкІу игъазэри я деж кІуэжаш.

Махуищ-жэщщ фІэкІ дэкІатэкъым пщым аргуэру КъуийцІыкІу кыльыхъуэу щыщІидзам.

– Сыт аргуэрым укыщІысхуейр, зиусхьэн? – еупщІаш абы КъуийцІыкІу. ШхьІэныр жыпІати, къыпхуэсхъакъэ, лэгъупыр жыпІати, къыпхуэзгъуэтакъэ, сыт иджыри сызэрыпщІынур.

– Куэд къыумыву мыдэ къызэдалуэ, – зызэхуифауэ жиІаш пщым, – цІыхухэм жаІэу зэхэсхаш иныжыым и бжэлупэм зы дыщэ жыг Іуту. Ар къысхуэхьи си бжэлупэм къысхухэсэ.

– Ар къыбжезыІам хуэмыгъуэн, сэ схуэмахуэу ухъу, – жиІэщ КъуийцІыкІуи я унэ щІэмыхъэжу шэщымкІэ кІуэщ, и пщІэгъуалэр къыщІищ, саур уанэр трилхьэщ, зы джыдэ дзагуэжыи къыздищтэщ, зызэщІикъуэри и шым и пэм мафІэу кърихум гъуэгунапщІитІыр илыгъуэу щІэпхъуаш. Нэсри и джыдэ дзагуэжыымкІэ иныжыым и бжэм еуэу щІидзаш.

– Ей, хэт а зи Іэ къутэну апхуэдизу къытеуІуэр! – кІиящ иныжыыр.

КъуийцІыкІу зигъэтхъемыщкІафэу жэуап къет:

– Уэ плъагъу мыхъу КъуийцІыкІу къытехуэри лІащи щІэтлхьэжыну зыдогъэхьэзыр, бэн быдэлэу хуэдмышцІмэ, къыщІэкІыжынурэ дигъэпсэунукъым, фи пщІантІэм зы жыг быдэж дэтщи Иныжыым къыуитмэ, ар къэхьи къэкІуэж жаІэри сыкъагъэкІуаш.

– А зи щІапІэр кІуэдын КъуийцІыкІу лІаш жыпІа? – жиІэри иныжыым джыдэ жан къыщІихри дыщэ жыгыр ириупщІыкІаш.

КъуийцІыкІу дыщэ жыгыр псынщІэу гум кърильхьэри къеуэри къежъэжаш. Пщым ар ирита щхьэкІэ зы фІыщІи къыхуищІакъым.

Аргуэру махуищ фІэкІ дэмыкІыу пщым КъуийцІыкІу къриджащи унафэ хуешцІ:

– Сэ уэ, КъуийцІыкІу, укыщІезджар мыращ – иныжыыр пщылІу симыІэу хъунукъым. Адрей си пщылІ къомыр зэбгрысхунурэ абы и закъуэ къэзгъэнэнущ. Нэхь гъэшхэгъуафІи хъунущ.

– Ар дауэ жыпІэрэ, зиусхьэн, иныжыыр мыбы дауэ къыпхуэкІуэн. КъэдгъапцІэу щытми, лъэмыжым кыкІыфынукъым. Ар езыр тхьэжу мэлпсэу, пщы жыхуэпІэри, пщылІ жыхуэпІэри ищІэркъым. Зыхуейр ешх, зыхуейр ещІэ. Уэ хуэпщІи и унафэу ар уи деж дауэ пхущыІэн?!

– А псоми и унафэр уэ уагъэшцІыркъым, кІуэи къашэ бжесІащи, къашэ.

Пщым дауэ имыщІми, КъуийцІыкІу иныжыым ІэщІигъэкІуэдэну арат зыхэтыр.

КъуийцІыкІу я деж кІуэжщ, махуищ хуэдизкІэ зрикъун гъуэмылэ зэригъэпэщри ежъаш. Куэдрэ кІуа, мащІэрэ кІуа, сытми жэщ хъуауэ ар нэсаш, иныжыым и пщІантІэ

кӀуэцӀым зы ІуэуӀауэ щызэхимыхым, кӀуэри зы дурэш гуэр деж зышигъэукӀуриящ. Иныжбыр нэхушым къэтэджщ, и выжытӀыр зэщӀищӀэри пхъашэ кӀуэну ежъащ. Мэзым нэсщ, и витӀыр къыпигъэхури мэз еуэну хыхъащ.

КъуийцӀыкӀу абы пэмыжыжъэу зы жыгышхуэ гуэрым дэпщейри зичэтхъэжу гыуэ щӀидзащ.

– Сыт, ныбэ узым имыхъын, апхуэдизу ущӀэгъыр? Къех мыдэ, дызэпсэлъэнщ, – еупщӀащ иныжбыр. Иныжбым ар хэтми ищӀэркъым, къригъэхуы ишхыну арат зыхуейр.

– ПлӀэкӀым умыгъ, Иныжъ! Мо сэ иджыпсту слъагъур уэ плӀэгъуатэмэ, пщӀэнт итӀанэ.

– Сыт апхуэдизу плӀагъур? – щӀэупщӀащ нэ закъуэр.

– Слъагъуращ, Иныжъ, мо ищхъэрэкӀэ зы дзэ фӀыцӀэ къокӀри ини цӀыкӀуи зыри къамыгъанэу зэтраукӀэ! Абыхэм сыкъамыгъуэтын папщӀэ зы жыгыжъ къэзгъауэу, и кур къистхъуу сипщхъэну аращ си мурадыр, – жиӀэщ КъуийцӀыкӀуи, нэхъри зичэтхъэжу гыуэ щӀидзащ.

– Уэ узэрытӀысхъэн бгъуэтынщ, делэ, ар Іуэхутэкъым, сэращ армыхъумэ, – жиӀащ иныжбым гүзэвгъуэр къыкӀэщӀэзэрыхъауэ.

Иныжбым жыг нэхъ ин дыдэу зытеплъар къыгъауэщ, и кур хъэкхъуафэу дитхъури дэтӀысхъэжащ. КъуийцӀыкӀу зытес жыгым къелъыхщ, иныжбыр зыдэгъуэльхъам и щхъэр триплӀэжри гъущӀ Іунэхэр хиукӀэжащи йоджэ «къелӀэт иджы» желӀэри.

Иныжбыр къелӀэри тӀэкӀу къыгъэхъеящ. «Хъуакъым иджыри» жиӀэри аргуэру гъущӀ ІунэкӀэ зэрыкӀуэгъуэ къекӀуэкӀащ. Иныжбыр етӀуанэу къелӀэри кыыхуэгъэхъеякъым. КъуийцӀыкӀу игу мызагъуэ ещанэуи Іунэ зыбжанэ хиукӀэжащ.

– Иджыри зэ къелӀэжит, Хъэлэболэжъ, – ауан хэлъу жиӀащ КъуийцӀыкӀу.

Иныжбыр кыызэрагъэпцӀар мис абдежым кыгурыІуэжри зэрифӀэщкӀэ къела щхъэкӀэ, зыри хуэщӀакъым.

– БжесӀатэкъэ сэ уэ, Иныжъ делэ, иджы нэужь сыкъакӀуэмэ, уи щхъэр схъыну укыызэрызгъэгугъар, – губжъауэ желӀэ КъуийцӀыкӀу.

– Хъуакъым ар, бетэмал! Уэ укъэзымыщӀыхужа си нэр хъэфиз ухъуи! – гурымащ ар.

КъуийцӀыкӀу Иныжъ нэ закъуэр зыдэлъ пхъэмбейм домбейуэ гъэшхауэ вий щӀищӀэщ, и пщӀэгъуалэм кытетӀысхъэжри къежъэжащ.

Иныжбыр зыдэлъ пхъэмбейр псым телъ лъэмыжымкӀэ ипш хъунутэкъыми выхэр зырызурэ зэприщщ, кӀапсэшхуэкӀэ зэпищӀэжри пхъэмбейр псышхуэм зэприлъэфащ.

КъуийцӀыкӀу къуажэм щыдыхъэжам цӀыхуу дэсым згъэщӀагъуэу кыпечежъат.

Абы иныжбыр къишэу пщӀантӀэм щыдыхъэжам пщы нэпсейр хуабжъу къэшынэжат.

– Уий, мафӀохъу апщий, иныжъ, – жиӀащ пщым зыкъищӀэжри.

– Уи Іуэху фӀы ухъу, – пхъэмбейм къыдӀукӀащ иныжбым и макъ, – мыбы сидэмыбэмпӀыхъу сыкъыдэвгъэкӀ, сыт ухуейми пхуэсщӀэнщ, пщы.

– ЗэкӀэ ар къыдэвмыгъэкӀ, зиусхъэн, къыдэвгъэкӀыу щытми, фызэтриукӀэнщ, абы и псалъэр зэи игъэпэжакъым, – жиӀащ КъуийцӀыкӀу.

КъуийцӀыкӀу ар щыхуамыдэм фэ кӀапсэ кӀыхъ къищтӀэри къуршыщхъэм дэкӀуеижащи къоплтыхри тесщ.

Иныжъ нэ закъуэр хуит кыызэрыхъуу цӀыкӀуи ини къимыгъанэу жылэм дэсыр зэтриукӀащ, пщыри абы хэтыжу. КъуийцӀыкӀу къуршыщхъэм дэкӀуеижауэ тести, и Іэпхъуамбэ тӀуащӀэр и жъэм жъэдилъхъэри ину къефиящ Иныжбым.

– Ей, Хъэлэболэжъ, мыдэ къакӀуэ, – жиӀэри и пыӀэр кыыхуигъэкӀэрэхъуащ.

Иныжъ нэ закъуэм ар къилъагъури, зыхуеиххэр арти, абыкӀэ щӀэпхъуащ. Иныжбыр

къуршыщхьэм дэкIуеифыркъыми доплъейри щытщ.

– Хуабжъу сынольэIу, цIыкIужьей, сыныдэшей, игъащIэкIэ дызэкъуэшынщ.

– Ар уи фIэшущу жыпIэу щытмэ, укъыдэсшеинщ, – жэуап къытащ КъуийцIыкIу.

Иныжъ нэ закъуэм КъуийцIыкIу псалъэ быдэ иритащ игъащIэкIэ и гугъу имыщIыну, фIыгъуэ IэджемI щигъэдэIуащ.

КъуийцIыкIу зыкъомрэ гупсыса нэужь, кIапсэ кIапэр къуршым къриутIыпщхьэхаш. КIапсэ кIапэр къызэрыIэрэхьэу иныжъым зыкIэрищIэри дэпщейуэ хуейжъащ. Дэпщейурэ джабэ зэхуэдитIым нэсауэ, КъуийцIыкIу кIапсэр зэрызэпиупщIыным хуэдэу сэр игъэхъэзыращи иныжъым йогуо:

– Ей Хьэлэболэжъ, мыдэ къызэдаIуэ, иджыпсту мы кIапсэр зэпызоупщIри узэгузогъэуд – псынщIэу къызжеIэ мо цIыху быукIахэр къызэрызгъэхъужыну щIыкIэр?!

Иныжъыр апхуэдизкIэ гужъеяти занщIэу жэуап къытащ:

– Уэ сомыгъэукI мыгъуэ, бжесIэнщ! Си унэм зы пхъуантэ фIыцIэжъ щIэтци, абы и кIуэцIым зым зыр итыжурэ пхъуантэ цIыкIуищ дэтыжщ, и кIуэцI дыдэм ит пхъуантэ цIыкIу ещанэм зы мывопцIэ дэлъщи ар зэбгъэлусэр сапсаууэ къэхъужынуу.

– УкIуэцIрыхуи-тIэ, иныжъ делэ, – жиIэри кIапсэшхуэр зэпиупщIащ, иныжъри къуршым къехуэхри зэгуиудаш. Иныжъым пхъуантэ фIыцIэжъым дэлъу жыхуиIа мывоупцIэр и ныбэм илъу къыщIэкIащ.

КъуийцIыкIу къуршым къежэхыжри мывопцIэр къищтащ. Къуажэм къэкIуэжри иныжъым иукIауэ щыта псоми мывопцIэр иригъэлусэурэ къигъэхъужащ и пщы бзэлжэм фIэкI къэмынэу. МывопцIэри ихъри псым хидзэжащ.

Лей зезыхъэну зигу илъыр сыт щыгъуи фIы хуэзэркъым. Мис аращ пщы ябгэм КъуийцIыкIу игъэкIуэдыну иужь зэритам къыхуихъар. Дунейр зыгъээджызджу щыта иныжъ ябгэм и мылкъури пщы ерум ейри абы къыхэтыжу жылэм тхъэмыщкIэу дэсым трагуэшэжри псэурэ тхъэжу зэхэтIысхъэжахэщ.

МЫЛЪХУПХЪУ

Зы къуажэ гуэрым щыпсэурт щаклуэ цлэрылуэ гуэр ИналыкъуэкIэ еджэу. Ар щаклуэ и закъуэу фIэкIа кIуэртэкъым, зыгуэр кIымыхъуи къэкIуэжыртэкъым. Абы и щхъэгъусэм зы хъыджэбз цIыкIу кыыхуилъхури езыри лъхугъэм илIыкIащ.

Зыкъом дэкIа нэужь, щаклуэм етIуанэу фыз кIишэжри, абыи хъыджэбз цIыкIу кыыхуилъхуаш.

Япэм хъарзынэу зэгурылуэу псэууэ шыта унагъуэм псалъемакхэр илъ хъуаш. Щхъэгъусэ кIишэжар апхуэдизкIэ бзаджэти «блэр гъуэм кызыху» жыхуалэм хуэдэт. Мыр «фIыцIэщ» жыпIамэ «хужьщ» жимыIэнкIэ Iэмал иIэтэкъым, «хужьщ» жыпIамэ, «фIыцIэщ» жиIэну хъэзырт.

Куэд дэкIа, машIэ дэкIа – сабийхэри къэжэпхъаш.

АнэнэпIэсым илгагъу хъуртэкъым и мылхупхъур. Пщэдджыжь къэс жэмыр дригъэхурти хъупIэм щигъэлэт – жэмыр игъэхъуаклуэу, езым и пхъум зыри иригъащIэртэкъым, зы къулей гуэр кыкыуэкIым лIы иритыну игъэхъэзырырт.

Апхуэдэурэ зэманыр кIуэрт. Зы хъыджэбзыр гугъуехъу шыIэм пыщIат, адреир – и Iэр зэтэдзауэ зыри имыщIэу псэурт.

Зэгуэрым анэнэпIэсым и мылхупхъум губжъауэ жриIащ:

– ЩIыкъатиблкIэ укIуэцIрыхуи уэ щхъэхынэжыр! Мы жэмыжыр щыдэпхуам деж, ущысщи ущысщ, зы ху къэп ныкыуэ здэпхърэ зэхэпщыпыкIам ягъэ кIынтэкъым. Арати, ху къэп ныкыуэр и дамащхъэм трилхъэри жэмыжыым и гъусэу дэкIащ хъыджэбзыр. Губгъуэм нэсащи хур ирикIутауэ магъри щысщ «мыр зэхэзмыдзым сыдагъэхъэжынукукъым» желэри.

Абы хэту зы бзу гуп къэлъатэри жыгыщхъэм къытетIысхъащ. Абы зы бзу цIыкIу кыыхэлъэтыкIри пщацэм къыбгъэдэтIысхъауэ хур зэхешыпыкI.

– Насып защIэ ухъу, бзу цIыкIу, – жиIащ Иналыкъуэ и пхъум, – уи бзу гупыр къыддэлэпыкъуатэмэ, занщIэу дгъэкъабзэри дежъэжат!

Бзу цIыкIум ар зэрызэхихыу лъатэри бзу гупыр къыгъэсащ икIи напIэзыпIэм зы хугу хъэдзи къамыгъанэу зэхадзри ежъэжаш.

Пщыхъэщхъэм къэкIуэжащи анэнэпIэсыр еплъмэ, хур данэгъуэжычымы хуэдэу къабзэщ.

ЕтIуанэ махуэм анэнэпIэсым зы цы IэплIэ кIыхъри унэ лъэгум къриупцIащ:

– Мы цы IэплIэр нобэ губгъуэм здэхьи бджауэ кысхуэхъыж, арыншамэ укыдэмыхъэж!

Хъыджэбзыр хъупIэм нэсащи гынанэу щысщ:

– Мыпхуэдиз цы сэ дауэ зджыфыну, сэ ар зы махуэ дэнэ къэна тхъэмахуэкIэ схуэухми аращ!

Мылхупхъум и гыбзэр жэмыжыым щызэхихым:

– Абы щхъэкIэ уигу хомыгъэщI, – жиIэри къедэхэщIащ. – Мыдэ сэ кыызжъэдэлъхъэ а цыр. – ИкIи абы и жъэр кIиуцIащ.

Цы къомыр жэмыжыым игъэныщкIуш, игъэныщкIури Iуданэу зэтешэжауэ хъыджэбзым и куэщIым кърильхъэжаш.

Пщыхъэщхъэщыхъум, хъыджэбзым жэмыркыхужщ, цы топышхуэри кыыздихъыжри анэнэпIэсым иритыжаш.

А цы къомыр зы махуэм зэриджыфар анэнэпIэсым игъэщIагъуэри етIуанэ махуэми тIу-щыкIэ нэхъыбэж иритащ, мы псори умыджауэ укыдэмыхъэж жиIэри.

Хьыджэбзым жэмыр дихури хьуплэм нэсащи гынанэу шысщ.

Ар зэрыгынанэр жэмыжбым шызэхихым: абы щхьэкIэ уигу умыгъэныкьуэ, – жиIэри къедэхэщIащ.

Цы къомыр жэмыжбым аргуэру зыIурильафэщ, игъэныщкIуш, игъэныщкIури Iуданэ топу зэтешэжауэ хьыджэбзым и куэщIым кърильхьэжащ. Пшыхьэщхьэ зэрыхьуу жэмыжбыр пщIантIэм шхэкьуауэ кыдихуэжри цы топышхуэри анэнэпIэсым иритыжащ.

АнэнэпIэсыр зэригъэщIэгъуэнур имыщIэу йогупсыс апхуэдиз цыр зы махуэ закьуэм зэридждыфам.

Ещанэ махуэми анэнэпIэсым и мыльхупхьум иритащ цыуэ нэхьыбэж. Жэмыжбым аргуэру а псори хуиджри цы топу хуишыхьыжат, арщхьэкIэ зы жьышхуэ гуэр кыкьуэури цы топыр ирихьэжэри ежэжащ. Цыр имыIыгъыжу унэм кIуэжын шынэри, хьыджэбзыр абы кIэлтыщIэпхьуащ.

Цы Iуданэм и ужь иту кIуэм-лъейм, кIуэм-лъейурэ зы унэжь цIыкIу гуэрым нэсащ. А унэм шыпсэурт зы уд фызыжь цIыкIу. Хьыджэбзыр уд фызыжь цIыкIум и бгъэм зыщIидзэри щIэфу щIидзащ.

– Хьэфиз ухьуи уэ узымыльгъуа си нитIыр, армыхьумэ щынэлым хуэдэу узэIурыздзэри сежэжатэкъэ иджы, – жиIащ уд фызыжь цIыкIум.

– Сэ сумышхми уэ шхын бгъуэтынщ! – жиIащ хьыджэбзым, – мы фи унэм зы цы Iуданэ топышхуэ ныщIэлъэдащи, ар сэ сымыхьыжу щытмэ, си анэнэпIэсым сыдигъэхьэжынукуьым.

Уд фызыжь цIыкIур къэпсалтэри жиIащ:

– Уи цы топыр мо пхьуантэ фIыщIэжбым дэльщ. КIуэи кыдэхыжи, гъуэгу махуэ.

Хьыджэбзыр пхьуантэ фIыщIэжбым бгъэдыхьэщ, и щхьэр трихри занщIэу кьэуIэбжыащ: а пхьуантэм дыщэрэ дыжыну, налкьутналмэсу дэмыль шыIэтэкъым.

Уд фызыжь цIыкIум и щIыбыр игъазэри увыжауэ щхьэгъубжэм кIэрытт. Хьыджэбзым пхьуантэм фIыгъуэу дэльым и лъэпкьым шыщу зыми емыIусэу и цы Iуданэ топыр кьищтэжри уд фызыжь цIыкIум сэлам ирихыжыну щыбгъэдыхьэм, абы жиIащ:

– УмыIащIэ, си хьыджэбз, мыдэ сэ уэ япэ щIыкIэ мафIэшхуэ схуэщI.

Хьыджэбзым пхьэ икьутэщ, кыхьри жьэгум мафIэшхуэ щидэщ.

– Иджы, си хьыджэбз, – жиIащ фызыжбым, – мы си щхьэм сешхри щхьэцу итыр кысхуифыщIыкI.

Хьыджэбзым псы игъэхуабэщ, фызыжь цIыкIум и щхьэцыр сабынкIэ кьабзэу фIихущIыкIри дахэу хуижыжащ.

Хьыджэбзыр гузавэрти: иджы сыутIыпщыж-тIэ, ди анэ, – жиIэри елъэIуащ.

– Сэ уэ узутIыпщыжынщ, си хьыджэбз, ауэ япэ щIыкIэ хьэкьушыкьуу сиIэр схузэхэгъэщэщ, пхьуантэу сиIэр джыдэкIэ схузэхэкьутэ, тепIэнщIэлъыну сиIэм, я бацэмрэ кьауцымрэ кысхуигъэщэщ, – жиIащ уд фызыжь цIыкIум.

Хьыджэбзым Iуэхур зытетыр кыгурыIуэри хьэкьушыкьуу иIэр зэхимыгъэщэщэу итхьэщIщ, илъэщIри игъэувыжащ, пхьуантэу иIэри хузэлъыIуихащ, тепIэнщIэлъынри хуигъэкъэбзащ. Ар апхуэдэу имыщIатэмэ, уд фызыжбым хьыджэбзыр ишхыну и мурадэ.

Фызыжь цIыкIур арэзы хьуати, хьыджэбзыр дахэу кыхуапэщ, и цы Iуданэри иритыжри гъуэгу тригъэувэжащ. Жэмри здихужщ, цы топри здихьыжри здэкIуэжам апэнэпIэсым егъэщIагъуэ икIи йофыгъуэ, йоиж и пхьум зыри зэримыщIэфым, абы псори зэрищIэм щхьэкIэ.

– Дэнэ мы уи шыгъын зыкызыххэри кыздыщIэпIуыкIар? – ефыгъуэу йоупщI анэнэпIэсыр и мыльхупхьум.

Хьыджэбзым и Іуэхур кьызэрекІуэкІар псори тэмэму анэнэпІэсым жриІаш: и цы топыр жьым зэрырихьэжъари, уд фызыжь цІыкІум кьызэрихуэпари.

ЕтІуанэ махуэм анэнэпІэсым и мылхупхьур унэм кьыщІинэри езым и пхьум жэмыжьыр Іэхуэм дрыригъэхуаш, зы цы топи иритри жриІаш:

– Жэмыр нобэ уэ узогъэгъэху, си хьыджэбз дахэ, мы цы топри здэшти жьым ирихьэжъэху ежъэ, жьым ирихьэжъа нэужькІэ кьэбубыдыжыну кІэлъыжэ.

АнэнэпІэсым и пхьум жэмыр здигъэхьум жьышхуэ кьыкьуэури и цы топыр ирихьэжъаш. И анэм зэригъэІущар игу кьэкІыжри цы топым и ужь иту жэурэ уд фызыжь цІыкІум и унэм нэсаш. Хьыджэбзыр уд фызыжь цІыкІум и бгъэм зыщІидзэри щІэфаш.

– Хьэфиз ухьуи уэ узымылгъэуа си нитІыр, армыхьумэ, усшхатэкъэ, – жиІаш уд фызыжьым.

– Сэ сумышхми уэ шхын бгъуэтынщ, – жиІаш хьыджэбзым, – мы фи унэм кьыщІэлъэда цы топыр сымыхьыжу щытмэ, сыдагъэхьэжынукуьым.

– Уи цы топыр мо пхьуантэ фІыщІэжьым дэльщи кІуэи кьыдэхьжи, гъуэгу махуэ.

Хьыджэбзыр пхьуантэ фІыщІэжьым бгъэдыхьэщ, и щхьэр трихри занщІэу кьэуІэбжъаш: абы дыщэрэ дыжыну, налкьутналмэсу дэмылгъэщІэжыну.

Уд фызыжь цІыкІум и щІыбыр игъазэри увьжауэ щхьэгъубжэм кІэрытт. Хьыджэбзым япэ щІыкІэ пхьуантэм фІыгъуэу дэльым щыщу зыкъом кьыдихри и гуфІа-кІэхэм щигъэпщІуаш, итІанэ и цы топыр кьыдихри ежъэжыну зигъэхьэзырат.

– УмыпІашІэ, си хьыджэбз, мыдэ сэ уэ япэ щІыкІэ мафІэшхуэ схуэщІ.

Хьыджэбзым жьэгум мафІэшхуэ щыщІаш.

– Иджы, си хьыджэбз, – жиІаш фызыжь цІыкІум, – мы си щхьэм сешхри щхьэцу итыр кьысхуифыщІыкІ.

Хьыджэбзыр кьэгубжъри фызыжьым и щхьэм щхьэцу итыр кьрифыщІыкІаш.І

– Иджы, си хьыджэбз, – жиІаш фызыжь цІыкІум, – хьэкъушыкьуу сиІэр схузэхэгъэщаш, пхьуантэу сиІэр джыдэ къащти схузэхэкьутэ, тепІэнщІэлъыну сиІэм я бацэмрэ къауцымрэ кьысхуигъэщэщ.

Хьыджэбзыр арат зыхуеиххэри, фызыжь цІыкІум хьэкъушыкьуу иІэр хузэхигъэщэщаш, пхьуантэу иІэр джыдэкІэ хузэтрикьуташ, тепІэнщІэлъыну иІэм я бацэмрэ къауцымрэ унэм щызэрызэхьэу кьригъэщэщаш.

– Тхьэр арэзы кьыпхуху, си хьыджэбз, сыбгъэунаш, уи гур зэрыкъабзэм хуэдэу ии фэри тхьэм ищІ! – жиІаш уд фызыжь цІыкІум, – дахэу кьыхуапэщ, и цы топыр иритыжри гъуэгу тригъэувэжаш.

Хьыджэбзыр кьыздэкІуэжым жэмым ирихьэлІэжакъым, ар фІыуэ шхати, кІуэжауэ кьыщІэкІаш. Еша-елІауэ ар унэм щыдыхьэжым зыми къащІыхужакъым. Хьыджэбзым щыгъыну щыгъыр зэхэчэтхьат, езым шьд тхьэкІумэ кьытекІат, алмэстым и щхьэцыр и щхьэцт.

АнэнэпІэсым ар щилгъагъум, зичэтхьэжу гъыуэ щІидзаш икІи хуэмышэчыжу сэр кьыщІтэри шьд тхьэкІумитІыр пиупщІаш. АрщхьэкІэ зыри кьымыкІыу нэхь иныжу кьытекІэжаш. Сыт хуэдизрэ и тхьэкІумэр пимыупщІами, и щхьэцыр къамыщами занщІэу кьытекІэжырт. Арати, анэнэпІэсым и пхьур зэкІэщІэшауэ къэнаш.

Жэмыжьыр мылхупхьум зэрыдэлэпыкьур кьыщищІэм, анэнэпІэсым унафэ ищІаш ар фІигъэжыжу и лыр игуэшыну. Іуэхур апхуэдэу зэрыщытыр мылхупхьум кьыщищІэм, жэмыжьым деж гъыуэ кІуэри хьыбар иригъэщІаш:

– Си мамыж дахэ, анэнэпІэс бзаджэм уфІигъэжыжыну мурад ищІаш! Дауэ мыгъуэ укьезгъэлыну сэ уэ абы.

Жэмыжбыр кьэпсалгэри жиҭаш:

– Си лым щыщ уэ зылуумыгъахуэу си кьупщхьэҭапщхьэр зэхуэхьэсыжи бэкхьыбгъум деж щыщӀэтӀэж.

Жэмыжбыр кьытрадзэри яукӀыжаш, мылӀхупхьум абы и кьупщхьэҭашщхьэр зэхуихьэсыжри бэкхьыбгъум диж щӀитӀэжаш.

Ауэрэ мазэ зыбжани дэкӀаш. Зэгуэрым мылӀхупхьур гьэщӀэрэщӀэпауэ уэрамым кьыщыдыхьэм, ар зы щакӀуэ бэлыхь гуэрым кьылгагъури егуэкӀуаш.

ЩакӀуэр и адэм деж кӀуэжри хьыбар иригъэщӀаш «мыпхуэдэ цӀыхубзым сегуэкӀуащи кьэзмышэу хьунукъым» жиӀэри.

Куэд дэмыкӀыуи зэгурыӀуаш хьэгъуэлӀыгъуэ щашӀыну махуэмкӀи.

ХьэгъуэлӀыгъуэ махуэр кьыщысым анэнэпӀэсым мурад ищӀаш и мылӀхупхьур лӀы иримыту езым и пхьур ириту зэфӀигъэкӀыну. И мылӀхупхьум и щыгъын шылэрэ данэу зыкьызыххэр и пхьум щригъэтӀагъэри нысащӀэу ихуэпаш.

НысащӀэр фитонкӀэ щауэм деж яшаш, жэщ щыхьум, щауэ щӀалэр и «нысащӀэм» деж щӀыхьэжащи и нэгум иригъаплгъэркъым. «НысащӀэми» лгъэныкьуэкӀэ зигъэзащи зыгуэр егъэныщкӀу.

– Сыт сэ уэ укьыщӀызэмыплгъыр, дахэ?

– СоукӀытэри аращ, – жиӀэщ нысащӀэми и тхьэкӀумитӀ кьыпылэлыр пишхыкӀыу щӀидзаш.

– Апхуэдизу щхьэ ужьэгъуашхэрэ-тӀэ?

– Сэ сыкьыщежьэм си анэм ху хьэлыуэ схуищӀати ар згъэныщкӀуу аращ, – жэуап кьытащ «нысащӀэм».

– АтӀэ сэри сыгъэшх а уи ху хьэлыуэм щыщ, сигу кьыхьаш, – жиӀаш щауэм.

– Сэ ар шхын сыуаш, – жэуап кьытащ цӀыхубзым.

Жэщым щауэ щӀалэм пщӀыхьэпӀэу елгъагъу, шыд гуэрым лӀэплӀэ хуищӀауэ жей хуэдэу. Гужьеяуэ кьыщыушым, еплгъэм, пэж дыдэу, бгъэдэлгът шыд тхьэкӀумэшхуитӀ.

– Мыр слӀо, зиунагъуэрэ, си пщӀыхьэпӀэр нахуапӀэу кьыщӀэкӀаи, – жиӀэщ щауэми еуэри пӀэм хэлг тхьэкӀумитӀыр пиупщӀаш, арщхьэкӀэ асыхьэтми шыд тхьэкӀумитӀыр нэхь иныжу кьыфӀэкӀэжаш. Мис абдежым псори кьызэрэкӀуэкӀамкӀэ зыкьыумысыжаш анэнэпӀэсым и пхьум.

ЩакӀуэ щауэр кьэгубжьри унафэ ищӀаш шыд тхьэкӀумэ зытет цӀыхубзыр иригъэшэжу и нысащӀэр кьыхуашэжыну.

АнэнэпӀэсым деж кӀуащи йоупщӀ: «Дэнэ мылӀхупхьур здэпхьар?» – жаӀэри.

АнэнэпӀэсыр кьэгубжьащи зечэтхьэж:

– ЩакӀуэ щӀалэм вэнвей бамэ кьызыкӀэрих фыз кьышэн и гугъэу щытмэ, ирекӀуи кьыщрелгъыхьуэ лгъхьуэр здэщыӀэ губгъуэм!

ЩакӀуэ щауэм и ныбжгъэгухэр лгъхьуэм кӀуэри мылӀхупхьур зрагъэхуэпэну я унэ кьашэжаш. АрщхьэкӀэ абы щыгъыну илэр анэнэпӀэсым игъэпщкӀуат. Хьыджэбзыр жэмыжбым и кьупщхьэр зыщӀитӀэжа бэкхьыбгъум деж кӀуэри гьыуэ тӀысаш. Асыхьэтым абдежым кьыщыхутащ дыщэрэ дыжынкӀэ хэдыкӀа цӀыхубз щыгъынхэр, пхьуантэдэлг лгъапӀэхэр.

МылӀхупхьум а щыгъынхэмкӀэ щызыхуэпам нэхь тхьэлгхууд щымыӀэу хьуат. Абы и хьэгъуэлӀыгъуэр зэхэтащ махуэ зыбжанэкӀэ.

КЪАРЭКЪУЭЛЭН

Зы къуажэ гуэрым пщы гуэр дэст. Итэ абы къуиш. Зы пщэдджыжьы къанэркъым ахэр жьыуэ я адэм и деж щыхьэу абы унафэу къахуищыным щлэмыдэлэу. Апхуэдэу зы пщэдджыжь гуэрым зэкъуэшищри я адэм деж щыхьауэ, ар икъкълэ нэщхьейуэ щысу лүцлэщ.

– Мыр слло, ди адэ, мыпхуэдизу щхьэ унэщхьей? Сыт къэхьуар, усымаджэ? – жалэри и къуэхэр къэуэлэбжьауэ я адэм еупщлэщ.

– Уэлэхьэ, щлалэхэ, – жиалщ пщыр къэпсалъэри, – къэхьуаи щымылэ, сэри зы лажьы симылэ, псори хьарзынэм, ауэ мыдэ ныжэбэ зы пщыхьэплэ гуэр слъэгъуати ар иджыри си гум имыкыжауэ, абы сиыгъыу сыщысу артэм.

– Атлэ, ди адэ, а уи пщыхьэплэри хьэр ухьу, ауэ дынолъялу, хьуну щытмэ, ар къытхуэплэуэтэну, – елъэлуаш щлалэхэр.

– Ахьай, хьун, щхьэ мыхьуу. Фыкъедалуэ мыдэ, – къригъэжъаш пщым, – сэ тенджыз лүфэм сылус хуэдэт. Ауэрэ сыплъэмэ, тенджызым зы альп къыхокл. Къыхоклри зеутхыпщл, мэщыщри зреч. Зэрызричуи мэлъатэри пшэхум йохьэ. И теплъэкълэ ар Къарэкъуэлэн жыхуалэ альпыр арауэ къысфлэщлэщ. Куэдрэ къэта, мащлэрэ къэта, сытми си Къарэкъуэлэну плъагъур щыльэм къехыжри тенджызым хыхьэжаш. Сэ сынэщхьеймэ, сыщлэнэщхьейр а пщыхьэплэр зэрымынэхуаплэрщ, а шы ахьырзэманри си шэщым зэрыщлэмытырщ.

– Атлэ, ди адэ, уэ хуит дыпщлэу щытмэ, дэ а Къарэкъуэлэным и лъыхьуаклэу дежъэнщи къатшэу ди шэщым щлэдмыубыдауэ дэтлэсэхыу плэстэ къудей тшхынкъым, – жалэщ зэшищым.

– Ахьай фысщынын, си щлалэхэ, – гуфлэщ пщыр, фызощл хуит, лыгъэ фщлэнумэ, лыгъэ щлалэ фыхуащи вгъэзащлэ ар.

Зэшищыр я адэм деж къыщлэкълэжщ, я шы-уанэ зэтралъхьэри дэшэсыклэщ.

Дэшэсыклэхэри, клуэм лъейм, клуэм лъейурэ, жэщищ махуищкълэ клуа нэужь, ахэр нэсащ гъуэгущхьиблыр щызэхэкл щыплэм деж. Абдежым мывэ сэхыжь закъуэ хэтлат мыпхуэдэу тетхауэ: «Ижырабгъумкълэ уклуэмэ, дуней тхьэгъуэ ухуэзэнущ, сэмэгурабгъумкълэ уклуэмэ, куэдри укъэмыту къэбгъээжынущ, ауэ занщлэу клуам зэи къыгъ'зэжакъым».

А тхыгъэм къеджа нэужьым зэкъуэшищыр зэрыгъэчэнджэщаш дэтхэнэр нэхьыфл жалэри.

Нэхьыжъым ижырабгъумкълэ клуэныр къыхихри абыклэ иунэтлэщ, курытым – сэмэгурабгъумкълэ дидзыхаш, къуэш нэхьыщлэр занщлэу гъуэгум теуаш.

Ар щалъагъум нэхьыжытлым я шым жьэдакъуэри я шынэхьыщлэ Клуэрыгъуэт еджащ:

– Ей, шынэхьыщлэ, а гъуэгу шынагъуэм уримыклэуэ, ди гъусэу нежъэ! – жалэри.

– Сэ щхьэкълэ фымыгузавэ, шынэхьыжхэ! Е сылэнщ сэ, е сыллынщ, – идакъым Клуэрыгъуэт, – фэ гъуэгу махуэ вжызолэ, сыхьэтыфл тхьэм фыхуишэ, сэ езым къыхэсха гъуэгурщ сызриклуэнур. Къэзмыгъээж хьумэ, ди адэм хьыбар схуевгъэщлэж, лейклэ мыхьуу, фыклэ фигу сыкъэвгъэкълэж.

Арати, Клуэрыгъуэт и шым елъэдэкъауэри ежъэжаш. Ауэрэ клуэм, лъейурэ, куэдрэ клуа, мащлэрэ клуа, сытми къуищэ-бгищэ зэпичщ, псыхьуэ лэджи зэпиупщлри ар нэсащ зымэзышхуэ. Мэзым щыхьэри зы жэщ-махуэ клуауэ, Клуэрыгъуэтыр щлэгъуэщыхьаш. Апхуэдэу мэзыр зэхиклхьурэ, тхьэмахуэ-тхьэмахуитл дэклэщ, мази нызэрыхьэсаи. ауэ

е псэ зылуതു зы цыхуи хуээркыым, лугуэ игъэууэ зы пщыи ирихьэллэркыым. Щалэм зээмызэ кыуалэбзуу, тхэкълумэкыхь хуэдэ кыиуклмэ, ар и луст, шыми хуейхэм ит удзыр и хьунт.

Апхуэдэу щыт пэтми, Клуэрыгъуэт бэлэбанэ, кыарууншэ хыуат, шыри куэду жэщлат. Апхуэдизклэ езэшыщат шыри тесрикли, абыхэм я гугъэр хахыжат псэууэ мы мээ клыфлыжыым щлэклыжыным. Клуэрыгъуэт егупсыс хыуат кыыщежыам зыхуэза мывэ сэхым тетхауэ зэджам и пэжагыым. «Мис иджы сэри згъээжыну хьункыым», – игуклэ жиЛэрт абы.

Апхуэдэурэ мэзым здыклуэцлрыклым зэгуэрым абы кыильэгъуаш цыху льякыуаплэ. Ауэ льякыуаплэр апхуэдизклэ инти выгу зэщлэщла техуэнт.

Клуэрыгъуэт игъэщлагъуэрт: «Ярэби, мы льякыуапли закыуэрауэ плэрэ мыр зэрыхьур» жиЛэу. Арщхьэклэ цыхум и зэ лъэгъуэ хуэдизклэ адэкли нэгъуэщл льякыуапли илэт. Абдейм Клуэрыгъуэт теуаш а лъэужь абрагъуэм. Теувэри мащлэрэ клыа, куэдрэ клыа, сытми, иклэм иклэжым, нэсащ мэзыжыыр щихум. Плэмэ – елыагъу зы хуеишхуэ гуэр. Хуеишхуэм и курыкупсэм итт чэщанэ абрагъуэжь, и папцлаллэр пшэм хэуэу. Чэщанэм и хыурегъыр гъуцл банэклэ къэхухьат, гъуцл пкыохэр хэтлэжауэ. Гъуцл пкыо кыэскли я щхьэклэм пылужат цыху щхьэкъупщхьэ зырыз.

Щалэр тогушхуэри пщлантлэм дохьэ. Щтэлэщтаблэу зеплхьхэ абы, арщхьэклэ зыри лэщлэлыагъуэркыым, ихыурегъыклэ щымщ, кхьэ бгынэжа нэхьей. Иклэм щлалэр чэщанэ клуэцлым щлохьэ. Щыхьэмэ, елыагъу: жьэгу клыфлыжыым пэрыль мафлэ ужыыхым пэрысщ зы нэжыгъущлыдзэ мэщхьэукъуэри. Абдеж Клуэрыгъуэт нэжыгъущлыдзэм гу кылымытэу щэхуу бгъэдохьэри и бгъэм зыщлэдзэри флыщлоф.

Нэжыгъущлыдзэм, кыосклэри, кыепсэлъ: – А-а, хьэфиз ухьуи уэ узымьтлыгъуа си нитыр! Дэгу ухьуи уэ узэхэзымыха си тхьэклумитыр! Си бгъэм зыкыыщлэбдзэу си быдзышэ плумыхуауэ щытатэмэ, щынэлым хуэдэу, укыысгурыплытлэу усшхынти, уи щхьэ къупщхьэри пкыо щхьэклэм пыслъэжынтэкъэ иджы!

– Уэ, ди анэ дыщэ, апхуэдэу щхьэ жыплэрэ, сэ сомышхми пшхын бгъуэтынкыэ, – жиЛаш Клуэрыгъуэт, – сэ гъуэгуанэшхуи кыэсклыаш, гугъуи сехьаш, сынольэлу, кыыздэлэпыкыу, си луэхуклэ, си псэхунклэ.

– Иджы сыт сщлэжын: си быдзышэ щыплухуаклэ си кыуэм ухуэдэщ. Дэнэ хэку укыызэрыклар, укызытеклухьари сыт, сытхэри уи мурад? – жиЛаш нэжыгъущлыдзэм.

Клуэрыгъуэт кыыщлэжыа луэхури, и фэм гъуэгуанэм щыдэклахэри хуилуэтащ нэжыгъущлыдзэм.

Нэжыгъущлыдзэми жиЛаш:

– Атлэ, си щлалэ, сэ кыуибл силэщи псори иныжхэщ. Ахэр пщэдджыжь кыэс щаклуэ маклуэхэр. Ноби клыауэ кыэтхэщ. Ахэр кыэсыжмэ, узылурадзэнщ. Ауэ си кыуэ ущыхьуаклэ, абыхэми уакъезгъэлынщ сэ. Си кыуэхэр кыэмысыж щыклэ мы ерыскыхэр шхьи модэ мо пхыуантэ флыцлэжыым дэтлысхьэ, занщлэу укыамылыагъун щхьэклэ. Сэри абыхэм хуэм-хуэмурэ кыезгъэлэуэтэнщ уэ укызытеклухьа Кыарэкъуэлэным и щэху псори, ар кыыплэрыхьа зэрыхьуну щыклэхэри. Ахэр щыгъуазэщ псоми.

Арати, нэжыгъущлыдзэм щлалэр тлэклу игъашхэрщ пхыуантэ флыцлэжыым дигъэтлысхьаш, щлэклири хьэщлэ кыызэрыклыа шыр лъэныкыуэклэ иригъэзаш, луси флыуэл иритащ.

Абы хэту пщлантлэмклэ хьэпщло макъхэр кыыщолу: щаклуэ щылахэр кыэсыжауэ аращ. Дэтхэнэ зыми и пллэм зы бжей жыгыжь илыщ: бжей жыгыжь кыэскли бланэ зырыз флэлыщ. Иныжхэр пщлантлэм дэт чэщанэжыым кыылухьэжри я пллэм илъ жыгыжхэр

зытрадзащи, я анэм дежкІэ загъэзауэ мэкІийхэр: жьэгум мафІэр щызэщІэгъэнэжи шыуанышхуэр пылъэ, жаІэри. Иныжьиблри унэм щІыхъэжащи, мэпамэхэр: «фий, цІыхумэ!» – жаІэурэ.

НэжыгъущІыдзэми абыхэм захузэкІэщІишаш:

– Сыт мыпхуэдизу кыфщыщІар! Щхъэр куэдрэ кысхуэвмыгъэуэ! Сыт цІыхумэ физезыхъэр! Дэнэ кыикІа цІыхумэ!? Фэращ езыр цІыхумэ къэзышар, фыхъуакІуэщакІуэурэ, тхъэм ещІэ кысхузидфлъэфар. ФытекІуэт адэ, сыпщэфІэху зызывмыгъэлягъу, пхъэ схуэфкътэ, – жиІэри.

Арати, нэжыгъущІыдзэм иныжьхэр щІихужри лыр пилъаш. Игъавэщ, кыыхыхыжри и кыуэхэр кыриджэжаш. Бланэхэр и кыуэхэм яхуигуэщщ, яригъэшхри лэпсри тригъэфыхыжаш.

Лырэ лэпскІэ фІыуэ игъэтхъа иныжьхэр зэбгрыукІуриикІыжа нэужь, фызыжыым абыхэм яжрелэ:

– Иджы, си щІалэхэ, фэ лыгъэ фиІэщ, фызэхэзекІуэщ. Фэ фыщымыгъуазэу пІэрэ тенджызым кыыхэкІыурэ уэгум кыщызыкІухъ алъп Къарэкъуэлэн и хэщІапІэм?

– Щхъэ дыщымыгъуазэу! – жиІаш нэхъыжь дыдэм. – Ауэ ди нэхъыщІэм кыбжиІэнщ псори, дэ ди гугъу кыумыщІу дыгъэжей.

НэхъыщІэ дыдэр кыопсалъэри:

– Ди анэ, сэ бжесІэнщ псори. Пэжщ, тенджызым кыыхокІ алъп Къарэкъуэлэныр. Ар ищщ тенджыз лъащІэм щыпсэу тенджыз паштыхыжыым. КІуапІэ зимыІэж алъпщ. Махуэ къэс дыгъэр кыщыщІэкІым ар тенджызым кыыхокІ, хъэршым йохъэри кыщекІухъ зыкъомри, итІанэ хохъэж. Тенджызым хыхъэжын ипэкІэ шэ зэрыт гуэлым – Шэгуэлым хопкІэ, абы зыхегъапскІэ, пшахъуэ хуабэм фІыуэ зыкыыхеудыныщІэри аргуэрыжыщи, хы щхъуантІэм хопкІэж.

– Абы и шы фащэр дэнэ шыІэ, си щІалэ?

– Шы фащэри? Ари тенджыз Іуфэм Іут жыгей абрагъуэм и щхъэм иІэ жыг кугъуанэм илъщ...

– А псор сыту пщІынут, ди анэ, уэ?

– ЗикІ ауэ. СфІэфІт абыхэм я гугъу уэзгъэщІынуи аращ. ГъэщІэгъуэнщ псори...

– АтІэ, си щІалэ класэ, мес уи кыуэшхэр жеижауэ пырхыжу хэлъхэщ. Гъуэлъыж уэри, зыгъэпсэху. НэхулъэфІ укыикІ, – апхуэдэу жиІэурэ нэхъыщІэр игъэгъуэлъыжри, нэжыгъущІыдзэр адреј лэгъунэмкІэ щІыхъэжаш.

Жэщыбг хъуакъэ иджы щыжиІэм, нэжыгъущІыдзэр кІуэри пхъуантэ фІыщІэжыым щІалэр кыыдигъэкІыжаш. И кыуэ нэхъыщІэм кыыжриІа псори хуиІуэтащ, Іэщэ-фащэкІэ кыызэригъэпэщщ, жэщибл-махуиблкІэ хурикъун гъуэмылэ къэльтмакъ зэпедзэкІым ирилъхъэщ, и шым тригъэтІысхъэжри хы щхъуантІэмкІэ кІуэ гъуэгум тригъэуэжаш, гъуэгу махуэ, уи Іуэху кыухъуолэ жиІэри.

ЩІалэр куэдрэ кІуа, мащІэрэ кІуа, сытми КІуэрыгъуэтыр нэсащ хы щхъуантІэм и Іуфэм. И шыр кыуэгъэнапІэ ищІщ, хы Іуфэм мащэ кыщитІри итІысхъащ. Исащ ар а мащэм нэху шыуэ дыгъэр кыщІэкІыу хуежъэху.

Нэху щыри дыгъэ нэбзийр тенджыз Іуфэм кыытридзэу щыхуежъэм, альпыр хы щхъуантІэм кыыхэкІащ: мы узримыгъэплъу кыарэ кыуэлэн дахэт, езыр сокубэрэ дэным хуэдэу и нэм хъуаскІэр кыщІыхыу. КыыхэкІри зиутхыпщІащ, зэ щыщри лъатэри пшэхум хыхъэжаш. Тэлай къэтауэ щІыльэми кыехыжаш. Тенджыз Іуфэм кыыбгъурыт шэ гуэлым хэпкІэри абы зыщигъэпскІащ. КыыхэкІыжри тенджызым хыхъэжыну щежъэжым, КІуэрыгъуэт зэрыс мащэм кыильэтщ, Къарэкъуэлэным и щІыбым зридзэри сокубэр

зэщӀиубыдащ.

ЩӀалэр зыкӀэридзын и гугъэу альпыр Іэджэрэ етхэуаи, и фӀалтӀэ лъакъуэхэр иІэтурэ зритӀаи, щӀыпцӀэри къриудай, арщхъэкӀэ шӀалэр хуедзыхакъым, икӀэм зиІэтри хьэршым ихъэжаш. А хьэршми Іэджэри щетхэуаш альпыр, арщхъэкӀэ дауэрэ зимыщӀами, КӀуэрыгъуэтыр альпым хуедзыхакъым и щӀыбым.

ИкӀэм икӀэжым, Къарэкъуэлэныр Іэсэ къохъужри щӀылтӀэм къехыжауэ желӀэ:

– БетӀмал, укъыстекӀуаш уэ щӀалэр сӀэ. Иджы щыщӀэдзауэ сӀэ ууей сыхъуаш. Си цӀэр Къарэкъуэлэнщ. Уашхъуэ мыващхъуэ кӀанэ, уэ лӀы ухъумэ, сӀэ шы сыпхуэхъункӀэ! КъыспщӀэхэлтхъэ дыщӀэ шхуэр, къызжъэдэлтхъэ шхуэІу быдэр, къыстелтхъэ саур уанэ екӀури къэшӀс.

Жыгей абрагъуэм и щхъэ кугъуанэм илӀэ шы фащэр КӀуэрыгъуэт кърихъэхри Къарэкъуэлэныр зэщӀикъузащ, шэсыжри пшэхум хыхъэжаш. Альпым желӀэ:

– Иджы сӀэ уэ унафӀэ къысхуэщӀ къудей, узыхуейр пхуэсщӀэнущ.

– АтӀэ абы щыгъуэм си адӀэм и щӀапӀэм дыкыщыгъэхутӀж. – жиІаш КӀуэрыгъуэт.

– ЖыпӀамэ – згъэзащӀэщ. – жиІэщ альпми гъуэгу теуаш. Куэдрэ кӀуа, мащӀэрэ кӀуа, дыгъэри къухъэри жэщи хъужаш: абы хэту дунейр нурым зэщӀищтащ, дыгъэ къухъар асыхъэту къыщӀэкӀыжа фӀэкӀа умышӀӀэну.

– ТобӀэ, тобӀэ, мыр сыт телъыджэ мы слъагъур?! – игъэшӀэгъуаш КӀуэрыгъуэт. ИпӀэкӀэ плъэмэ, щӀалэм кълъагъу хуеишхуэ гуэр. Хуеишхуэм и курыкупсэм нэр щигъэункӀыфӀыкӀыу лыду зыгуэр илӀэщ. Гъунэгъуу бгъэдыхъэрэ еплӀмэ, елӀагъу дыщӀэ къабзий щылӀу.

«ДыщӀэ къабзийр къэсщтэн, хъэмэрэ къэзмыщтэн?» – жиІэу щӀалэр Къарэкъуэлэным щеупщӀым: «Къапщтэми фӀым ухуишӀэнукъым, къыумыщтэми – ухущӀегъуэжынщ!» – жиІаш.

«Къэзмыщтэрэ сыхущӀегъуэж нэхърэ, сыт къысщышӀми, къэсщтэнщ» жиІэри КӀуэрыгъуэт еІэбыхщ, дыщӀэ къабзийр къищтӀэщ, и пыІэм диІури адӀэкӀэ ежъаш.

Куэдрэ кӀуа, мащӀэрэ кӀуа, зы кълӀэшхуэ гуэр деж нэсащ: кълӀэм и хъурегъыр мывӀэ сӀерейкӀэ лъагъу къэщӀыхъат; куэбжэми ІункӀыбзӀэшхуэ етыжати, нэгъуэщӀ зы щӀыпӀэкӀи дыхъӀпи дӀэкӀыпи иІэтэкъым. КълӀэкӀэм деж иІэ псынэм и гъунэгъуу щӀалэр шым къыщепсыхаш.

– СӀэ сыІукӀынщи мо удзыпцӀэм тӀэкӀу сыщыхъуэкӀуэнщ, – жиІаш Къарэкъуэлэным, – укъысхуей хъурэ, занщӀэу къызэджи, дӀэнэ щӀыпӀэ сыщымыІами, уи деж сыкъэсыжынщ.

Арати, шыр хъуакӀуэу иутӀыпщаш, езыми дыщӀэ къабзийр и бгъэгушталтӀэм ирилхъэжаш, шыщӀэлъыр зыщӀидзщ, уанэр пӀэщхъагъ ищӀщ, щӀакӀуэр зытрипӀэжри гъуэлъыжаш. Мо куэдрэ шыбгым ису гъуэгу тета КӀуэрыгъуэт дауэ хъуами имыщӀӀэу Іурихаш.

Ар абдежым жейуэ здэщылъым, кълӀэм щхъэщыт жэщ кӀыфӀыр махуэ фӀэкӀа умышӀӀэну нэху зэрыхъуар зылъагъу кълӀэдӀэхэр зэрыгъаштэри пащтыхьым деж щӀӀӀпхъуаш жраІэну. Пащтыхьми ар нэхъ хъэлӀэмэтыж къыщыхъури кълӀэм и хъурегъгӀэ хъумакӀуэхэр къригъэувӀащ. ИтӀанэ абы унафӀэ ищӀащ шууищӀэ кӀуэуэ а нурыр зищӀысыр къащӀэу хыбарыр къыхуахыжыну. Ахэр шынапӀурэ нурым бгъэдыхъащ ІэщӀэ кыхакӀэ. Бгъэдыхъэм, щӀалэ къудан гуэр мэжейри хуейм илӀэщ.

Пащтыхь лӀыкӀуэхэр елӀэпауэщ, щӀалэр къагъэушри пащтыхьым и деж яшаш.

Здашам пащтыхьым щӀалэр зӀепилъыхъурэ йоупщӀ:

– Ухэт уэ езыр? ДӀэнэ щӀыпӀэ, дӀэнэ хӀэку укъыздикӀар!?

– ДӀэнэ щӀыпӀэ, дӀэнэ хӀэку сыкыкӀами сщӀӀэжыркъым, семызӀэшын папщӀэ ауэ сытми

къэскIухъу аращ! – жиIащ KIуэрыгъуэт.

– АтIэ уэ, щIалэ, къалэ щIыбым нэху укъыщекIакIэ ущыгъуазэу къыщIэкIынщ ныжэбэ kIуам дунейм къыщыхъуа Iуэхугъуэ гъэщIэгъуэнхэм, жэщ kIыфIыр махуэ фIэкIа умыщIэну нэху къэхъуауэ шытащ. Сыт ар зищIысыр? – щIэупщIащ пащтыхьыр етIуанэу.

– Сыщыгъуазэщ, зиусхъэн. Мыращ жэщ kIыфIыр апхуэдизу нэху къэзыщIыр, – жиIэри KIуэрыгъуэт и бгъэгущталъэм дыщэ къабзийр нэр тепщIыпщIэу къыдыхащ.

– Дэнэ уэ мыр къыздипхар?

– Къэзгъуэтащ удзым хэлъу.

– ПщIыщ жыпIэр, щIалэ, – идакъым пащтыхьым, – уэ уощIэ а къабзийр къызыхэхуа бзур дэнэ шыIэми!

– СщIаркъым, зиусхъэн, – идэртэкъым KIуэрыгъуэти.

Ауэ икIэм пащтыхьыр къэгубжьащ:

– Мы дыщэ къабзийр къызыкIэрыхуа къуалэбзур къысхуумыгъуэту шытым, къызжиIакъым жумыIэж, щIалэ, уи щхъэр пезгъэупщIынщ! KIуэ, пIалъэу уэстыр зы тхъэмахуэщ.

– KIуэрыгъуэт ищIэнур имыщIэу и щхъэр къыфIэхуауэ къалэм къыдэкIыжри губгъуэм ихъэжащ. Ар ину и шым еджащ: «Къарэкъуэлэн!» – жиIэри. Асыхъэтуи альпыр щIалэм и пащхъэм къыщыхутащ.

– Сыт апхуэдизу ущIэнэщхъейр, щIалэ? Сыт къэхъуа? – йоупщI абы альпыр.

– Си Къарэкъуэлэн хахуэ, – жэуап ет KIуэрыгъуэт, – сэ сымынэщхъеймэ, хэт нэщхъейн, сыжейуэ сыздэщылъым, пащтыхь зауэлIхэр ныстеуащ, пащтыхьым деж сашэри, мы къабзийр къызыхэхуа дыщэ бзур тхъэмахуэ зэхуакукIэ къэзмыгъуэтмэ, си щхъэр пригъэупщIыну унафэ ищIащ.

– Абы щхъэкIэ зыкIи уигу умыгъэныкъуэ-тIэ, щIалэфI, – жиIащ Къарэкъуэлэным, – абы хуэдэу шытарэт дэ дыщIэгузэвэну псори! ПщIэжрэ уэ сэ зыщызгъэпскIа Шэгуэлыр?

– СощIэж, – жи KIуэрыгъуэт.

– АтIэ, мыдэ къызэдаIуэ. Хы пащтыхьым тхъэIухуду пхъуищ иIэщ. Махуэ къэс а щым шэджагъуэхэмдежхытхъэрыкъуэзащIауэхымкъыхокIригъэпскIакIуэШэгуэлымкъокIуэ. Я тхъэрыкъуафэхэр зытрагъэж, гуэл Iуфэм шагъэтIыльри загъэпскI. ЗагъэпскIа нэужь тхъэрыкъуафэхэр аргуэру зытрагъэлъэдэжри тенджыз лъэныкъуэмкIэ мэлъэтэжхэр. Дэ къэдгъуэту бэлыхь дызыхэхуа дыщэ къабзийр зейр мис а зэшыпхъуищым я нэхъыщIэрщ. Уэ езым гуэл Iуфэм деж къыщыкI чыцэм зыхэгъапщкIуэ. Хы тхъэрыкъуэхэр къэлъэтэнщ, затIэщIынщи псым хыхъа нэужь, уэ занщIэу хъыджэбз нэхъыщIэм и тхъэрыкъуафэр къащти чыцэм хэлъэдэж. Хъыджэбзыр псы Iуфэм къесылIэнщи гузавэу къолъэIуу щIидзэнщ «Къызэтыж» жиIэу. Сыт хуэдизкIэ къомылъэIуами, тхъэрыкъуафэр уэ абы иумытыж. ИтIанэ уэ ар уи ужьым иту нэмыкIуэм, сэ си Iуэхущ. Иджы къэшэс.

KIуэрыгъуэт и альпым шэсыжри куэд дэмыкIыу гуэл Iуфэм къыщыхутащ. ЩIалэр епсыхщ, чыцэм зыхигъапщкIуэри хэсурэ, шэджагъуэхуегъэзэкI хъуауэ, тхъэрыкъуищыр къэлъэтащ. Тхъэрыкъуафэхэр зытрагъэжа нэужькIэ, а хъыджэбзищым языхэзми уеплъыфыртэкъым апхуэдизкIэ тхъэIухудхэти. Щыри зэрызехъэу шэпсым холъадэхэри загъэпскIыу щIадзэ. Абдейм KIуэрыгъуэт чыцэм къыхэжщ, хъыджэбз нэхъыщIэм и тхъэрыкъуафэр къипхъуатэри и гуфIакIэм дилъхъащ. ИтIанэ ар чыцэм хыхъэжри зыхигъэпщкIуэжащ. Хъыджэбзхэр шэм къыхэкIыжри я щыгъынхэм къабгъэдыхъэжащ. АрщхъэкIэ нэхъыщIэм ейр бгъуэтмэ къащтэ.

АбдеймщIалэрчыцэмкъыхэкIащ. АркъыщилъагъумищыгъынырабызэрыфIэмыкIар къищIэри хъыджэбзыр елъэIуу щIидзащ:

– КхъыІэ, щІалэфІ, кыызэтыж си щыгъынхэр, – жиІэри.

АрщхэкІэ щІалэм, Іэли-уди, зытригъэхэркъым. Хъыджэбз нэхъыжьытІым я хы тхъэрыкъуафэхэр зытрагъэльэдэжри лъэтэжахэщ. Шыпхъу нэхъыщІэр абыхэм якІэльоджэ:

– Си шыпхъу тхъэІухудхэ, гъуэгу махуэ! Сэ мыбы сыкъэмынэу хъуркъым. НэгъуэщІ мыхъуми си хъэпшыпхэр зыдэлъ пхъуантэр зыгуэрурэ кысылъэвгъэІэсыж!

АсыхъэтыпщІэуи тхъэрыкъуитІым къагъэзэжащ ІэштІым хуэдиз фІэкІ мыхъу пхъуантэ цІыкІу яІыгъыу. Пхъуантэ цІыкІур псы Іуфэм ягъэтІылыри псынщІэ дыдэуи кыздикІа хы щхъуантІэ лъэныкъуэмкІэ лъэтэжахэщ.

– Сэ зысхуэпэху, щІалэ хыжьэ, лъэныкъуэ зегъэзыт, – жиІащ хъыджэбз тхъэІухудым.

КІуэрыгъуэт лъэныкъуэ зригъэзащ. Хъыджэбзым апхуэдизкІэ дахэу зыкыхуапэри щІалэм и пащхъэм къиувати, пщІэнтэкъым, пщІыхъэпІэ фІэкІа. Нурыр кыщхъэщыху ар апхуэдизкІэ дахащэти узригъэплъыртэкъым.

Абдейм КІуэрыгъуэт и шым еджэри къэсащ. Шэсыжщ, хур хъыджэбзыр и шыплІэ кыдигъэтІысхъэри и гъуэгу кытеувэжащ.

– Дэнэ иджы сыздэпшэр, щІалэ хыжьэ? – Хъыджэбзыр еупщІащ КІуэрыгъуэт.

– Пащтыхьышхуэм ухузохъ. Ар модэ къалэшхуэ гуэрым щопсэу. Мес къалэри уолъагъу, – жэуап иритащ абы КІуэрыгъуэт.

Ар хъыджэбз тхъэІухудым игу ирихъакъым, моуи жиІащ:

– А пащтыхъ лІыжь кхъахэм сыхуумышэу уэ сыпшэмэ щхъэ мыхъурэ, щІалэ хыжьэ?

– Хъунукъым, хъыджэбз дахэ.

– Ар сыт щхъэкІэ?

– Си щхъэр пиупщІынущи.

Абы хэту шур къалэ гъунэм нэсыжри епсыхаш. Хъыджэбзри ирихъэхри игъэуващ. Шыр хъун кІырым хиутІыпщхъэри хъыджэбзыр пащтыхьым хуишащ.

Апхуэдиз зи дахагъ хъыджэбзыр пащтыхьым щилъагъум, гуфІэнтэкъэ, гуфІащ. ИтІанэ абы игъэІуащ фызыщІэ кызэришэр, хъэгъуэлІыгъуэри кызэрыдихыр. ИгъэІуа щхъэкІэ, сыт и мыхъэнэ, хъыджэбзым идэркъым пащтыхьым щІалэ зимыщІыжу: – илъэс тІощІым укымыувэжауэ сыбдэкІуэнукъым, – жеІэри.

– Дауэ сэ щІалэ зэрызысщІыжыфынур!? – къэтхъэусыхаш пащтыхьыр.

– УмышцІэмэ, сэ бжесІэнщ, – жиІащ хур хъыджэбзым.

– Еуэ аби къалэ щІыбым ІэфракІищэ и кууагъыу псыкъуий кыщегъэтІ. Жэм къуэхушэр абы из егъэщІ. Шэр из хъуа нэужькІэ, хэлъэ абыи зыщыгъэпскІи, укыхэкІыжынуш илъэс тІощІ уи ныбжъу.

– Мы си хэкум жэм къуэхуу ит псори зэхуэсхусами, а уэ жыхуэпІэ псыкъуийм сэ шэр из схуэщІынукъым.

– Мыр къащтэ-тІэ! – жиІэщ хъыджэбзми, и жыным иІэбэри бэлытоку цІыкІу кърхаш, – мы бэлытоку цІыкІур иІыгъыу зылІ гуэр мо бгы задэм дэгъэкІи и Іэр Іэтауэ щІиупскІэу зыкъомрэ тетыну жеІэ. Абы иужькІэ уи хэку псор – къуакІи, бгыкІи, тафи къэмынэу жэм къуэху защІэ хъунуш.

Пащтыхьым и унафэкІэ къалэм зи лъэ вакъэ изыльхъэу дэсыр дэкІри псыкъуийр къатІу щІадзащ. Абыхэм ящыщ зы лІи кыыхишри бгым дэкІыну игъэкІуащ. Лпыр бгы задэм дэкІа нэужь бэлытоку иІыгъыр Іэтауэ щІиупскІэу щІидзэри, асыхъэтым уи къуакІи, уи бгыкІи, уи тафи – щІыпІэ псори зэщІэбууэ жэм къуэху Іэхъушэ хъуащ. Хъыджэбзым жэм къуэху псори къишурэ псыкъуийм шэр из ищІащ. АрщхэкІэ пащтыхьыр шынащ абы хыхъэу зигъэпскІын.

– Атіабыщыгъуэм фихэкумнэхъыжь дыдэу исзыл Іыжърэ зыфызыжърэкъысхуэфшэ, – жи Іаш хур хъыджэбзым. Къалыхъуэрэ сытми илъэсищэм щігъуауэ зы лыжърэ зыфызыжърэ абы къыхуашащ. Хъыджэбзым а тІур псыкъуийм дахэу щигъэпскІащ. Псоми ягъэщІагъуэу, лыжь кхъахэр илъэс тІощІым, фызыжь тхъемыщкІэри илъэс пщыкІутхум къиувэжат. Паштыхъым ар щилъагъум псыкъуийм занщІэу зыхидзэри, бгъуэтмэ къаштэ, бдзапщІэм хуэдэу, и лъащІэм щІэтІысыкІащ.

– Ар зэрыщІэтІысыкІыу, щІалэмрэ хъыджэбзымрэ Къарэкъуэлэным зрадзыжри, къокІуэ щІыкІэ! Куэдрэ къэкІуа ахэр, мащІэрэ къэкІуа, сытми къэсахэщ зы къалэ гуэрым. МэжэлІахэти, тІэкІу дышхэнщ, жаІэри дыхъащ къалэм. Дыхъэхэри уэрам гуэр здрикІуэм, КІуэрыгъуэтыр хуэзащ и къуэш нэхъыжьым. Ари и щыгъын тІэкІури лэжъауэ, икъукІэ бэлэбанэу. Абы и плІэм илт къэлътмакъ зепедзэкІ махуэм къыхиха хъэжыгъэ тІэкІур илъу. ЗэрыщІыхужа нэужь, зэкъуэшитІым быдэу ІэплІэ зэхуащІри я къекІуэкІыкІар къаІуэтэжу щІадзащ.

Ешха-ефа нэужь, КІуэрыгъуэт и шынэхъыжьым Іэщэ-фашэ, шы-уанэ зетель къыхуищэхури гъусэ къыздищІащ.

Куэдрэ кІуа, мащІэрэ кІуа, сытми, аргуэру зы къалэшхуэ гуэр хуэзащ. Арати, а къалэ гуэрым ахэр щаІушІащ я къуэш курытым. Ари куэдкІэ нэхъ тхъемыщкІэж хъуат и къуэш нэхъыжьым нэхърэ.

КІуэрыгъуэт и къуэш нэхъыжьми хуэдэу, курытрм шы-уанэрэ Іэщэ-фашэрэкІэ зэригъэпэщри, ари я гъусэу псори я гъуэгу теувэжахэщ, я адэм и щІапІэжъым къэкІуэжыну.

Гъуэгу здытетым къуэш нэхъыжьитІыр я къуэш нэхъыщІэм ехъуапсэу щІадзащ, иужьым ефыгъуэжахэщ. Апхуэдэу щыхъум, зэрыгъэІуцу щІадзащ мыр жаІэу:

– Мыбы фІэкІа къарурэ теплърэ зимыІэ шынэхъыщІэм и ужьым диту дауэ дыдыхъэжыну, ди адэжъми дауэ зыкъедгъэлыагъуну?! Дегъауи ди шынэхъыпщІэр дыгъэукІи и мылкъуи, и физи, и шыи дыгъэгуэшыжи дегъэкІуэлІэж, армыхъуамэ мыпхуэдэу дыдыхъэж хъунукъым.

Ар зэжраІэри я мурад бзаджэр ягъэзэщІэным иужь ихъахэщ.

– Мы дыздэкІуэмкІэ дэ куэд мыщІэу дыхуэзэнущ Иныжыкъуэ, – къыщІидзащ къуэш курытым, – а къуэ дыджым дынэмысыпэу жэщ щыс тщІынщ. Жэщыбгым КІуэрыгъуэт къыщытхунщи мафІэ ищІыну унафэ хуэтщІынщ. Ар пхъэхъэ кІуэн хуей хъунущ къуэ дыдж бжъэпэ щыхупІэм. Абы щэхуу тІури дыкІэлъыкІуэнщи щыхупІэм ар щыддзынщ. Къэдгъэзэжынщи мылкъур дгуэшынщ: нысащІэр ууейщ, уцынэхъыжкІэ, альпыр сысейщ, дыщэр ди зэхуэдитІщ.

– Дэгъуэу къэдгупсысащ, – жи Іэщ нэхъыжьми, абыкІэ зэгурыІуахэщ.

Ауэрэ здэкІуэм, Иныжыкъуэм гъунэгъу хуэхъуахэщ. Нэхъыжьым унафэ ищІащ къэувыІэхэу пщыІэ тІэкІуи яуцІырхъыу махуэ зытІушкІэ загъэпсэхуну.

КъэувыІэхэри пщыІи ящІащ, нысащІэм ейри щхъэхуэу. ЕтІуанэрей жэщым, нэху щыным Іэджи хуейуэ, нэхъыжьым КІуэрыгъуэтыр къигъэушащ:

– Ей, нэху щаш, тэджи пхъэ къэхъи мафІэ щІы, сэ псы къэсхынщ. Ей, курыт, тэдж уэри, шыхэр жыжъэ ІукІагъэнщ, къэгъэІэгъуэж.

КІуэрыгъуэт псынщІэу тэджри Иныжыкъуэ бжъэпэм пхъэхъэ кІуащ, мыдрей тІури псынщІэу абы кІэлъыкІуэщ, я къуэшыр зэщІаубыдэри Иныжыкъуэм ирадзыхащ. Ар ирадзыха нэужьым пхъэ къыздахщ, мафІэ ящІри нэху щыху щысахэщ. Нэху ща иужькІэ ахэр хуежъащ альпыр къаубыдыну, арщхъэкІэ зы наплэзыпІэм пшэхум хыхъэжри ежъэжащ. Къэнэжар хъыджэбз тхъэІухудыр арти, ар нэхъыжьым ейуэ здашэри я унэ кІуэжахэщ. Зэрынэсыжуи хъыджэбзыр унэ нэщІ гуэрым щІадзащ, ІункІыбзэ иратыжри,

я адэм деж кІуаш псори кыызэрекІуэкІар хуаІуэтэжыну.

– Ди адэ лъапІэ, – кырагъэжыащ абыхэм, – а уэ пщІыхъэпІэу плъэгъуа Къарэкъуэлэныр дунейм тетыххэкъым. Уафэми щІыльэми дэ дыздэщымыІа къэдгъэнакъыми, абы теплъа е и хыбар зэхэзыха дрихъэлІакъым.

– Си пщІыхъэпІэри хьер ухъу, альпми дыхуреныкъуэ, фэ тІур фыкъэкІуэжаши, ауэ дэнэ щыІэ КІуэрыгъуэт? – жиІэри щІэупщІащ адэр.

Нэхыжыым кыригъэжыащ:

– Дэ зэкъуэшищыр зэгъусэу дежъэри, дыкІуэм дыкІуээрэ, гъуэгущхыищыр щызэхэкІым дыщынэсым абы хэтІа мывэ сэхым мыпхуэдэу тетхауэ дрихъэлІат: ижырабгъу гъуэгумкІи сэмэгурабгъу гъуэгумкІи укІуэ хъуууш, ауэ хэт занщІэу кІуэми зэи кыигъээзжакъым, – жиІэу.

Дэ гъуэгуфІымкІэ дыкІуаш, КІуэрыгъуэт кыдэмыдаІуэу тфІэкІуаш кІуар кыздэмыкІуэж а гъуэгу угъурсызымкІэ. Араши, абы къэгъээж иІэкъым. А гъуэгумкІэ щытфІэкІуам щыгъуи кыдэлъэІуаш къэзмыгъээзжэмэ, ди адэм хыбар схуевгъэщІэж, ІейкІэ мыхъуу, фІыкІэ фигу сыкъэвгъэкІыж, – жиІэри.

Ар щызэхихым, адэр хуабжыу нэшхъей къэхъуаш, къуажэ гъунэгъухэри кырихъэлІэу хъэдэІусышхуэ и къуэ нэхыщІэм хуищІыжынуи мурад ищІащ.

МыдэкІэ къуэш нэхыжыыр унэм щІаубыда хъыджэбз тхъэІухудым еуэ иригъэшхыу лыхъурт, «кыздэкІуэ» жиІэурэ, езыр хэмызагъэу лыкІуэхэр хуигъакІуэрт.

Нэхыжыым зэрыдэмыкІуэнур кыищищІэм, курытри кІуэуэ щІидзаш, «атІэ сэ кыздэкІуэ» жиІэу, лыкІуэхэри игъакІуэрт, арщхъэкІэ цІыхубзым ари идэртэкъым.

– Сылауэ щытым, сэ абы фІэкІа цІыхугъэ зыхэмыль а факъыритІым языхэзми сыдэкІуэнкъым, – жиІэурэ жэуап яритыжырт, – сэ сызидэкІуэнур сэ сощІэж, ар псэуш икІи дунейм тетмэ, къэкІуэжынуш, дэнэ щыІэми тхъэм тхуигъэузыншэ.

Зэгуэрым хъыджэбзыр щІэубыдауэ унэм здыщІэсым щхъэгъубжэ хъарымкІэ кыдоплъри къелъагъу Къарэкъуэлэныр хъуакІуэу щыту. Хур хъыджэбзыр, и нэр тедияуэ, абы йоплъ. КъыщеплъэкІым Іэ хуещІри напІэзыпІэм альпыр щхъэгъубжэм кыІуохутэ.

Пщащэр абы йоупщІІ:

– Дэнэ щыІэ уи щІалэр?

– Сыт щхъэкІэ, уэ пщІэркъэ ар Иныжыыкъуэм зэрырадзыхар!? – жэуап къет Къарэкъуэлэн.

– АтІэ ар а къуэ куум кыызэрыдэтхыжыфын Іэмал щымыІэу пІэрэ? – щІэупщІащ хур хъыджэбзыр.

ЩыІэщ. ІэфракІэ щитІ зи кууагъ Иныжыыкъуэм нэсыну зы кІапсэшхуэ къэгъуэти си пщэм кысхуешыхъэкІ. КІапсэшхуэм и зы кІапэ лъэныкъуэмкІэ си щхъэр ихуэн хуэдэу щыдзапІэ схухуэщІыж. ИтІанэ сэ ар кыдэсхъеижынщ.

Хъыджэбзым апхуэдэ кІапсэшхуэ кыщыхуэмыгъуэтым, и щхъэц кІыхыр пиупщІыжри абы ирикъун кІапсэшхуэ кыхиухуэныкІащ. КІапсэ кІапэр аркъэным хуэдэу ишыхыщ, идзри шыпщэм фІидзаш. Альпыр а напІэзыпІэм кыІульэтыжщ щхъэгъубжэми пшэхум ихъэри занщІэу Иныжыыкъуэ бжъэпэм щетІысэхаш. ЗимыІэжъэу аркъэн кІапэр иридзыхри егуоуаш:

– Ей, си къуэшыфІу КІуэрыгъуэт, убыд кІапсэ кІапэри уи бгым быдэу ищІэ!

КІуэрыгъуэт псы щхъэкІэ мэхыным нэсат, кыарууншэт, ерагъыу кІапсэ кІапэр и бгым ирищІэри макъ щэхукІэ къэджэжаш:

– Екъу иджы си къуэшыфІу альп Къарэкъуэлэн.

Альпым КІуэрыгъуэт кыдрихъеижри кыигъэшэсыжаш.

Жылэм кыдыхьэжауэ кыуэш нэхыжьытIым си КIуэрыгъуэту плъагъур альпым тесу кыщалъагъум, апхуэдизкIэ гужьеати, зыр дыгъэ кыкыуэкIыпIэмкIэ, адрейр дыгъэ кыухьэпIэмкIэ щIэпхьуэри ежъэжахэщ. ЗэрыжаIэмкIэ, а тIур къахузэтемыгъэувыIэжу хэкум ижыжаш.

Адэми и кыуэ кIасэр щигъуэтыжым, кыщыщIа псом щыщIэдIум и кыуэ нэхыжьытIым папщIэ «зэпыту укIуэхэ!» – жиIаш. НысащIэри зыщIаубыда унэм кыщIашыжщ, КIуэрыгъуэтым ар къригъашэри хэку псом щынаIуэу хьэгъуэлIыгъуэр хуищIаш. Ефэ-ешхэр мазэкIэ екIуэкIа нэужьым КIуэрыгъуэтрэ нысащIэмрэ унагъуэу тIысыжауэ гуфIэжу мэлсэу.

ШЭРЭДЖЫКЪУЭ

Зы кѳаужэ гуэрым дэст зы шѳалэжѳ гуэр Шэрэджыкѳуэклэ еджэу. Ар шыпсэу кѳаужэм и курыкупсэм зы Іуашхѳэшхуэ гуэр иІэт и шыгум абрэмывэ ин дыдэ телѳу. Шэрэджыкѳуэ махуэ псом а абрэмывэшхуэм тест и ІитІыр и жыпым илѳрэ зыгуэрым егупсыс хуэдэу. НэгѳуэщІ илэжѳи ищІи шыІэтэкѳым.

Кѳаужэм и пщыр цѳыху еру гуэрт. Мылѳкушхуэ иІэт. Ауэ иІэ мылѳку псоми я леижу тхѳэлухуд защІэу пхѳуибл иІэт. Нэхѳыжѳхэм я дэкІуэгѳуэ блэкІат, ауэ пщыжѳым ахэр лѳы иритыртэкѳым. НэхѳыщІэ дыдэм пигѳаплѳэхэрт, блыри зэуэ лѳы яритын мурадклэ. Иклэм иклэжым, пхѳу класэми и дэкІуэгѳуэ хѳуаш. Абдеж пщыжѳым джакІуэ хигѳэхѳаш.

– ЩыкѳукІэ кѳысхуейр кѳрекІуэ мыпхуэдэ махуэм, сипхѳухэр псори лѳы изотри щхѳэж кѳыхихым дызогѳакІуэ, – жиІэри. Пщым малѳхѳэ зыхуищІмэ зи жагѳуэр хэт! КуэдыкІейуэ кѳызэхуэсащ псэлѳыхѳухэр.

Псэлѳыхѳу псори кѳызэхуэса нэужѳ, пщыжѳым унафэ ищІаш:

Сипхѳухэр шордакѳым итынущ, фэ сатыру абы фыблэкІынущ. Щхѳэж игу ирихѳ щауэм и Іэлыныр хуедз. Апхуэдэурэ псоми я щауэхэр кѳыхаха нэужѳ, хабзэм кѳызэрекІум хуэдэу, джэгушхуэ тщІынущ. Арти, псэлѳыхѳу ахѳырзэманхэр ежѳаш шордакѳым блэкІыу.

Чэзур пхѳу нэхѳыжѳым ейти и Іэлыныр пщы щауэщІэ гуэрым хуидзри, ар псэуэгѳуу кѳыхихаш. Адрейхэми я Іэлыныхэр хуадзащ я пщы лѳэпкѳым нэхѳ кѳыхуэфэщэн хуэдэу кѳалѳытэ псэлѳыхѳухэм. Псом я нэхѳ дахэ дыдэ, икліи пщыжѳым нэхѳыфІ дыдэу илѳагѳу пхѳу нэхѳыпщІэм зыми хуидзакѳым и Іэлыныр. Ар, дауикІ, цѳыхухэм гѳэщІэгѳуэн ящымыхѳуу кѳэнакѳым. Пщыри кѳэуІэбжѳаш.

– Ар лѳо, си пщашэ, лѳы удэкІуэн уи гугѳэкѳэ? – еупщІаш ар ипхѳу нэхѳыщІэм.

– СыдэкІуэнут, ауэ сызыдэкІуэнур мыбы кѳэкІуакѳым, – жэуап кѳет пхѳу класэм Іэдэбу.

Апхуэдэу пхѳу класэм щыжиІэм, кѳаужэ кѳэс шу зэбграгѳэкІри пыІэ зыщхѳэрыгѳ кѳыдамынэу кѳызэхуашэсащ. Уеблэмэ лѳхукѳуэлІи кѳагѳэнакѳым. Аргуэру хуейхуэмейми псэлѳыхѳу хѳуа гупыр блэкІаш пщым ипхѳу класэм и закѳуэу кѳызэрына шордакѳым. Ауэ пщашэм и Іэлыныр аргуэру зыми хуидзакѳым.

Пщыр кѳэгубжѳауэ цѳыхухэм яупщІаш:

– Кѳэвмыгѳэнауэ пІэрэ си хэкум ис щауэхэм ящыщ гуэр?

– Тхѳэр зэуа Шэрэдж и кѳуэжѳ закѳуэм фІэкІ пыІэ щхѳэрыгѳыу псэлѳыхѳугѳуэ ныбжѳым ит зыри кѳэнакѳым, – желэ цѳыхухэм ящыщ гуэрым.

– ФыкІуи кѳафшэ ари, – унафэ ещІ пщым.

Куэдрэ пагѳэплѳэнт абы, асыхѳэтым кѳагѳэсащ зи щыгѳыныр зэкІэрыблаблэу бэлэбанэ Шэрэджыкѳуэр. Шордакѳым хуэзанщІэ ар зэрыхѳуу пщашэм и Іэлыныр абы хуидзащ.

Пщым и еруугѳэр фѳыуэ зыщІэ цѳыхухэр икѳукІэ кѳэуІэбжѳахэщ. Пщыжѳри кѳэмыІэлу кѳэнэнт. Пэцыр иричу кѳэлэлащ. КѳэмыІэлыпІэ иІэт, ей-ей жригѳэлэу зи гѳашцІэр зыхѳ пщы ерум и пхѳу класэм лѳхукѳуэлІ шѳалэжѳ малѳхѳэ кѳыщыхуищІклэ. Езыри хэт хуэдэу шѳалэжѳт! Махуэ псом абрэмывэр пхэщІклэ зыхѳуэ армуужѳырт.

– ДэкІ си пщІантІэм хѳитІым я кум кѳыдэкІа, нобэ щыщІэдзауи узипхѳукѳым, си хѳэдащхѳи укѳытемыхѳэ! – жиІэри пщым ипхѳу класэр кѳыдихуаш.

Адрей ипхѳухэм пщым пщы джэгушхуэ яхуищІаш, жэщибл-махуибл ефэ зэхигѳэтащ. НэхѳыщІэм жылэр хуэгүзэващ. Хабзэм ипкѳ итклэ тешэу лѳхукѳуэлІ унагѳуэ гуэрым

ирашэллаш, Шэрэджыкьюи шауаклюэ и ныбжьэгъу гуэр и деж еклюэлэжаш.

Пщым ІэщІыб ищІа пхьумрэ малъхьэмпрэ зэгъапІэ ирата нэужь лъхукъуэлІхэр зэхуэсщ, зэчэнджэщхэри пщым и пхьу класэм лЫкІуэ хуащІаш.

– Удикъанщ, унэ пхуэтщІынущ, унагъуэу жылэм фыдогъэтІыс, уигу ирихьу щыт щІыпІэ гуэр дыбгъэлыгъуатэмэ, сэрей къетщІэкІынт, унэри дгъэувынт, – жалаш лЫкІуэхэм.

– Пщашэ дэсу сыщытыху си унафэр си адэ ищІаш, лЫ сыщыдэкІуакІэ си унафэр иджы си лЫм ищІынщ, абы фыкыблэкІыу си деж фыкыщІэкІуэн щылакъым, – яжриІаш абыхэм тахътэм ис нысащІэм.

Апхуэдэ зэпІэзэрытыгъэр жылэм хуабжьу ягу ирихьаш. Пщым ипхьу пэтми ауи зимыгъэкъыу и напІэ едзыхауэ щыт, хабзэм убзэ хуэзымылтыхьу бзылхугъэр хэт игу иримыхьынт!

Шэрэджыкьюэ деж лЫкІуэхэр щыкІуэм фЫщІэ къахуищІаш я гулытэм:

– Тхьэм фигъэпсэу жылэр, фІыпцІэшхуэ фхузощІ. Унафэ щыфщІакІэ сэри сыарэзыщ. Модэ мо Іуащхьэм сылуплъэн хуэдэу унэж цЫкІу гуэр схуэфщІ.

Унэ закъуэ щІынымрэ ар сэрейуэ къешІэкІынымрэ жылэр куэдрэ пэтынт. ПсынщІэ дыдэу унэр ящІаш, пщІантІэри сэрейуэ къахухьаш. Щхьэж зэрылбэкІкІи унэлащІэ, джэдкъаз, ІэщІэвыщІэ сыт хуэдэхэмкІэ кыдэІэпыкыуащ. Арти, я унэ-лъапсэ зэрагъэпэщри нысэри ирашэжаш.

Апхуэдэурэ а тІур куэдрэ зэдэпсэуащ. ИкІэм фызым желэ:

– Уэ уи лыгъэрэ уи зэфІэкІрэ сыщымыгъуазэу сыкыбдэкІуакъым. Мыр щІыбжесІэри сэ си щхьэ ди япэкІэ уезусыгъуэджэу аракъым. Ауэ сэри сыхуейщ зилІ иригушхуэ дэтхэнэми хуэдэу сыпсэуну. Ди бын дыгъэлхэри хуейщ уи цІэ иригушхуэну.

Абы и псалъэхэм Шэрэджыкьюэр хагъэгупсысыхьаш. Заулрэ щысащ зыри жимыІуэ. Иужьым къэтэджри «накІуэ» жиІэри фызыр иришэжьаш.

Махуэ псом зытес Іуащхьэм дишри шэнт папщІэу иІэ абрэмывэшхуэр лъапэкІэ тригъэкІуэтащ. Мывэм ихьэпІэ папщІэу гъуанэшхуэ кыщІэщаш. Шэрэджыкьюэ и фызыр абы ирешэх. ТІури кыщІохутэ щІы щІагъ унэ. Япэ бжэр Іуех Шэрэджыкьюэ. Абы щІэлъыр дыщэрэ дыжбын къудейрэщ. ЕтІуанэр кыІуех. Абы щІэзщ налкътналмэсыр. Ещанэр кыІуех. Блынджабэм фІэлъщ саур уанэ гъуээзджэ, фашэ фэильхьэгъуэ, таж быдэ, зэхуэжэс афэ, жыр маисащхьуэу джатэ ахьырзэман. ЕплІанэ бжэр кыІуех. МафІэ лыгъейр кыІурихыу алып хьыжъэ абы щІэтщ. И цыпэхэр жыгей дэпу мэлыд, щтауч зэхуакум кыдих хуэдэу и нэм хьуаскІэхэр кыщІех.

– Зэрыплъагъуши, – жреІэ абы щхьэгъусэм, – мылкъу сиІэщ. Дыщэ-дыжбын, налкътналмэсхэр бын мылкъущ. Іэщэ-фашэмрэ шыуанэмрэ бийм зэгуэр гузэвэгъуэ дыхидзэмэ жызоІэри сохъумэ. Си мылкъум шхынынши щытІагъэнынши дэ дищІынкъым. Си Іэщэ-фашэм дигъэхутыкыуэнкъым. Ауэ, зэгъащІэ, си щэхур зэрыщэхуу къэнэжын хуейщ. Сэ сыпсэхуу щэхущ. СылІэмэ е зыгуэркІэ бийм сыкыхагъащІэмэ, уэрэ си бынхэмрэ фщІэнум фыхуитщ.

Апхуэдэу зэраухылІэри зэлІэфызыр я унэ итІысхьэжаш, апхуэдэ псалъемакъи яку кыдэхуэжакъым. Фызым унагъуэр зэрехьэ, быныр епІ, Шэрэджыкьюэри тесщ Іуащхьэм телъ абрэмывэжьым. Зэманыр макІуэ. Пщы ерумрэ абы и малъхьихымрэ яхуэмыгъэнщІу жылэм хьэзаб егъэш. Ауэ зэгуэрым къуажэм кытоуэ кырым хьан ябгэр. Къуажэр хутыкыуами иувыкІри дзэ фЫщІэм пэуващ. Іэджами я щхьэ халъхьаш. Ауэ бийм пэлъэщакъым. Псэууэ къэнар штапІэ ихьэжаш. Къуажэпщыр мэлым хуэдэу «тІытІ» жоуэ зэкІуэцІапхэщ, и фызри, къуажэ мылкъури и гъусэу здащтэри тэтэрхэр

ежъэжаш.

А нэщхьейгъуэшхуэм иригумэщIу фызыр гуIэжу гу лъетэ Шэрэджыкъуэм.

ПсынщIэу Iуащхьэм дэжщ, абрэмывэр тридзри гъуанэм ибзэхащ. Тэлай нэхъ дэмыкIыу вагъуэ ижу кыльэтыжащ шууэ. Лъэгум кыщIипхь ятIэр къуанщIэ хъушэу щыгум иту жылэм дэлъэтащ Шэрэджыкъуэр. Хъаныдзэм кыпижыхьри кыпэуващ. Дзэр пэблагъэ щыхъум, джатэ кыхакIэ къахохъэ. Пэлъэщ кыхэмекIыу зыр зым кIэлъыкIуэу иреупщIэтэх тэтэрхэр. Лъым и джатэ Iэпщэр цIанлъэ ищIри щIагъуэ хуэмыгъэIэрыхуэж хъуащ. Абы гу кыльетэ гум гъэру ис гуащэжым, икIи кыхуешый данэ IэлъэщIыр. Шэрэджыкъуэ IэлъэщIыр джатэкIым иришэкIри тэтэрыдзэр хьэдэ лъэмыжу иукъуэдиящ. Пхыгъэ ящIа гъэрхэр хуит кыищIыжри мэзым щIыхъэжаш шу ахьырзэманыр. Ауэ ар зыми кыхуэщIыхужакъым.

КIыфI шыхъум Шэрэджыкъуэр къэсыжащ. Зипхъэхьжщ, псори и пIэ иригъэзэгъэжри иужьрей махуэм аргуэрыжъу абрэмывэм шэсыжащ. ЩтапIэ ихъэжахэри къокIуэлIэж щхъэж и унэ. Пщым и малъхьыхри щтапIэ кыкIыжащ. Шэрэджыкъуэр Iуащхьэм тесу щалъагъум ахэр дыхъэшхаш: «Мо Шэрэдж и къуэжъу тхъэхэми къаужэгъуам и гугъу къащIакъым тэтэрхэм», – жаIэри.

Шэрэджыкъуэм зыри жимыIэу хъуэр псалъэр щхъэдыгъэIухащ. Псори я унэ мамыру итIысхъэжауэ псэухэурэ зэманыр йокIуэкI.

Зэгуэр пщыжбыр уз бзаджэм къриудаш. ЗикI адыгэ хэкум къранакъым кърамыгъэIэза Iэзэ, ауэ зыри кыщхъэпакъым. Пхъуих щхъэщысым нэпсыр псыдзэу ягъажэ, и малъхьыхыр шы-уанэ зэтемыхыу Iэзэгъуазэ лъохъухэ, ауэ къагъуэт щыIэкъым. ЩIэупщIакIуэ кIуа пхъу нэхьыщIэр дамыгъэхъэу къыдахужащ. Абы ирихьэлIэу кыIухьа факъырэри кыIуахужащ «уи сэдэкъэ ди лажъэ, ди щхъэр ди лажъэщ» жаIэри.

– Сэдэкъэ хэх сыхэткъым, пщыр зэрысымаджэм папщIэ щIэупщIакIуэ сыкыхуэкIуащ, – жеIэ факъырэм.

Ар щыжиIэм дашэри пщым деж щIашащ. Сымаджэм еплъщ-еплъри факъырэм жиIаш:

– Мыбы щхъэпэнур хушхъуэ фэ хузэблэфххэракъым. Бланэшэрэ тхъэкIумэкIыхь хужьылрэщ абы и хушхъуэр.

Ар зэрызэхахыу пщым и малъхьыхыр мэшэс, шу гупышхуи зыщIагъури йожьэхэр, факъырэм жыхуиIа хушхъуэхэр къалъыхъуэну.

А хьыбарыр къалъэIэсащ Шэрэджыкъуэрэ и фызымрэ. Куэдрэ мыгупсысэу зызэрегъэпэщри дошэсыкI. Жэщибл-махуибл гъуэгу махуэ ныкъуэм екIу, гупыр зэрыкIуэну гъуэгум пщыIэ кыитрешIыхь. Мэзым хохъэри тхъэкIумэкIыхь хужь къеукI, бланэ къеубыдри къеш. ТхъэкIумэкIыхь хужьылымрэ бланэшэмрэ и хъэзыру пщыIэм тесщ. Зэманыр кIуащ. Шу гупыр жэщибл-махуибл дэкIауэ пщыIэм къытохъэ. Шэрэджыкъуэ бланэ зэIихыу здэщытым фIохъус ирах. АрщхъэкIэ сэлам зэрахар хэтми къахуэщIакъым. Езыми закърымьгъэщIыхуу ахэр иригъэблагъэри игъэхьэщIахэщ, хуабжъу игъэтхъахэщ. Хабзэм тету гупым загъэпсэхуа нэужь, Шэрэджыкъуэр абыхэм еупщIаш:

– Дэнэ фыкIуэрэ, сыт щхъэкIэ фыкъежъа, зыгуэркIэ дэлэпыкъуэгъу сыфхуэхъуфынкIэ хъуну? – жиIэри.

Гупым къалуэтащ гъуэгу кыщIытехьа Iуэхур. Гузавэгъуэшхуэ зэрательыр яущэхуакъым.

– Ара апхуэдиз шур фыкъыщIежъар? Ар апхуэдизу Iуэхушхуэ, – жеIэ Шэрэджыкъуэ, – мо фэндым итыр бланэшэщ, тхъэкIумэкIыхь хужьыли илъщ мо зи щхъэр тепIа Iэнлъэм.

– ЖыпІэ хуэдизыр и уасэу кьэтщэхунуш, кхьыІэ, кьыдэщэ, – жаІэри пыІэ щхьэрыхыу гупыр кьелъэІуаш.

Ярищэни яритыни имыдэу гупыр куэдрэ зэригъэлъэІуа нэужь Шэрэджыкьуэм жеІэ:

– Мыхэр икІи сщэнукьым, икІи стынукьым. Ауэ апхуэдизу фыхуэныкьуэр пэжмэ, мыбыкІэ арэзы фыхьу. Пщым и малъхьихым фи пхэщІыщхьэм нэпкьыжьэ тезывгъадзэмэ фэстынщ пщІэншэу.

Ар ямыдэу лІихыр кьэцыджащ. Ауэ нэгъуэщІкІэ щІалэр кьагурыІуакьым. Щымыхъужым, сыт ящІэнт, арэзы хьуахэщ. Я пхэщІыщхьэ сэмэгухэм нэпкьыжьэ зырыз кьахуригъэжьыкІри бланэшэмрэ тхьэкІумэкІыхь хужьылымрэ кьаритащ. Ауэ езыми кьигъэнащ зы лы Іыхьэрэ шэ шынакьрэ. Гупыр мэзым зэрыхыхьэжу, кьэшэсыжщ, кьигъэна шэмрэ лымрэ кьызыдищтэри кьежьэжащ. Жэщибл-махуибл гьуэгур махуэ ныкьуэм кьикІури кьуажэм кьыдыхьэжащ. Лы Іыхьэмрэ шэмрэ и фызым иритри езым зипхьэхыжащ. Лы гъэжьамрэ бланэшэмрэ фызым и адэ сымаджэм хуихьащ, езы Шэрэджыкьуэр кІуэри абрэмывэм шэсыжащ.

Лыр зэрихь тепщэчым фызым трипІащ Шэрэджыкьуэ тэтэрыдзэр хьэдэлъэмыж щищІам щыгъуэ и щыкьуэ анэм кьрита ІэлъэщІыр. Пхьум кьихьар кьыІахаш «дэнэ кьипха» жамыІэу. Лыр ишхщ, шэм ефэжри пщыр хьужащ. Гуащэми и ІэлъэщІыр кьицІыхужащ. Арыххэу адэ-анэр кьылытІысхьащ япхьу нэхьыщІэм, «мы ІэлъэщІыр дэнэ кьипха» жаІэри. Пхьуми «си лІым феупщІ» мыхьумэ нэгъуэщІ яхужыІакьым.

Щымыхъужым, пщым унафэ ищІащ Шэрэджыкьуэ кьыхуашэну.

Шэрэджыкьуэр пщым деж кьэкІуаш. ЗэреупщІам и жэуап яритын идакьым «си малъхьэгъухэр щымысу зыри жысІэнукьым» жиІэри.

Сытыт ябгъэщІэнур? Ежащ жэщибл-махуибл гьуэгу тетахэр кьэсыжыху. Зэманыр кьэсри малъхьыхыр кьэсыжащ бгьур яукІрэ епщІанэр кІэсу кьахьам хуэдэу загъэлІыхьуу. АрщхьэкІэ сымаджэр хьужагъэххэу кьрихьэлІэжахэщ. Пщым ешхэ-ефэшхуэ зэхишэри малъхьэ псори кьригъэблэгъащ.

– КьыджыІэ иджы си малъхьыхыр щысу кьыджепІэну жыхуэпІар, – жиІэри Шэрэджыкьуэм зыкьыхуигъэзащ пщым.

Шэрэджыкьуэ кьэуври жиІащ:

– ІэлъэщІыр зритар уи гуащэм кьрешІэж. Бланэшэмрэ тхьэкІумэкІыхь хужьылымрэ кьэзыгъуэтар сэращ. Фи фІэщ мыхьумэ, бийр жылэм кьыщежэм штапІэ ихьэжауэ щыта уи малъхьыхым я пхэщІыщхьэ сэмэгум еплъ. Сэ нэхьыбэ вжесІэнкьым, – жиІэри Шэрэджыкьуэр тІысыжащ.

НэгъуэщІ ущІэупщІэкІэ сыт щхьэпэт, арыншэми псори гурыІуэгъуэ кьэхьуат. ЗэхэкІащ хэт сыт и лыгъэми. Абы и ужькІэ кьуажэпщым и пщыгъэр Шэрэджыкьуэм кьритри жылэр псэхужащ.

ШЫКЪУМЦЫЙ

Зы кѳуажѳ гуѳрым щыпсѳурт зы лѳыжѳ цѳыкѳлурѳ зы фызыжѳ цѳыкѳлурѳ. Зыкѳомрѳ бын ямылѳу екѳлѳукѳлурѳ икѳѳм абыхѳм кѳахѳхѳуащ зы кѳуѳ цѳыкѳлѳ. Ар апхуѳдизкѳлѳ цѳыкѳлунитѳащѳт икѳѳи кѳуийти Шыкѳумцѳѳий фѳлащат. Ар я адѳ-анѳм апхуѳдѳ щымылѳу фѳѳ дѳдѳу ялѳагѳурти, щѳѳм ирамыгѳѳлѳсѳуи зѳрахѳѳрт, шѳрѳ шатѳкѳлѳ фѳлѳкѳѳа ягѳашхѳртѳкѳѳм.

Лыжымырэ фызыжымырэ яІэ щымыІэу тхэмыщкІэу псэурт. Лыжыыр кэулейхэм яхуэІэхуэу, фызыжыыр яхуэунэІуту екІуэкІырт.

Зэгуэрым я гъунэгъу щӀалэ цыкӀухэр мэзым амуухэ кӀуэну загъэхъэзыру къыщищӀэм, ШыкӀумцӀий и анэм елъэлуащ: «Сэри амуухэ сыгъакӀуэ», – жиӀэри. И анэми ар хуит ищӀащ адрей щӀалэ цыкӀухэм я гъусэу амуухэ кӀуэуэ закъыкӀэrimыгъэхуу къэкӀуэжыну.

Анэм щлалэ цыкIухэр кыгъэувыIэри яжриIащ:

– Фэ, цыкIухэ, сыноволгъэIу, мы си Шыкъумций цыкIу амуухэ фыздэкIуэм фыхуэсакъыу кыздефшэкIыну, фымыгъэгъуэщэнэ, дахэ цыкIууи кыздэфшэжыну.

ЦыкIухэр мэзым амуухэ кIуэну ежъащ. Гъуэгум тету зыкьомрэ кIуа нэужькIэ, ШыкьумцIий зыкьытригъэхуащ.

ЦыкIухэр къэувывауэ абы йоупщIыр:

– Сыт мы кыпшыщар, Шыкѹмцйй, щхьэ мыпхуэдэу зыкытебгъэхуа?

ШыкѹмцІий жеІэ:

– Си анэр сэ щхэкІэ кыивэльІуащ фыхуэсакъ жиІэри. Мис иджы сыкъэфІэти сыфхь.

ЦыкIухэм ШыкIумцIий чэзууэ я плIэм дагъэтихсхьэурэ мэзым амуухьэ здэкIуэнум нэс яхьаш.

ЦыкІухэр аму здэщыІэ щІыпІэм нэсхэри, аму кърачу щІадзащ. ШыкъумцІий и закъуэ щыст зыри имыщІэу.

– Мыр сыт, Шыкъяумцйий, уэ щхъэ кыуумычрэ? – еупщӀащ абы цӀыкӀухэр.

ШыкѣумцІий жеІэ:

– Дыкыщежъм шыгъуэ ди анэр фэ кывэлъэIуауэ шытащ си аму Iыхьэр фэ кысхуифчыну, мис иджы кысхуифч.

ЦыкIухэм ШыкIумцIий и аму IыхIэри кIыхурачаш. Амууэ кIыхуэхьыным хуэдиз кIрача нэужь, цыкIухэр я унэ кIуэжыну гIуэгу теувэжаш. АрщхьэкIэ щыст зимыгIэхьейуэ ШыкIумцIий.

ЦыкIухэр абы йоупщIыр:

– Мыр слЮ, ШыкЪумцИй, щхЪэ уи аму ІэплІэр кЪапщтэу унемыжьэжрэ?

ШыкбумцИй аргуэрым жеІэр:

– Си анэм фэ фыкъысхуэсакъыну къывэлъІуащи, мис иджы мы си аму ІэплІэр ныхуздэфхь.

ЦыкIухэм абы и аму IэплIэр къыздаштIери, псори зэгъусэу гъуэгу къытеувэжаш.

ЦыкIухэр зэгъусэу кыздэкIуэжым кIыфI къатехъуэри гъуэгур и фIэкIуэдащ. Ахэр гъуэщаци кызырыкIуэжыну гъуэгур къалыхъуэр, арщхъэкIэ ягъуэтыжыркъым. Сытми ерагъкIэ ешаелIахэу ахэр мэзым кыхэкIыжаш, ауэ адэкIэ здэкIуэнур ящIэркъым. ИхъуреягъкIэ нэм кыщIэлэбэр умылыагъуу кIыфIщ. Ауэ здэщытым абыхэм зы хъэ банэ макъ зэхахаш. Хъэ банэ макъыр кыздиIукламкIэ плъэхэри адэ жыжъэу зы мафIэ цIу цIыкIу гуэри къальэгъуаш.

– ДывгъакIуэ а мафIэ цIу цIыкIур здэщыIэм! – жиIэри кыыхильхъащ щIалэ цIыкIухэм ящыщ зым.

ЦIыкIухэр а мафIэ цIур здэщыIэм кIуэну ежъэхэри бжэи щхьэгъубжи хэмылъу зы унэ лъэбышэ гуэр IущIащ. А унэм щыпсэурт зы уд фызыжъ цIыкIу гуэр. ЩIалэ цIыкIухэр кыыщилъагъум: «Алыхь-алыхь, фыкъеблагъэ!» – жиIэри уд фызыжъ цIыкIур къэгуфIащ. ЦIыкIухэр унэм иригъэблэгъащи, езы удыжъ цIыкIур йогупсыс: «Мыр сыту фIы хъуа. Ныжэбэ сэ си дзэхэр слъынщи, а цIыкIухэр жеижа нэужькIэ, зырызыххэу сшхынщ». Уд фызыжъ цIыкIум щIалэ цIыкIухэр тIэкIу игъашхэри игъэжеину унэ лъэгум иригъэгъуэльхъащ. Ауэ ШыкъумцIий цIыкIу унэ лъэгум хуэмыгъуэльу жиIащ:

– Сэ сыщыжеинум деж си анэм фэндым сригъэтIысхьэрти, бгыкъум сыкIэрищIэрт икIи абы сэ сижеихьырт.

Уд фызыжъ цIыкIуми апхуэдэу ищIащ.

ШыкъумцIий цIыкIур фэндым иригъэтIысхьэрти бгыкъум кIапсэкIэ кIэрищIащ.

– Фыжей иджы, цIыкIухэ, зыкIи фымышынэ! Сэ модрей пэшым сыщIэлъынущ фэ фысхъумэу, – жиIэщ фызыжъ цIыкIуми адреи пэшымкIэ щIыхъэжаш. И дзэр фIуэ илъри зыкъом дэкIа нэужькIэ, цIыкIухэр жеягъэнкъэ иджы щыжиIэм, абыхэм языхэзыр ишхыну ахэр зыщIэлъ унэм кыыщIыхъащ.

Уд фызыжъыр цIыкIу жейхэм языхэз ишхыну щекIуалIэм, фэндым ису бгыкъум кIэрыщIа ШыкъумцIий фэндым къепIэстхъыу щIидзаш.

– Сыт, ШыкъумцIий, ущIэмыжейр, мыдрейхэри щIумыгъэжейр? Сыт ухуей? – жиIэри еупщIащ уд фызыжъыр абы.

– Ди анэм иджыри хуэдэм хьэлIамэцIыртI схуищIырти, сигъэшхырт, – жиIащ ШыкъумцIий.

– Ар Iуэху-тIэ, – жиIэри уд фызыжъ цIыкIум ШыкъумцIий хьэлIамэцIыртI хуищIри иригъэшхаш.

ШыкъумцIий жеижагъэнкъэ иджы щыжиIэм, уд фызыжъ цIыкIур аргуэрым щIалэ цIыкIухэр жейуэ зыщIэлъ пэшым щIыхъащ. Абыхэм языхэз ишхыну щыбгъэдыхъэм, ШыкъумцIий аргуэрым фэндым къепIэстхъыу щIидзаш.

– Сыт, ШыкъумцIий, ущIэмыжейр, мыдрейхэри щхьэ умыгъэжейрэ? – йоупщIыр абы уд фызыжъ цIыкIур.

– Сэ сыщIэмыжейр, – жэуап къетыр ШыкъумцIий, – си анэм жэо къэс иджыр хуэдэм деж джэдыкIэжъапхъэ схуищIынт, сигъэшхынти, итIанэ сигъэгъуэльыжынти.

– Ар Iуэху-тIэ, – жиIэри уд фызыжъ цIыкIум джэдыкIэжъапхъэ ищIри псынщIэу ШыкъумцIий игъэшхаш, нэхъ щIэхыу игъэжеин и гугъэу.

Фэндым ис ШыкъумцIий иджы жеижагъэнкъэ щыжиIэм, уд фызыжъ цIыкIур аргуэру унэм кыыщIыхъащ щIалэ цIыкIухэм языхэз ишхын и гугъэу. ЦIыкIухэм языхэзыр зэIуридзэну щыбгъэдыхъэм, аргуэрыжъти, ШыкъумцIий фэндым къепIэстхъыу щIидзаш.

– Сыту пIэрэ иджыри ущIэмыжейр, ШыкъумцIий? Иджыри сыт нэхъ узыхуейр? – еупщIащ абы уд фызыжъ цIыкIур.

Сэ сыщIэмыжейр мыращ: сэ си анэр иджыри хуэдэм деж псым кIуэрт абыи кхъузанэкIэ псы кысхуихьырти сригъафэрт.

– АтIэ ар гугъу, – жиIэри уд фызыжъ цIыкIум кхъузанэр къищтэри псыхъэ кIуащ. АпщIондэху ШыкъумцIий фэндым къилъыжри и ныбжьэгъу цIыкIухэр къигъэушащи яжреIэ:

– Ей цIыкIухэ, псынщIэу фыкъэтэджи дыщIэвгъэцIывэж, армышъуам уд фызыжъ цIыкIур къэсыжым дишхынуш!

ЦыкӀухэр кыщыльэтщ, захуапэщ, гъуэмылэ тӀэкӀухэри кыздащтэри я аму зэкӀуэцӀыпхахэри я плӀэм илӀу жэрыгъэкӀэ щӀэпхъуахэщ.

Уд фызыж цыкӀур кхъузанэм псы кӀригъахъуэм ижыжурэ псыхъуэм здыдэсым нэху кытешхъащ. Апхуэдэу нэху щыху псыхъуэм дэсауэ, псыи кхъузанэкӀэ кыыхуэмыхъу уд фызыж цыкӀум унэм кыигъэзэжащ: – «Хуабжъу сешащ икӀи сымэжэлӀащи цыкӀухэм ящыщ зыгуэр сшхынщ», – жиӀэу.

Унэм щӀыхъэжащи, бгъуэтым къащтэ – зы цыкӀуи щӀэсыжкӀым! И шхын кӀудей щӀэлъыжкӀым. ПщӀантӀэри хъурейуэ кызэхихыхъащ-нызэхихыхъащ, арщхъэкӀэ щӀалэ цыкӀухэр кыыхуэгъуэтыжыркӀым. Щымыхъужым, тэпхъуащ я лӀэужьыр схунщ жиӀэри. Жэм-жэм, жэурэ фызыж цыкӀур ӀущӀащ ШыкӀумцӀий и закъуэ гъуэгум гъыуэ тесу.

– Сыт мыпхуэдизу угъыу мыбдеж ущӀыщылӀыр, ныбэ узым имыхын Ӏей! Дэнэ кӀуа уи гъуса щӀалэ цыкӀухэри? – еупщӀащ абы уд фызыж цыкӀур.

– Дауэ сызэрымыгъынур, япэрауэ, уи унэм мафӀэ ирадзынути ирезгъэдзакӀым, етӀуанэрауэ, мыбдежым сыкъагъанэри езыхэр щӀэпхъуэжащ! Сэ езым къэзжыхыфыркӀым! – нэхри зэщыджэу гъыуэ жэуап къитащ ШыкӀумцӀий.

– Апхуэдэу щыщыткӀэ, хъунщ-тӀэ, умыгъ. Си деж унэкӀуэнщи ныжэбэ ущӀӀэнщ, умыгузавэ, нэху дыкӀекӀрэ, тхъэм жиӀэм, фи деж усшэжынкъэ,– зигъэгумащӀэу уд фызыж цыкӀум апхуэдэу жиӀа щхъэкӀэ езым и гум илӀыр нэгъуэщӀт: «Ди деж сшэнщи, абы дяпэкӀэ сыкӀымыгъэпщӀэжын хуэдэу, фӀэзгъэжынщи сшхынщ».

Уд фызыж цыкӀур я унэ зэрынэсыжу щӀалэ цыкӀур къэным иригъэтӀысхъэри къэпыщхъэр бгыкӀум кӀапсэкӀэ щрипхыжащ, кӀымыкӀын хуэдэу.

– Къэным уису фӀэлъ иджы абдежым уэ, щӀапӀэ кӀуэдыр кызыхуэкӀуэн Ӏей! Сэ иджыпсту мэзым сыкӀуэнщи зей баш къэсхынщ а къэным псэууэ уизукӀыхыну! – губжъауэ жиӀэщ уд фызыж цыкӀуми мэзымкӀэ щӀэпхъуащ. Уд фызыж цыкӀур мэзым къэтыху ШыкӀумцӀий Дзыгъуэ и анэ Сомэрджэн еджащ «сыкӀипщыжын хуэдэу къэпыщхъэр схуэугъуэн» жиӀэри.

– Ехъей сыбдӀэпыкӀун, сэ езым шыр цыкӀу пщыкӀубгъу сиӀати бгъур хъэуазэм хэкӀуэдащ, тхур КӀушэ Нагъуэ ӀэщӀэкӀуэдащ, плӀыр уд фызыжкӀым иукӀащ, зы мыгъуэ цыкӀу фӀэкӀа сиӀэжкӀым, – зэгуэпауэ жиӀэщ Дзыгъуэ и анэ Сомэрджэни къэпыщхъэр хуиугъуэнащ. ЩӀалэр къипщыжщ, унэм хъэкъушыкӀуу щӀэлъыр зэщӀикъуэщ, къэным ирилъхъэри бгыкӀум фӀидзэжащ. Езыми бжэ къуагъым кӀуэри зыкӀуигъэпщӀкӀуэжащ.

Уд фызыж цыкӀур мэзым кызэрикӀыжу къэным бгъэдэлъадэри и къару кызэрихыкӀэ зей башыр кӀрихулэкӀыу щӀидзащ. ЦыкӀыкӀыкӀ, щӀыкӀыкӀыкӀыкӀ... – макъ ищӀу къэным илӀ хъэкъушыкӀухэр зэхэщашэрт.

– Сыту убзаджэ уэ щӀыкӀатиблкӀэ кӀуэцӀрыхуныр! Абдж къутэ макъ зыпщӀауэ зызыбгъэкъуу аракъэ уэ делэм! АбыкӀэ сэ уэ сыкъэбгъэпщӀэнкӀым! – зэгуэпыщащ уд фызыжъри башыр нэхри трекъутэ.

«Мис иджы сэ ар къэмыхъужыну сыукӀыпауэ кыщӀэкӀынщ!» – игукӀэ жиӀэщ фызыж цыкӀуми къэпыщхъэр итӀатэри илӀыр кӀригъэщэщыжащ. Ауэ абы хъэкъушыкӀу зэхэщэща фӀэкӀа зыри кыикӀакӀым.

– Сыту хуабжъу укъысхурикъуа, алыхым и бӀыхыыр зытрилъхъэн, цыкӀужьей! Сыт мыгъуэ иджы сэ сщӀэжынур! Мыдэ зэ укъыспэщӀэхуэжатэмэ, сэ уэ уэзгъэлъагъунт дуней щыӀэрэ щымыӀэрэ! – мэгурым фызыжъыр.

– Сэ бжэкъуагъым сыкъуэтщ, фызыж делэ, кызэпщӀэнуӀам кызэщӀэ, – жэуап къитащ щӀалэ цыкӀум.

– А-а, щӀапӀэ кӀуэдыр кызыхуэкӀуэн! Мыдэ кыкӀуэкӀыт, сэ уэ пхуэфӀ сымыхъуауэ

къэзгъэнэнкъым, – губжъауэ жиІэщ уд фызыжъми, щІалэ цІыкІур зыригуа къэпыр бгыкъум ирипхыжри, езыр мэзым кІуащ зей баш быдэ кыхыну.

ШыкъумцІий Дзыгъуэ и анэ Сомэрджэн къріджаци йолъІу къэпыщхър схуэугъуэн, жеІэри. Къэпым кыкІыжа нэужь фызыжъ цІыкІум джэдкъазу иІэр абы иригъэтІысхъэри бгыкъум фІидзэжаш.

Фызыжъ цІыкІур губжъауэ кыздэкІуэжам къэпым жьэхэлъэдащи лъэкІ кымыгъанэу еудыныщІэ.

– Къакъ-къакъ-къакъ, кІур-кІур-кІур, быщ-быщ-быщ! – зэщІокъакъэ къэпым ис джэдкъазхэр.

– Ах, шэ фІыцІэр зытехуэн, джэдкъаз макъ зыкъысхуэпщІу ара иджы! – уд фызыжъыр нэхъри къэгубжъащи башыр къэпым трекъутэ. Къэпыр иубэрэжъащ абы зы макъи кымыІукІыжыху. ИтІанэ къэпыщхър итІэтащи еплъмэ, джэдкъазу иІэр езым и ІэкІэ иукІыжауэ кыщІэкІащ.

– Сыту хьэлэчу сыкъэбгъэпщІа, щІапІэ кІуэдыр кызыхуэкІуэн, – зечэтхъэж уд фызыжъым, – джэдкъазу сиІэр сыбгъэукІри сыхыхъэжаш. Мыдэ сэ укъысІэрыхъэжатэмэ, укызыэлэнтэкъым.

– Сэ сымис, нанэжъ! Бжэкъагъым сыкъуэтщ сыкъызэромылынур сощІэри! – дыхъэшхыу къэпсэлъащ ШыкъумцІий.

– Мыдэ кыкыуэкІыт абдеж, сэ уэ уи щхър фІэзмылэу къэзгъэнэнкъым!

Уд фызыжъым щІалэ цІыкІур тхъэкІумэкІэ кыиубыдщ абыи къэп нэхъ быдэ дыдэу кыфІэщІым иригъэтІысхъэри бгыкъум фІищІэжаш. ИужькІэ мэзым кІуащ банэ зытет баш быдэ кыхыну. АпщІондэху ШыкъумцІий Дзыгъуэ и анэ Сомэрджэн йолъІу къэпыщхър хуиугъуэныну. ШыкъумцІий абы кыпщыжщ, фызыжъым нэхъыфІ дыдэу илъягъу и хьэщхъуэжъыр кыиубыдри бгыкъум кІэрищІащ, езым пкІэунэм зышигъэпщІужаш.

Уд фызыжъыр бауэбапщэу къэсыжри бжэкъагъым къуэплъащ, арщхъэкІэ зыри къуэттэкъым.

– Мис иджы фІуэу укъысІэрыхъащ, угъурсыз! Сэ уэ усІэщІэкІынкъым! – губжъауэ гуанэ куэд зытет башымкІэ къэпыр кырихулэкІыу щІидзаш.

– Хьэв, хьэв, хьэв, хьэу-у-у-у-у-у! – дзэпкъауэу пщІэурт хьэщхъуэжъыр.

– Плъагъуркъэ а бзадженаджэр, хьэм хуэдэу мэпщІэу! Къыпхуэзгъэгъункъым сэ уэ кызыэпщІар, уизукІыхынщ а къэп кІуэцІми щхъэкІэ уфІэздзэжынщ, – губжъауэ кІийрт уд фызыжъыр.

Баш гуанэмкІэ еуэм, еуэм, еуэурэ къэп кІуэцІым зы макъи кымыІукІыжыхукІэ кІуэцІикъухъри къэпыщхър кытІэтащ. Еплъмэ, сыт – я хьэщхъуэжъыр лІауэ къэп кІуэцІым илътщ.

– Аргуэрым сыкъэбгъэпщІауэ аракъэ, бэлыхъ лажъэр зытехуэн! – зифыщІыжу кІийрт уд фызыжъ цІыкІур, – кыкыуэкІ дэнэ деж укыуэсми!

– Ей, фызыжъ цІыкІу, сэ мыдэ пкІэунэм сисщ уи щхъэлмывэ бгъэпщІуам сопльри, – жэуап кытащ ШыкъумцІий. – Сэ си гугъэмкІэ, дзагуэ хъуащ ар, умыуІуу хъуну кыщІэкІынкъым.

Щхъэлмывэр абы пкІэунэбжэм кыригъэжэлІауэ иІыгъщ.

– А зи щІапІэр кІуэцІрыхун кхъуэ Іей! – къэгубжъауэ мабгэ уд фызыжъыр. – Сэ уэ щхъэлмывэ жаІэм ущтэу укыэзгъэнэнщ!

ПкІэлъейр Іуигъэувэри пкІэунащхъэм дэкІуейуэ щІидзаш. АрщхъэкІэ и кум зэрынэсу ШыкъумцІий щхъэлмывэр кыриутІыпщхъэхри уд фызыжъ цІыкІур хьэбэсабэу

зэхипытIэри ежэжащ.

ШыкьумцIий зыкьом лъандэрэ кьэтауэ я деж кьыщигъэзэжам жэщ хьуат, псори гьуэлъыжат. ШыкьумцIий нэсыжри я бжэм теуIуащ.

– Хэт ар? – кьоджэ и анэр.

– Сэращ ар, ди анэ, кьыIух бжэр... – жэуап кьет ШыкьумцIий.

АрщхьэкIэ анэм и фIэщ хьуртэкьым ар и кьуэм и макьыу.

– Алыхь, алыхь, сэ зыгуэр сиIэ мыгьуэ сытми анэ кьызжиIэфыну? – нэщхьей дыдэу жиIащ фызыжьым.

– УиIэщ, уиIэщ кьыбжезыIэн, ди анэ! Пщыгьупщэжа уэ кьуэ узэриIэр ШыкьумцIий и цIэу?

– Си фIэщ хьуркьым уэ жыпIэр, щIалэ! Сэ си кьуэр уд фызыжь цIыкIум IэщIэкIуэдауэ жаIэ.

– Хьэуэ, ди анэ, уи кьуэр уд фызыжьым IэщIэкIуэдакьым, уд фызыжьыр езым кьыгъэпцIащ, армыхьуамэ. ДяпэкIэ ар зыми зэран хуэхьужынкьым.

И анэр щхьэгьубжэмкIэ дэплъри и кьуэр кьыцIыхужащ.

– Е лыжь, мыдэ кьакIуэт псынщIэу, ди кьуэр кьытхуэкIуэжащ.

– Пэжу тхьэм кьыщIигъэкI ар! – жиIэри лыжьыр кьыщыльэтащ.

Лыжьымрэ фызыжьымрэ зэгьусэу я кьуэм зрадзри IэплIэ хуащIащ. Абы лъандэрэ ахэр зэдопсэу, ныси кьашэжауэ.

ЗЭШЫПХЪУИЦЫМРЭ ГЪУДЖЭМРЭ

Зы лЫжъ цЫкІу гуэрым пхъуищ иІэт. Ипхъухэр апхуэдизкІэ щхъзыфІэфІу есати я адэм зыкІи едаІуэртэкъым, зыхуейр ящІэрт. АпщІондэху лЫжъ цЫкІум зэгуэпурэ гууз кЫищтат. Щыхуэмышэчыжыххэм, лЫжъ цЫкІум мурад ищІащ сэ мыбыхэм ягу имыкІыжын зы бэлыхъ гуэр къахэслъхъэнщ жиІэри икІи абы щІэгупсысурэ еуэри мэзым кІуащ.

Мэзым здэкІуам ар зы мей жыгышхуэ гуэр хуэзащ и щІагъым мы тІыгъуа щІэзу щІэлъу. Мей щІагъым абы зы мащэшхуэ кыщитІри къуацэ триплэжащ зыми гу лъамытэн хуэдэу, къуацэм и щхъэм мы тІыгъуар кЫищыпри трикІутэжащ.

Абы и ужькІэ лЫжъ цЫкІум нэхьыфІыІуэу мы цЫкІуищ и жып ирилъхъэри я унэ кІуэжащ.

– Мы си джабэ щІагъыр сыту хуабжъу кызызуэрэ, си хьыджэбз цЫкІухэ, тІэкІу схуэфшытІам арат, – жиІэри лЫжъ цЫкІум плэм зыхигъэукІуриящ.

– Уи джабэ пхуэдмышытІауэ алыхъым уэ зыр дунейм утрихыжащэрэт! – жаІэри хьыджэбзхэм ядакъым я адэм и джабэр хуашытІэн.

Абы хэту лЫжъ цЫкІум и жыпым мы тІыгъуаищ кЫищ, хьыджэбзищым къапхъуатэри зырызу яшхащ.

– Сыту пхъэщхъэмышхъэ ІэфІыщэ! КхьыІэ, ар кыздипхам пщэдей дыши дыгъэлыагъу, – жаІэри лъэІуащ хьыджэбзхэр.

– Ехъей фысшэн, – жиІэри жэуап кЫитащ лЫжъым.

Пщэдджыжьым жыуэ лЫжъым и пхъуищыр выгум иригъэтІысхъэри иришэжьащ.

Зыкъомрэ кІуа нэужь ахэр мей жыгыжьым деж нэсащ.

Жыг щІагъым щІэлъ мо мы тІыгъуэжа къомыр хьыджэбзищым щалъагъум выгум занщІэу кЫилъхэри къащыпу щІадзащ, ауэ а наплэзыплэм ямыщІэу мащашхъэм теувэри щыри пыхуащ.

ЛЫжъым чы набжэ ищІщ, мащашхъэм тригъэлыэдэжри и щІыІум ятІэ трикІутэжащ. «Узыр фи кІапцІэм исщ иджы фыкызыэмыдаІуи, фис мащэм, бзадженаджэхэ! – жиІэри, игу зэгъауэ, лЫжъыр я унэ кІуэжащ.

Зэшыпхъуищыр зэщІэгъуагъу куэдрэ иса, мащІэрэ иса, сытми зэгуэрым зы пщы гуэр гъусэ зыбжанэ иІэу хъуэкІуэщакІуэу мэзым здыщІэтым мей жыгышхуэм блэкІрэ пэт щакІуэхэм языхэзым зэхихащ цЫхубз кІий макъ гуэр щІы щІагъым кыщІэлукІыу икІи занщІэу бгъэдэлъадэри пщым жриІащ:

– ДыкызыблэкІа мо мей жыгыжьым деж щІы щІагъым кыщІэлукІыу сэ зы цЫхубз макъ гуэр зэхэсхащи сщІэркъым зыхуэсхьынур! ДыІувгъыхьи девгъэдаІуэ абы.

– ФынакІуэт-тІэ, зищІысыр къэтщІэнщ, – жиІащ пщым.

Мей жыгыжьым деж кыщепсыххэщ, мащэ зэриІэр къахутэщ, и щхъэр трахри цЫхубзищри мащэ кІуэцІым кърахыжащ.

ЩакІуэхэр хьыджэбзищым еупщІу щІадзащ зыщыщ лъэпкъ, мащэм кыщІихута щхъэусыгъуэ сытхэмкІэ. Зэшыпхъуищым къацЫхужат пщымрэ абы и гъусэхэмри, кыдэзыхуа, лей къезыха я адэм деж ягъэзэж нэхърэ абыхэм здащтэмэ нэхъ къащтэу, ар къайхъулІа зэрыхъуным теухуауэ жэуап ятыжащ.

– АтІэ мы цЫхубзищыр дэ ауэ сытми занщІэу унэм тшэнкъым. Япэ щІыкІэ жедгъэлэм нэхьыфІщ абыхэм сыт хуэдэ ІэщІагъэ яІэми, – жаІащ щакІуэхэм.

– ИІэт, хьыджэбз дахэ, кыджеІэт, сытхэр уи ІэщІагъэ уэ? – пщыр еупщІащ шыпхъу нэхъыжьым.

– Сытхэр си Іэшлагъэн сэ? СлъэкІам сощІэ, япщэфІам сошх! – зытригъэхъакъым цІыхубзым.

– Хьэуэ, дауэ щымытми уэ къыджомыІэу хьунукъым уи Іэм сытхэр ищІэфми, – цІыхубзыр пщым хигъэзыхьу хуожьэ.

– АтІэ, апхуэдэу щыщыткІэ, мащІэми куэдми сытхэр си Іэшлагъэми вжесІэнщ. Уэ зекІуэ ущежьэкІэ сыт хуэдиз шу гъусэ уиІэнуми хьыбар сыгъащІэ. Фэ къэвгъээзэжыху дэтхэнэ зыми щыгъын фэилъхьэгъуэ блырыбл фхуэздынщ.

– Уэ сытхэр у и Іэшлагъэ-тІэ? – жиІэри пщым зыхуигъэзащ хьыджэбз курытым.

– ЗекІуэ ущыкІуэкІэ сыт хуэдиз шу гъусэ уиІэнуми кыызжеІэ. Къэвгъээзэжа нэужь дэтхэнэ зыми щІакІуэ-башлътыкъ зырыз фхуэсщІауэ фыкърезгъэхьэлІэжынщ, фыкъэзыгъэхьэщІэн Іэни фхуэзухуэнщ, – жэуап къытащ хьыджэбз курытым.

– Сыт-тІэ уэ къыджепІэнур, нэхьыщІэ цІыкІу? – еупщІащ пщыр хьыджэбз нэхьыщІэм.

– Фи Іуэху фІы ирикІуэ, сэ зы Іэшлагъи сиІэкъым, – укІытэу жэуап къытащ хьыджэбз нэхьыщІэм. АрщхьэкІэ, шууейхэм щытрагъэчыныхьым, цІыхубзым мыр жиІащ:

– Сэ лІы сыдэкІуэрэ унагъуэ сихъа нэужь, япэу сиІэну щІалэ цІыкІум и натІэм дыгъэ-мазэ хэтынущ. ЕтІуанэу сэ сиІэнур хьыджэбз цІыкІуш. Абы и щхьэц лъэныкъуэр дыщэхуу, адрейр – дыщэплъу щытынуш.

Ар щызэхахым, абы и псалъэхэр пщым игу зэрырихьар ящІэри и шыпхъу нэхьыжытІыр къэгубжьащ икІи зыжьэу жаІащ:

– А нэжэсым апхуэдэу пцІы щІиупсыр пщым зригъэшэнуши аращ. КъехьулІэнкъым ар абы.

Пщымрэ абы и ныбжьэгъухэмрэ цІыхубзхэр здашэри я къуажэ кІуэжащ.

Куэд щІа, хьэмэрэ мащІэ щІа, сытми пщыр зекІуэ кІуэн хуей хьуащ. Емыжьэ щІыкІэ зэшыхъуищым я нэхьыжыр къриджэри абы хьыбар иригъэщІащ зекІуэ ежьэхэм я бжыгъэмкІэ. Куэд дэмыкІыу зекІуэ щыІахэм къагъээзэжащ. Пщым игъэунэхуну зи яужь ита шыпхъу нэхьыжыр и деж ириджащ. ЦІыхубзым жиІар зэригъээзэщІар пщым и фІэщ хьуащ: дэтхэнэ зы шу гъусэми абы щыгъын фэилъхьэгъуэ блырыбл яхуидат.

Аргуэру зыкъом дэкІри пщыр зекІуэ ежьэн хуей хьуащ. Емыжьэ щІыкІэ зэшыхъуищым я курытыр къриджэри хьыбар иригъэщІащ зекІуэ кІуэхэм я бжыгъэмкІэ. Куэд дэмыкІыу пщыр зекІуэ къикІыжащ. Курыт цІыхубзыр къриджэри ар еупщІащ и псалъэхэр игъээзэщІарэ имыгъээзэщІарэ.

– Псори згъээзэщІащ, – жиІащ курытым. Пэж дыдэу абы цІыху къэс щІакІуэ-башлътыкъ зырыз яхуищІат, Іэнэ дэгъуи яхуиухуат. ЗекІуэ щыІа гупыр я щІакІуэ-башлътыкъхэм папщІэ арэзы хьуащ, ефэ-ешхэуи нэху щыху зэхэсащ.

Мы нэхьыжытІым я псалъэр пэжу къыщыщІэкІакІэ жиІэщ пщыми и блыгушІэтитІым ахэр фызу яритащ, нэхьыщІэри езым къызыхуигъэнэжащ. Ауэрэ зэман дэкІащ. Пщым и щхьэгъусэщІэри уэндэгъушхуэ хьуащ. Пщыр зекІуэ ежьэн хуей щыхъум, и щхьэгъусэм кІэлтыплъ фызыжыым жриІащ:

– КъызжиІакъым жомыІэж, лъхуэн гъунэгъу щыхъуым деж абы и лэгъунэм зы цІыхупси щІомыгъэхьэ.

Арати, пщыр зыкъомрэ къэтыну ежьащ. Ар къэмыкІуэжурэ и щхьэгъусэр лъхуэн хуей хьуащ. Ар щызэхахым шыпхъу нэхьыжытІыр я шыпхъу нэхьыщІэм деж нэсащ. АрщхьэкІэ фызыжыым зыри щІигъэхьэркъым, пщым къыжриІауэ щытар ещІэжри.

– Сыт уэ уи гугъэр, фызыжь, ди анэм къильхуа ди шыпыхъу нэхьыщІэм и деж дыщІомыгъэхьэну ара!? – къэгубжьхэщ нэхьыжытІри унэм яфІыщІыхьащ.

ЗэрыщІыхьэххэуи бжэр и кІуэцІымкІэ кыщагъэбыдэжаш. Я шыпхъу нэхъыщІэр лъхуауэ телът.

– А делэ, апхуэдэ лъхуэкІэ щыІэ! – жалэри сабий гъы макъ зэхимыхын папщІэ абыхэм я шыпхъу нэхъыщІэм и тхьэкІумитІым шэху Іуагъэлъэдащ, и нитІри шапхыкІаш. Пщыр кыщепщІам зи гугъу ищІауэ щытам хуэдэ дыдэ щІалэ цІыкІу кыильхуат шыпхъу нэхъыщІэм. АрщхьэкІэ, псынщІэу егупсысхэри нэхъыжъ бзаджитІым мыпхуэдэу ящІаш: щІалэ цІыкІур ягъэпщкІуаш, хъэвшыр кьальхугъащІэ кьагъуэтри ар я шыпхъум и бгъафэ щІагъэгъуэлъхъаш. ИкІи хъушІэу щІадзаш:

– ЦІыху кьэплъхун ди гугъати, абы и пІэкІэ хъэвшыр кытхуэплъхуаи. Алыхъ, ар тщІам дыкъэмыкІуэнт. Телъыджэ, апхуэдэ пщІэ хъурэ. Пщыри кьэбгъапщІэри уежъэжаш! Хъэуэ, лы сыдэкІуэрэ унагъуэ сыхъа нэужъ япэу кьэслъхуну щІалэ цІыкІум и натІэм дыгъэ-мазэ хэтынуш, етІуанэу кьэслъхуну хъыджэбз цІыкІум и щхьэц лъэныкъуэр дыщэхуу, адреир дыщэплъу щытынуш жыпІатэкъэ? Мис иджы абыхэм я пІэкІэ хъэвшыр кьэплъхури уежъэжаш! – Мис апхуэдэу нэхъыщІэм зыхуейуэ илъэпкъар тратхъуэщ, фІыуэ ягъэбампІэри зэшыхъуитІыр гъуэгу теувэжаш. Куэд дэмыкІыуи пщым кыигъэзэжаш. Я пщІантІэ щыдыхъэжыну хуэпІашІэу:

– Сытхэр хъыбар? – жиІэри щІэупщІаш ар.

– Уи фызым кыпхуильхуну щІалэм хуэдэ дунейм темыту укыигъэгугъа щхьэкІэ, хъэвшыр кыильхури тІысыжаш! – аращ япэ хъыбару кьуажэм дэлъу жраІэжар пщым. Пщым ар и жагъуащэ хъуати занщІэу фызыжъыр кьриджауэ йоупщІ:

– Унэм зыри щІомыгъэхъауэ пІэрэ?

– ЩІэзгъэхъакъым, – зригъэумысакъым фызыжъым. Пщым ищІэнур ищІэртэкъым. Къыжралари и фІэщ хуэщІыркъым. АпщІондэху зэшыхъуитІым сабийр псым яхъри хадзаш... Ауэрэ зы илъэси дэкІаи. ЗекІуэ кІуэну зегъэхъэзырри пщым унэІут фызыжъыр кьреджэ:

– Си щхьэгъусэр иджыри уэндэгъуш. Дахэ-дахэу абы кІэлъыплъ. Сыкъэмысыжу лъхуэн хъумэ, кызжилакъым жомыІэ, псэ Іуту цІыху бгъэдомыгъэхъэ. Ахэр жиІэри пщыр ежъаш.

Фызым и лъхуэгъуэр кьэсаш. Ар щызэхыхым аргуэру зэшыхъуитІыр абы и деж кьэжаш. Фызыжъым ахэр унэм щІимыгъэхъэну хэта щхьэкІэ, зыри кыикІакъым. Япэми хуэдэу, губжъаифэ зытрагъауэщ, унэм яфІыщІыхьэхэри хьэлъкъри кыфІадзэжаш. Япэм зэращІам хуэдэу абыхэм я шыпхъум сабий гъы макъ зэхрамыгъэхыну и тхьэкІумитІым шэху Іуагъэлъадэри и нитІри шапхыкІыжаш. Куэд дэмыкІыу лъхуэри пщым и фызым кыильхуат зи гугъу ищІауэ щытам хуэдэ хъыджэбз цІыкІу, арщхьэкІэ шыпхъу нэхъыжытІым ар аргуэру ягъэпщкІури фызым хъэвшыр кІэщІадзаш.

– Алыхъ, алыхъ, ди напэжъ мыгъуэр аргуэрым кытхутепхаш! Ди пщыри кьэбгъапщІэри уежъэжаш! – дунейм тетыр кьабжщ зэшыхъуитІми дэкІыжаш, сабийри псым яхъри хадзаш.

Пщым зекІуэ кызэрикІыжу, Іурадзэжаш: «Уи щхьэгъусэм етІуанэу щыльхуэкІэ и щхьэц лъэныкъуэр дыщэхуу адреир дыщэплъу хъыджэбз тхьэІухуд цІыкІу кыильхуну жиІа щхьэкІэ аргуэру хъэвшыр кыильхуаш», – жалэри.

– Абы сэракъым кыигъэпщІар, езым и щхьэращ! – жиІэщ пщыми губжъауэ унафэ ищІаш фызыр губгъуэм яшэу гъуэгущхыблыр щызэхэкІым деж и бгым нэсу щыщІатІэну. Апхуэдэуи ящІри хъэвшыр цІыкІуитІри и бгъэм кІэщІадзэжаш.

ЦІыхубзым и щІалэ цІыкІумрэ хъыджэбз цІыкІумрэ псым хадза щхьэкІэ, имытхьэлэу ахэр Псыхъуэгъуащэм кьригъэлри балигъ хъуху ипІаш. ЩІалэри хъыджэбзри тхьэІухудым

хуэдэу дахэт, ауэ псэлъэкІэ ящІэртэкъым. Балигъ хъуа нэужь псыхъуэгуащэм абыхэм яжриІащ:

– Иджыри къэс сэ фэ псым фыщыспІащ, дяпэкІэ фэ езым фи щхъэ Іуэху зефхуэж, армыхъумэ псыр фи унапІэ фхуэхъужынукукъым. Гъуэмылэ фІыуэ фхуэзгъэхъэзырынщи мэзым фыщыпсэуну фыкІуэ. Мо къэуалыжьри здэфштэ. Фызрезгъэсам хуэдэу абы фрищэкІуэнщ, щыхъ, бланэ, сытхэр къэвукІыурэ фрипсэунщ. Мэзым фыщрихъэлІэнщ фэ фэщхъ цІыху гуэрхэм – абыхэм нэхъыфІыжу фыщакІуэу фагъэсэнщ, бзэи фагъэщІэнщ.

– Умышынэ, уэ, си щІалэ, – уэ езыр уцІыхухъущ, пащІэрэ жъакІэрэ къыптекІэнущ, цІыхухъум гугъуехъ Іэджи ешэч, и насыпри къегъуэтыж! – Псыхъуэгуащэм иуцийрт щІалэ цІыкІур.

– Іэмалыншагъэ къыщыфхуихуам деж, – къыдыщІигъуащ псыхъуэгуащэм, – мыпхуэдэу жыфІэ: «Си Псыхъуэгуащэ дахэ, къыздэлэпыкъу!»

Арати, зэгурыІуэхэри, зэшыпхъу-зэдэлъхур мэзым щІыхъэжащ. Куэд дэкІа, мащІэ дэкІа, зэгуэрым мэзым къыщІыхъауэ хъуакІуэщакІуэу щІэтт щакІуэ гуп. ЩакІуэхэм яхэтт къуажэпщри. Жыг кугъуанэм фо кърихыу жыгышхъэм тес щІалэ цІыкІур абыхэм къальэгъуащ. ИкІи ягъэщІэгъуащ ар мыдрей цІыхухэм зэремышхъ дыдэр.

– Усыт цІыху уэ? – жиІэри абы еупщІащ щакІуэхэм ящыщ зы.

ЦІыхухэр зэрыпсалъэ бзэр зэримыщІэм къыхэкІыу, жэуап къеупщІам иритыжыфакъым щІалэ цІыкІум, фІэгъэщІэгъуэну «Усыт цІыху уэ» къызэреупщІа псалъэ дыдэхэр жиІэжа фІэкІа.

– Къех а жыгым, – жиІащ пщым.

– Къех а жыгым, – жиІэри жэуап къитыжащ щІалэ цІыкІум.

– Ухэт уэ? – жиІэри аргуэру щІэупщІащ пщыр.

– Ухэт уэ? – жиІэри аргуэру жэуап къитыжащ щІалэ цІыкІум.

– Дэнэ щІыпІэ укъыздикІар? – щІэупщІащ пщыр.

– Дэнэ щІыпІэ укъыздикІар? – жиІэри жэуап къитыжащ щІалэ цІыкІум.

Пщым щІалэ цІыкІум и теплъэм зыгуэрхэр игу къигъэкІыжащ, гурыщхъуэ зэрищІари ІупщІу и гъусэхэм яжриІащ: мы щІалэ гъэщІэгъуэн цІыкІум Іэмал имыІэу кІэлъыплъын хуейщ...

Апхуэдэуи ящІащ. ЩакІуэхэр ежъэжа нэужь, абыхэм ящыщ зы къанэри щІалэ цІыкІур здэкІуэм кІэлъыплъащ, кІуэжа нэужьи и ныбжъэгъухэм яжриІэжащ илъэгъуар.

ЕтІуанэ махуэм щакІуэхэр кІуащ щІалэмрэ хъыджэбзымрэ щыпсэу пщыІэм.

Хъыджэбзыр мо егъащІэм имыльэгъуа цІыхухэм щалуплъэм гужъеищэри ищІэнур имыщІэжу къэмэх пэтащ.

ЩІалэр абыхэм гушхуауэ ябгъэдыхъэри япэ дыдэу шыгу щилъагъум и шэрхъым епэщэщу щІидзащ.

– Мыр шыгу жыхуаІэращ, щІалэ, мыр абы и шэрхъырщ, къыбгурыІуа? – еупщІащ абы щакІуэхэр.

– Мыр шыгу жыхуаІэращ, щІалэ, мыр абы и ш-шэрхъырщ, къыбгурыІуа? – а псалъэ дыдэхэмкІэ жэуап къитыжащ щІалэм.

– Шыгур щеджъам деж абы и шэрхъхэр мэкІэрахъуэ.

– Шы-гур щеджъам деж абы и ш-шэрхъхэр мэкІэрахъуэ, – аргуэру жэуап къитыжащ щІалэм.

– Сыт дэ мыбы зыгуэрхэр къыпытхын хуэдэ дыщІелІалІэр! ИдывгъэгъэтІысхъэ адэ гуми девгъэжъэж! – жаІащ щакІуэхэм.

– Сыт дэ мы-бы зыгуэр-хэр къы-пыт-хын хуэ-дэ ды-щІе-лІа-лІэр! Идыв-гъэ-гъэ-

тҮысхэ адэ гуми дев-гъэ-жъэж! – зы псалҭи димыгъэхуу ардыдэр жиҠэжаш щҠалэм.

Зэшыху-зэдэлхур гум ирагъэтҮысхэри кѳуажэм яшаш. Кѳуажэдэс цҮыхухуэхэм щҠалэр кѳрашэкҮырт псори ирагъэлѳагъуу, хыджэбзыр фызыжхэм яубыдат бзэ едмыгъашҮу зыщҮыпҮи дгъэкҮуэнукъым жалэри. Хуэм-хуэмурэ щҠалэми хыджэбзми цҮыхухэр зэрыпсалѳэ бзэр кѳагурыҮу хуаш.

ЩҠалэ цҮыкҮмрэ хыджэбз цҮыкҮмрэ кѳуажэм кѳызэрагъэзэжар зэшыху нэхыжытҮым кѳыщашҮэм, я гуапэ хуакъым, хуам кѳыщымынэу, НэжыгуыщҮыдзэм деж кҮуаш Үуэхур зытетыр жраҮу.

– Ди шыху нэхыщҮэм и щҠалэ цҮыкҮмрэ хыджэбз цҮыкҮмрэ псэууэ кѳагъэзэжаш, дауэ мыгъуэ тщҮыну, иджы дэ дыкҮуэдри дыкъэсэхыжакъэ! – мэпыхъэ ахэр НэжыгуыщҮыдзэм бгъэдэтҮысхыащи, – щҠалэ цҮыкҮр дгъэкҮуэдыну кѳару диҠэкъыми уэ зыгуэр кѳыхуэгупсыс, хыджэбз цҮыкҮм дэ етщҮэн кѳэдгъуэтынщ.

– ЩҠалэ цҮыкҮри хэдрыхэ гъэкҮуэгъуейкъым, – жеҠэр НэжыгуыщҮыдзэ, – абы папщҮэ фщҮэн хуейр мыраш: я шыху цҮыкҮм деж фыкҮуи мыпхуэдэу жефҮэ:

«Уэ, ди хыджэбз цҮыкҮ, узэш хуэдэш. Ауэ умызэшын папщҮэ Үэмал щҮыҮэш. Ар зыльэкҮыну уи дэлхурщ. Абы ельэҮ Мэлэчыху деж кҮуэуэ и жэнэт бзур кѳыпхуихыну. Сыт хуэдэу утригъэуну уэ а бзум». ЩҠалэм ар кҮуэдыпҮэ хуэхуынщ.

Шыху бзаджитҮым НэжыгуыщҮыдзэ жиҠар ягъэзэщҮаш. Абыхэм яльэкҮ кѳагъэнакъым жэнэт бзум хыджэбз цҮыкҮр ирагъэхуэпсэн папщҮэ.

НэжыгуыщҮыдзэ кѳажриҠа бзаджагъэхэр ялэжын папщҮэ, зэшыхуитҮыр щҠалэмрэ хыджэбзымрэ я деж кҮуаш. Унэ здыщҮыхам асыхъэтыпщҮэм хыджэбзым и закѳуэ фҮэкҮа щҮэстэкъым. Пэш кҮуэцҮыр апхуэдизкҮэ щымти, бадзэ щыдымыртэкъым.

ЗэшыхуитҮыр зэплыжа нэужькҮэ, хыджэбзым зыхуагъэзаци мыпхуэдэу жраҮэ:

– Уэ ди хыджэбз цҮыкҮр узэш хуэдэш. Ауэ умызэшын папщҮэ, алыхъ, Үэмал гуэрхэр кѳыпхуэдмыгупсысмэ. Ар зыльэкҮынури уи дэлхурщ. Абы уэ уельэҮн хуейщ Мэлэчыху деж кҮуэуэ и жэнэт бзур кѳыпхуихыну. Сыт хуэдэу утригъэун уэ а жэнэт бзу цҮыкҮм!

Зэшыху бзаджитҮым кѳыжраҠамкҮэ хыджэбзыр арэзы хуаш.

Зы пщыхъэщхъэ гуэрым дэлхур кѳыицҮыхъэжаш хыджэбзыр гынанэу щысу.

– Сыт кѳыпщҮэхуар, си шыху? – гузавэу еупщҮаш и дэлхур. – Хэт уи жагъуэ кѳэзыщҮар? Щхъэ апхуэдизу угърэ?

– Сэ зыми си жагъуэ кѳыицҮакъым, махуэр зи кҮыхагъым созэшри араш армыхумэ, – жэуап кѳыташ и шыхум икҮи адэкҮэ кѳыпищаш, – Мэлэчыху и жэнэт бзур кѳысхуэпхъатэмэ, мис абы сымызэшу махуэ псом сытригъэунт.

– Ар Үуэху-тҮэ, сыт абы щхъэкҮэ ущҮэгъыр! Дунейм тету щытмэ, сэ уэ кѳыпхуэзгъуэтынщ а жэнэт бзур! – кѳыгъэгугъаш и дэлхум.

Нэху щыри щҠалэр жэнэт бзум и лѳыхуакҮуэ ежаш. КҮуэм лѳейм, кҮуэм лѳейм, кҮуэм лѳейуэрэ жэш кѳытехуэри мэлыхуэ пщҮыҮэм кѳыщыувыҮаш.

– УпщҮэ щҮэщхуакъым, щҮэщху щҮэна хууркъым, дэнэ уздежар, шынэхыщҮэ, – йоупщҮэ абы мэлыхуэ лѳыжыр.

– УпщҮэ ҮупщҮэ хэлькъым, Мэлэчыху и деж сокҮуэ, абы и жэнэт бзур кѳэсхын хуейщ, – жэуап иташ щҠалэм.

– Ей, си щҠалэ, абы и деж умыкҮуэу гъэзэжи нэхыфҮш! Абы кҮуэр кѳэкҮуэжыркъым! – жиҠаш мэлыхуэ лѳыжым.

– Уи насып нэхъ лѳагэ уху, тхъэмадэ, ауэ сэ згъэзэж хуенукъым, – жиҠаш быдэу щҠалэм. – Абы нэхрэ нэхыфҮш уэ кѳызжеҠи Мэлэчыху и хыбару сытхэр пщҮэми,

абы и жэнэт бзур дауэ кьэсхьа хьунуми.

– Мэлэчыпхьу теухуауэ сэ сцлэр мыращ: абы и щлалэр зым нэхьрэ зыр нэхь лъагэу мывэ сэреиблклэ кьещлэклэщ. Сэрей кьэси хьумаклуэхэр илэжщ. Шэджагьуашхэр зэфлэкла нэужь Мэлэчыпхьу щыпсэу пцлантиэм и куэбжэр луах. Ар и унэ кьыщлоклри жэнэт бзур илыгыу хадэм итщ зэман гуэрклэ. Мис абдежым ирихьэллэу а жыг хадэм укьыщыхутэфмэ, жэнэт бзур уи лэрылхьэщ, – жиалщ мэлыхьуэм.

Бэлыхьыщэр ишэчу щхьэдэхашц щлалэр сэреиблым. Мэлэчыпхьу и жыг хадэми кьытеплэ щымылэу нэсри зыхигьэпщклуащ. Ауэрэ шэджагьуэнэужь зэманыр кьос. Мэлэчыпхьу щыпсэу унэр зыдэт пцлантиэшхуэм и куэбжэр кьызэлуюжри жэнэт бзур илыгыу тхьэлухудыр жыг хадэм кьыхохьэ. Зыкьомрэ ещэклуа нэужь, щлалэм лэрыхуэу абы кьылэщлэпхьуэт жэнэт бзури, кьащтэу хэклииклыу етлэсэха Мэлэчыпхьу зыкьыщлэжыну хунэмыс щыклэ, хадэм хоклуэдэж. Сэреиблми кьыщхьэдэхыжщ, и шым кьэшэсри кьежьэжауэ щлалэр кьэклуэжт Мэлэчыпхьу и цыхухэр, кьэхьуар кьащлэу, зэхэзежэ щыхьуам щыгьуэ.

Щлалэрпсэууэ кьызэрыклуэжарзэрызэхыхуэ зэшыпхьуитлыргузавэу Нэжыгьушцлэ дэ и деж жащи йоупщл:

– Уэ дыкьэбгьэпцла мыгьуэщ, Нэжыгьушцлэ, щлалэм кьимыгьэзэжыну жыплати, жэнэт бзур кьыхьри кьэклуэжай – сыт иджы дэ тцлэнур? Дынольэлэ укьыддэлэпыкьуну.

– Атлэ апхуэдэу щыхьуаклэ иджыри зы чэнджэщ фэстынщ. Иджыпсту хьыджэбз цыклум деж фыклуйи вгьэлущ и дэлхум мыпхуэдэу жрилэну: «сыт мыгьуэ мы кьысхуэпхьа жэнэт бзу цыклур зи мыхьэнэр? Е зы псалъи кьыбжиэлфыркьым, е нэгьуэщлкъым! Абы нэхьрэ нэхьыфл Мэлэчыпхьу и гьуджэр кьысхуэпхьатэмэ. Абы уиплэмэ, кьимыгьэлъагьуэ щымылэу жалэ!»

Шыпхьу бзаджитлыр занщлэу хьыджэбз цыклум деж клуащи жралэ:

– Сытклэ сэбэп кьыпхуэхьурэ мы жэнэт бзуужь цыклур? Е псалъэркъым, е нэгьуэщлкъым, зиудыгьуауэ уи лэгум исщ. Абы нэхьрэ нэхьыфл Мэлэчыпхьу и гьуджэр кьыпхуихьыну уи дэлхум елэлуйи. А гьуджэм кьимыгьэлъагьуэ зыри щылэкьым.

Щлалэр пщыхьэщхьэу кьыздэклуэжам и шыпхьур гьыуэ щысу елъагьу.

– Сыт апхуэдизу ущлэгьыр, си шыпхьу? – еупщлэщ ар.

– Сыт сыщлэмыгьынур, уэ кьысхуэпхьа жэнэт бзур зыри и уасэкьым: е псалъэркъым, е нэгьуэщлкъым, зиудыгьуауэ щысщ. Абы нэхьрэ нэхьыфл Мэлэчыпхьу и гьуджэр кьысхуэпхьам. А гьуджэм уиплэм умылъагьун щымылэу жалэ. Сэ ар силатэмэ, сыкьыбгьэдэмыклыу сиплэу сыбгьэдэсын. Фыгуэ илъагьу и шыпхьум апхуэдэ лэлуклэ етлуанэу зыкьыщыхуигьазэм, щлалэм шэч ищлэщ ар зыгуэрхэм кьызэрагьэлущымклэ.

– Хьунщ, си шыпхьу цыклэ, Мэлэчыпхьу и гьуджэр сэ уэ кьыпхуэсхьынщ, ауэ сэ ар кьэзгьуэтыфыну кьыбжезылахэм дежклэ я уз ухьу, – жиалщ щлалэми и шым уанэр трилхьэри щлэпхьуащ.

Жэщ щыхьум ар нэсащ мэлыхьуэ пщылэм.

Мафлэм бгьэдэсу щыст мэлыхьуэ лыжыыр.

– Сытым укьытхуихьа, шынэхьыщлэ? – кьеупщлэщ абы лыжыыр.

– Мэлэчыпхьу и хэщлалэм аргуэру сымыклуэу хьуркъым, дадэ. Уриплэ хьууэ абы илэ гьуджэр симылэу хьунукьым жилэри си шыпхьум кьыспиубыдащ.

– Ей, щлалэ махуэ хьун, абы и луэху зумыхуэу гьэзэжи нэхьыфл! – желэ мэлыхьуэ лыжыым. – А гьуджэм куэд ещаш, ауэ зыми кьылэрыхьакьым. Жэнэт бзур кьэпхьами, ар кьыпхуэхьынкьым.

– Сытеклуэдами сэ а гьуджэм сыклэлымыклуэу хьунукьым, – жиалщ быдэу щлалэм.

Чэнджэщ гуэрхэр кызумытыфынумэ, си гьуэгу сытехъэжынщ...

– Мыращ си чэнджэщыр, кьедаIуэ-тIэ: жэнэт бзур махуэу кьыпIэрыхьами, гьуджэм узэрешэнур жэщущ. И нэгу зезыгъэужьу щыта жэнэт бзу цIыкIур зэрымIэжрэ Мэлэчыхьу махуэ псом гьуджэмкIэ плъэуэ щысу кьыщIэкIынщ. Жэщ хьууэ тхьэлухудыр щыгъуэлъыжкIэ гьуджэр нэгъуэщI пэш яхь, хьэгъэсаибли бжэхьумэу ягъэтIысыж. Мы уэст шхыныр яхуэбдзмэ, хьэхэр зэран мыхьуу игъэжеинуш, ауэ сэрейблым узэрыщхьэдэхьнури, унэм узэрыщIыхьэнури уэ уи Iуэхужщ, – жиIэри лIыжьым зы зэкIуэцIыль гуэр кьыхуишиящ, и мурад къехьулIэну къехьуэхьуу.

Махуэ зыбжанэкIэ щIалэр нэсащ Мэлэчыхьу и жыг хадэм. Абдеж щIалэм зышихуэпаш тхьэлухудым и унэр зыхьумэхэм я щыгъыным хуэдэкIэ. Пшапэр зэрызэхуэу хьумакIуэхэм захигъэпшахьуэри апхуэдэ щIыкIэкIэ ар кьыщыхутащ Мэлэчыхьу и унэм. АдэкIэ мэлыхьуэ лIыжьым зэрыжиIам хуэдэу ищIащ: хьэхэр игъэжейщ, гьуджэр кьипхьуатэщ, унэм кьыщIэкIыжщ, сэрейми кьыхьэдэхьжри, и шы-уанэр кьыпэлъэххэрти, кьеуэри къежъэжащ...

– Алыхь-алыхь, мис иджыщ дыщыунэхьупар! – ЩIалэм псэууэ кьигъэзэжащ! – жаIэри зэшыпхьу нэхьыжытIыр гужьеяуэ НэжыгъушIыдзэ и деж аргуэрым жаш.

– Иджыри зы Iэмал щыIэщ, – жиIащ НэжыгъушIыдзэ, – хьыджэбз цIыкIур гъэлущын хуейщ езы Мэлэчыхьу кьысхуэшэ жиIэу и дэлъхум кIэрыхьыжъэн хуэдэу. ЩIалэм абы жиIэр имыщIэн лъэкIынукьым. Мис ар кIуэдыжыпIэ абы хуэхьунщ.

Зэшыпхьу бзаджитIыр хьыджэбз цIыкIум деж кIуэри НэжыгъушIыдзэ зэригъэлущам хуэдэу ечэнджэщаш.

И дэлъхур кьызэрыкIуэжу хьыджэбз цIыкIум аргуэру гьыуэ щIидзащ.

– Сыт ушIэгъыр? – гузавэу еупщIащ и дэлъхур.

– СIэщIэужэгъуащ мы гьуджэри. Абы нэхьрэ нэхьыфIт езы Мэлэчыхьу дахэ нысэу кьытхуэпшатэмэ, зи мыхьуми дигъэзэшынтэкьым! – жиIащ и шыпхьум,

– АрIуэху-тIэ, си шыпхьу дахэ! – жиIащ щIалэм, губжьауэ, и шыпхьур къэзыгъэлущхэм я нэхейкIэ тхьэлухудым лыхьуну быдэу мурад ищIу. – Къыпхуэсшэнкъэ сэ Мэлэчыхьу! ИкIи и шым уанэр трильхьэри, мафIэу и пэм кьрихум гьуэгунапщIитIыр илыгъуэу щIэпхьуащ.

Жэщ кьытехьуэри аргуэрым мэлыхьуэ пщыIэм кьыщыувыIащ.

– Сыт иджыргуэрым укьыщIежьар, шынэхьыщIэ? упщIащ абы мэлыхьуэ лIыжьыр.

– Мэлэчыхьу тхьэлухудыр къэсшэну къэзгъэгугъащ си шыпхьур.

– Мис иджыуэ кьыщIэкIынщ-тIэ уэ ущыкIуэдыжынур. Ауэ сытми жаIакьым «Бгъэр куэдрэ уэмэ, и дамэр мэкьутэ» жаIэу.

– Ар зэрымьыншыр сощIэ, дядэ, ауэ сэ Мэлэчыхьу сылтыхьунуш. Си мурадыр кьызэмышьулIэуи къэзгъэнэну кьым!

– Тхьэм кьыуигъэхьулIэ атIэ уи мурад, си щIалэ! Мы зы гьуэгум чэнджэщ уэ сэбэп кьыпхуэхьуну кьыпщIэкIынкьым. Унафэ псори зи IэмышIэ илтынур езы Мэлэчыхьуш. Абы уекIуэлIэфмэ, уепсэлъэфмэ – кьыпхуищI уи унафэу арщ. Кьыумыгъэзэну щыжыпIэкIэ, гьуэгу махуэ!

Махуэ зыбжанэкIэ щIалэр нэсащ Мэлэчыхьу и псэупIэм. Iэмал куэд кьигъэсэбэпаш, бэлыхь куэдым хэтащ ар Мэлэчыхьу гьунэгъуу бгъэдыхьэн папщIэ.

Мэлэчыхьу зигъэпсэхуу и закьуэу здэщысым къэуIэбжьащ и пащхьэм кьыхута щIалэм кьеплэри:

– Дауэ уэ си хьумакIуэхэм уакьызэрыфIэкIар, дауэ мы пэшым укьызэрыщIыхьар, сыт мы кIуэдыпIэм укъэзыхуари? – кIиящ ар, щIалэм и псэр зэуэ хиудынуш жыпIэну.

– Сэ сызыхуейр зыщ – щхьэгъусэ усщӀынырщ, – жиӀащ щӀалэм Іэдэбу, зэрымышынэр наӀуэу, – уи жэнэт бзури, уи гъуджэри зыхьар сэращ, иджы уэ усхьыну сыкъэкӀуащ.

Мэлэчыпхьу зыри жимыӀэу зыкъыгъазэри щеплъым, абы фӀэкӀа хэлъакъым – щӀалэм и лъакъуитӀыр жащ.

– Си лъакъуитӀыр мывэу бгъэжа щхьэкӀэ, си Іепкълъэпкъыр иджыри псэуш! – жиӀащ щӀалэм хьыжъэу.

Мэлэчыпхьу зыри жимыӀэу зыкъомрэ щысащ. ИтӀанэ зыкъыгъазэри щӀалэм зэреплъу ар и бгым нэскӀэ мывэу жащ.

– Си Іепкълъэпкъым и ныкъуэр мывэу бгъэжа щхьэкӀэ сэ иджыри псэ слутщ, си мурадми сытекӀыркъым! – жиӀащ аргуэру щӀалэм.

Мэлэчыпхьу ещанэу щӀалэм къеплъащ. Абы фӀэкӀаи хэлъакъым, щӀалэм и Іепкълъэпкъ псом и пщэм нэсу псэ хэмытыж хьуащ. ЩӀалэм зыри лъэкӀыжыртэкъым. Абы и псэр хэкӀт.

Абдеж щӀалэм игу къэкӀыжащ Псыхьуэгъуащэм къыщригъэжъэжым къыжриӀауэ щыта псалъэхэр. ИкӀи игукӀэ жиӀащ:

– «Дэнэ ущылэ, си Псыхьуэгъуащэ? Сыкъэхьумэ, си Псыхьуэгъуащэ!» Абдеж щӀалэр зэрыщыта хьужащ. ИтӀанэ къэпсэлъащ Мэлэчыпхьу:

– Сэ уэ фӀыуэ узоцӀыху, щӀалэфӀ, куэд щӀауэ сыпкӀэлъыплъырт а сфӀэбдыгъуа гъуджэмкӀэ. Ноби лыгъэ уиӀэу укыщӀэкӀащи сыарэзыщ уи щхьэгъусэ сыхьуну. Мэлэчыпхьу тхьэӀухудыр и шыплӀэм дэсу кыхьу щӀалэр я унэ къыщыкӀуэжам и шыпхьур гуфӀащ.

– Мы гъуджэм сыту гъэщӀэгъуэн куэд къыгъэлыагъуэрэ. Ауэ сытми сфӀэгъуэныхь хьуа модэ губгъуэм гъуэгущхьиблыр щызэхэкӀым деж зы цӀыхубз гуэр и бгым нэсу щӀым щӀэтӀауэ кыхьати! ЦӀыхубзым и бгъэм хъэмаскӀэ цӀыкӀуитӀи кӀэщӀадзэжауэ щӀэфу кӀэщӀэст. Сыту пӀэрэ ар зищӀысыр? – йоупщӀ хьыджэбзыр и дэльхум.

– Сыт жыпӀэр? – апхуэдэ хъэдэгъуэдахэ щылэ! – игъэщӀэгъуащ ар щӀалэм.

Зэдэльху-зэшыхьум я псалъэмакъыр Мэлэчыпхьу щызэхихым къыгурыӀуащ абы я анэм и Іуэхум зыри зэрыхамыщӀыкӀыр. ИкӀи псори яхуиӀуэтэну мурад ищӀащ.

– А фызытепсэлъыхьар зищӀысыр фщӀэну фыхуеймэ, фи къуажэпщыр къысхуэфшэ щыхьэтитӀ-щы и гъусэу, – жиӀащ Мэлэчыпхьу.

ЩӀалэр щӀэкӀри куэд дэмыкӀыу къыгъэзэжащ къуажэпщымрэ нэгъуэщӀ лӀищрэ и гъусэу.

– Сэ фыкъыщӀезджар мыращ, – къыргъэжъащ Мэлэчыпхьу. – Мы зэдэльху-зэшыхьухэр иджыпсту ягъэщӀагъуэу тепсэлъыхьащ модэ къуажэм адкӀэ щылэ губгъуэм гъуэгущхьиблыр щызэхэкӀым деж и бгым нэсу щыщӀэтӀа цӀыхубзым. Ауэ ар мы тӀум я анэу зэрыщытыр езыхэм ящӀэркъым. Си гъуджэм къыщу ялъэгъуати ягъэщӀагъуэ. Сэ-тӀэ а Іуэхур къызэрэкӀуэкӀар псори сощӀэ. Мэлэчыпхьу жиӀэр зэрагъэщӀэгъуэнур ямыщӀэу къызэхуэсахэм яфӀетельыджэщ.

– Уэ уи фӀэщ дыдэу жыпӀэрэ ар щӀалэмрэ хьыджэбзымрэ я анэр арауэ? – еупщӀащ абы пщымрэ и гъусэхэмрэ.

– Сэ хъэкъыу спхыкӀауэ жызоӀэ ахэр абы къызэрильхуар, – тхьэ иӀуэщ Мэлэчыпхьуи, Іуэхур къызэрэкӀуэкӀар яхуиӀуэтэжащ.

Псори ежъащ цӀыхубз зи гугъу ящӀам деж.

Гъуэгущхьиблыр щызэхэкӀым гъунэгъу зэрыхуэхьуу щӀалэмрэ хьыджэбзымрэ нэхь япэ ищащ я анэм бгъэдыхьэну. АрщхьэкӀэ хьитӀым банэу щӀадзащ. Ауэ куэд дэмыкӀыу а тӀум мэкӀэ къащӀащ хьыджэбзымрэ щӀалэмрэ зэрымыхамэр. ТӀури я анэм бгъэдэльэдащи,

ІәплІә хуащІ, мэгъуэг.

– Хәти уигъэшха уэ иджыри къэс? Хәти кыбдәІәпыкъуа? – йоупщІ абы и бынхэр.

Сэ иджыри къэс сызыпІар мис мы хьэ цІыкІуитІырщ: ахэр жэщкІә щхьэлым кІуэм, я жьэмкІә къахьІам сагъэшхыурэ, къуажэм кІуэм къупщхьэ къахьым срагъэгъуурэ иджыри сыкъэсащ, – жэуап кытащ анэм.

ЦІыхубзыр мащэм къратІыкІыжщ, гум ирагъэтІысхьэри унэм кІуэжыну ежъэжащ. Къуажэ ахэр здәкІуэжам цІыхуу дэсыр къепщІат. Къэхьуа псори зэхэзыха шыпхьу нэхьыжытІым къуажэм я щхьэр дахри ежъэжащ. Пщым шыпхьу нэхьыщІэр щхьэгъусэу кыишэжщ, щІалэмрэ Мэлэчыпхьу тхьәІухудымри зэрышэри псори тхьэжрэ псэууэ къэнэжащ.

ИНЭРМЭС

Куэд щлaш абы лъандэрэ. Псы Іэджи ежэхащ. Зы къяужэ гуэрым шыпсэурт зы лъыжрэ зы фызыжрэ. ЯІэт абыхэм зым нэхрэ зыр нэхь бланэу къяищ. Къяуэ ещанэм зэреджэр Инэрмэст.

Гъэмахуэ псом лъыжыр и къяуэхэм я гъусэу мэлыхуэу губгъуэм итт, щымахуэ хъуам унэм къекІуэлІэжырти и унэ исыжт, нэхьыбэм жьэгум кышэрымыкІыу.

Зэгуэрым лъыжыр сымаджэ хъури пІэм хэгъуэлъхъащ. Куэдрэ хэлъа, машІэрэ хэлъа, сытми зэрымышъужынур кыщищІэм, и къяуэхэр къриджэри уэсјату яхуищІащ:

– Иджы, си щІалэхэ, мыдэ фыкыызэдаІуэ: гъащІэм и кІыхъагъыр зыми ищІэркыым, ауэ сэ къэзгъэщІэнур къэзгъэщІауэ кыщІэкІынщ. Фэ езым хьет жевгъэлэ, фылажъэ, фыпсэу! Ауэ си къяищым языхэзми мы зыр зыщывмыгъэгъупщэ: дыщІалэш, ди къяру илгыгъуэш жыфІэу зыми зэран фыхуэмыхъу. Іейм Іей покІуэж жаІэ. Апхуэдэу щыщыткІэ, Іей фщІауэ фІым фыщымыгугъ. Сыла нэужькІэ си кхъащхъэ мывэм шыгъу кІанэ тefлъхъи жэщибл-махуиблкІэ фхъумэ.

Лъыжыр дунейм ехыжа нэужь, уэсјат кызэрищІыжам тету, щІалэхэм я адэм и кхъащхъэ мывэм шыгъу кІанэшхуэ тралъхъащ.

Нэху къекІрэ еплъмэ, кхъащхъэ мывэм телъ шыгъу кІанэр нэхь цІыкІу хъуа хуэдэт.

«Ди адэм и кхъащхъэ мывэм телъ шыгъу кІанэр зыгуэрым игу ирихъа хуэдэш. Арауэ кыщІэкІынщ тхъумэнуи щІиуэсјатар. АтІэ, ар хэтми къэтщІэн папщІэ, жэщкІэрэ дывгъэплъыр», – жиІащ нэхьыжъым.

Зэкъяуэшищыр зэгурыІуэри япэ жэщитІым плъырыныр нэхьыжъым езым зылыгъэсащ. Абы зихуапэш, щІакІуэри щитІагъэри кхъэм кІуащ. Дыхъэри сыным пэмыжыжъэу щІакІуэр иубгъури тегъуэлъхъэжаш. Куэдрэ жейм еныкъяуэкъяуащ щІалэр. АрщхъэкІэ, жэщри куэду уэмти, абы пэмылъэщыж хъуащ. ИкІи жэщыбгхэм деж ар Іурихаш.

Нэху ща нэужьщ щІалэр кышщыушар. ЕтІуанэ жэщми плъыращ щІалэр, арщхъэкІэ мыжеин лъэкІакъым. Абы фІэкІаи ихъумэжакъым.

Нэхьыжъым кыкІэлъыкІуэу къяуэш курытыр и адэм и кхъащхъэм кІуащ плъырыну. Къяуэш нэхьыжъым зэрищІам хуэдэу курытми кхъащхъэм пэмыжыжъэу щІакІуэр щиубгъури тегъуэлъхъащ. АрщхъэкІэ, Іурихри жеящ. ЕтІуанэ жэщми апхуэдэу хъуащ.

ШынэхьыжытІым жэщ тІурытІ фІэкІа плъырыну яхуэхъакъым.

Арати, нэхьыщІэ дыдэ – Инэрмэсым чэзур кылысыри кхъэм кІуащ.

Инэрмэси нэхьыжытІым зэращІам хуэдэу сыным пэмыжыжъэу щІакІуэр иубгъури и шабзэ хъэзыру тІысащ. Мыжейуэ здэщысым, нэху щыным куэд имыІэжу, зэуэ кыкъяуэуащ пшэ фІыцІэ гуэрэн. Абы лъахъшабзэ зыкыищІауэ и адэм и кхъащхъэм кыхуэкІуэрт. Инэрмэс ар щилъагъум кышщыльэтри ину гуоуащ:

– Ехъэ-хъей, хэт а кыакІуэр?! ЗэтеувыІэ ауэ, армыхъумэ, сыноуэ!

АрщхъэкІэ мыдаІуэу пшэ фІыцІэ шынагъуэм нэхъри лъахъшэ зыкыещІ. Щымышъужыххэм, шабзэр зыІуедзэри Инэрмэсыр пшэ фІыцІэ гуэрэным хоуэ. Пшэ фІыцІэ гуэрэным губжъауэ зигъэкІэрахъуэш-зыкыигъэкІэрахъуэри альп къарапцІэ дахэу къэуващ, и сокупцІэр цІурэ фІалъэкІэ щІым еуэу.

Инэрмэс зричри наплэзыпІэм шым и щІыбым кыхутащ, мыр жиІэурэ:

– А къарапцІэ ахъырзэман, сэ сымышщІэ щхъэкІэ, уэраи ди шыгъу кІанэм къеуэсар!

Альп къарэм и щІыб щІалэр щихутэм, зипхъуатэри дэлъеящ, кълъыхащ, гуащІэу шхуэлум еуащ, щымышъужым зричри пшэхум ихъащ, ауэ Инэрмэси шхуэлур

иутыпщыркыым. Иуэхур зэрымышуонур кышчыгурылуэм, альпыр щыым кыхыжщ, и тхэклуэмэхэр зэблишу, пырхыу ину щыщри кэпсэлащ:

– Иджы, щалэ, сэ уэ укыстеклуаш, уи насып нэхыбэ уху, уашхуэ мыващхуэ кланэ, уэ лы ухумэ, сэ шы сыхуонклэ! Кызэпсыхыжи мы си шыклэм щыщ зы налэ кыхэчи уи бгыгуштальэм илу зехэ, укысхуей хумэ, шыклэ налэр мафлэм егыуи, сэ занщлу сыкысынщ.

Инэрмэс кырапщлэм кыпсыхыжщ, и клэм зы налэ кыхичщ, и бгыгуштальэм ирилххэри иутыпщыжащ.

Етуанэ жэщми Инэрмэс щлаклуэр иубгыри и адэм и кхашхэр ихумэу тлысаш. Мыжейуэ абдежым здэчысым нэху шыным куэд имылэжу аргуэру зэуэ кыкызуаш пшэ хужь гуэрэн. Абыи лыхышэ зыкышчуэ и адэм и кхашхэм кыхуэклуэрт. Инэрмэс ар щилыагум, кышчыльэтри ину гуоуаш:

– Ехэ-хей, хэт а кыклуэр?! Зэтеуылэ ауэ, армышумэ сыноуэ.

Арщхэкклэ мыдалуэу пшэ хужь гуэрэныр нэхри кыолгыуэ. Апхуэдэу щыхум, Инэрмэс шабзэр зылуедзэри пшэ хужь гуэрэным хоуэ. Пшэ хужь гуэрэнми губжауэ зыгэклэрахуэщ-зыгэклэрахуэри пщлэгуалэ зыкызыхыу кыуващ, и тхэклумитлыр зыблигыжрэ, флалэкклэ щыым еуэу.

– Ей, Пщлэгуалэ ахырызэман, сэ сымыщла щхэкклэ, уэрай ди шыгыу кланэм кыеуэсар! – жилэри Инэрмэс Пщлэгуалэм и щыб ихутащ. Пщлэгуалэми зыпхуатэри дэлыеящ, кыелыхаш, гуащлу шхуэлум еуаш, шымышхужым зычри пшэхум ихаш. Арщхэкклэ Инэрмэси шхуэлур иутышщакыым. Щалэм зырымеклуэнур кышчыгурылуэм, альпыр щыым кыхыжщ, флуэ зыутхыпщри кэпсэлащ:

– Иджы, щалэ, сэ уэ укыстеклуаш, уи насып нэхыбэ уху, уашхуэ мыващхуэ кланэ, уэ лы ухумэ, сэ шы сыпхуэхуонклэ! Кызэпсыхыжи мы си шыклэм щыщ зы налэ кыхэчи зехэ. Укысхуей хумэ, шыклэр мафлэм егыуи, сэ занщлу сыкыбгыуэтынщ. Инэрмэс Пщлэгуалэм и клэм зы налэ кыхичри иутыпщыжащ.

Жэщ ещанэми Инэрмэс щлаклуэр иубгыри и адэм и кхашхэр ихумэну тлысаш. Мыжейуэ абдежым здэчысым, нэху шыным куэд имылэжу, масклэплым хуэдэу плыжыу зы пшэ лув гуэрэн зыкыгыэльэхышауэ и адэм и кхашхэм кыхуэклуэу илэгыуаш.

Инэрмэс щыльэтри ину гуоуаш:

– Уий, луэ, хэт ар!? Ауэ зэтеуылэ, армырамэ, сыноуэ!

Арщхэкклэ, пшэ плыжы лув гуэрэным мыдалуэу нэхри лэгуэ зыкыщл. Апхуэдэу щыхум, Инэрмэс и шабзэр зылуедзэри пшэ плыжы гуэрэным хоуэ. Пшэ плыжы гуэрэнми хыжжурый зыкышщ, губжауэ зыгэклэрахуэщ-зыкыгыэкклэрахуэри шы пщлэгуэплэ зыкызыхыу кыу-ващ. И цыпэхэр жыгей дэпу мэлыд, щтауч зэхуакум кыдих хуэдэу и нэм хуасклэхэр кыицлэх.

– Е-ехэ, Пщлэгуэплэ ахырызэман! Сэ сымыщла щхэкклэ, уэрай мы ди шыгыу кланэм кыеуэсар! – жилэщ Инэрмэси Пщлэгуэплым и щыб зырдзаш. Щалэр и щыб щыхутэм, Пщлэгуэплыр етхуаш, дэлыеящ, кыелыхаш. Арщхэкклэ Инэрмэс шхуэлур иутышщакыым. Шымышхужыххэм, алпым зыщтэри пшэхум ихаш. Ауэ абыи зыри кышщымыклым, Пщлэгуэплыр щыльэм кыхыжри жилащ:

– Иджы, щалэ, сэ уэ укыстеклуаш, уи насып нэхыбэ уху, уашхуэ мыващхуэ кланэ, уэ лы ухумэ, сэ шы сыпхуэхуонклэ! Кызэпсыхи мы си клэм зы налэ кыхэчи уи бгыгуштальэм илу зехэ. Укысхуей хумэ, ар мафлэм егыуи, сэ сыкыбгыуэтынщ.

Инэрмэс шым кыпсыхыжщ, и клэм зы налэ кыхичщ, и бгыгуштальэм ирилххэри альпыр иутыпщыжащ. Шы кырэми, пщлэгуалэми, пщлэгуэплэми я шыклэ налэ

зырызыр и бгъэгущталъэм илъу щӀалэр я унэ кӀуэжаш, ауэ я адэм и кхъашхьэм телъ шыгъу кӀанэм дяпӀкӀэ зыри еӀусэжынкъым яжриӀа фӀӀӀа езыр жэщищым зыхэта Ӏуэхухэм теухуауэ и къуэшхэм зыри яхуиӀуэтакъым.

Инэрмэс кхъэм плъыру махуищ-жэщищкӀэ щыдэсам, я къуажэм хыбар къӀуаш хэкум ис пщы я пщыжым и пхъуищри зэуэ лӀы ириту. Зэрырит щӀыкӀэри мыпхуэдэут: шыгъажэшхуэ ещӀри зиш къатеж щауищым пщым и пхъуищыр я зырызт.

Арати, ди насыпыр зэрыхъум деплъынщ, – жаӀэри къуэш нэхъыжьытӀым мурад ящӀаш шыгъажэм хэтыну. Яшхэм шэсхэри пщӀантӀэм щыдэкӀым, сэри сыздэфшэ, жиӀэри Инэрмэс и къуэшитӀым ялъӀуаш.

– Япэрауэ, дэ шищ дыхъуркъым, шы-уанэ зэтелъытӀым дэ щыр дытехуэнукъым, етӀуанэрауэ, сыт уэ абы щыпщӀэнур, е шы къэбгъэжэфынукъым, е нэгъуэщӀкъым! – жаӀэри здашэн ямыдэу щӀӀӀпхъуахэщ.

Инэрмэс а тӀум зы жэуапи яритакъым. И къуэш нэхъыжьытӀыр мис иджы жыжьэ нэсагъэнкӀэ шыжиӀэм, шы къарапцӀэм и шыкӀэ налъэр и бгъэгущталъэм кърихри мафӀэм иригъэуаш. Асыхъэтым щӀалэм и пащхъэм къихутащ альп КъарапцӀэр.

– Сэ сымис, къуэш, жыӀэ мыдэ узыхуейр!?

– Сызыхуейращ, – жиӀаш Инэрмэс, – ди хэкум и тет пщы и пщыжым шыгъажэ иӀэщ. Мис абы дыгъакӀуи дыкӀэгъажэ. Пшэхум диту думыгъакӀуэу, ауэ сытми шууэ дахэгъэхьэ.

– ЗикӀ, уи унафэр сэркӀэ хабзэщ, къэшэс, – жиӀэщ КъарапцӀэми, Инэрмэс абы шэсаш.

КъуакӀэ гъуэгу зэвым дэту здрижэм, Инэрмэс и къуэшитӀыр къызэринэкӀаш. Къарэр здыблэжым къуэш курытым гурыщхъуэ ищӀаш: «уа мы шы къарэ зыкӀызыхыр сыту хуабжь, тесри ди нэхъышӀэ Инэрмэс сыту ещхь» жиӀэри.

– А-а, ауэ къыпфӀэщӀауэ аращ. Ыш, Инэрмэс къыгъуэтынщ жеӀэ мыбы къызэрыкӀуэн шы. Хэт ишми а слъэгъуа Къарэр иджыпсту хуабжьу мажэ, ауэ шыгъажэм нэсыху абы и къарур иухынуш.

Лъэгум къыщӀипхь ятӀэр къуанщӀэ хъушэу щыгум иту Инэрмэс пщым и пщӀантӀэм нэсаш. ПщӀантӀэ кӀуэцӀым цӀыху куэд щызэхэзекӀуэрт, ауэ зы шы-уанэ зэтелъы плъагъуртэкъым.

Саур уанэ и шым телъыр дыщэ мыщӀэм зэщӀиблауэ, езым зыкърихыу Инэрмэс пщӀантӀэм щыдыхъэм, псори зэхэзежэ хъуаш: «мы шууей зыкӀызыхыр дэнэ кыкӀа» жаӀэри. Куэд дэмыкӀыуи ар пщым я пщыжым деж щӀашаш:

– ЕмыкӀу къысхуумыщӀ, ди нэхъыжь, сэ пасэӀуэу сыкъэмыкӀуауэ пӀэрэ, дэнэ щыӀэ адреи шууейхэр!

– Шыгъажэм уакъыкӀэрыхуауэ къыщӀӀӀынщ уэ, щӀалэфӀ. Нобэ махуэ ещанэ мэхъу ахэр гъуэгу зэрытетрэ. Шыгъажэм хэтхэр здэкӀуэн хуей щӀыпӀэм ныщхьэбэ нэсыну къыщӀӀӀынщ.

– Ди нэхъыжь лъапӀэ, зумыусыгъуэджэмэ, сынолъӀу, ахэр здэкӀуэ щӀыпӀэмрэ щӀӀӀуэ Ӏуэхумрэ я хыбар къызжепӀэну. Сэ абыхэм сакӀэщӀыхьэжынт.

Пщым и фӀэщ мыхъуххэурэ и дамашхэр дришейри сытми жиӀаш:

– Ӏуашхьэмахуэ лъапэ деж зы псынащхьэ щыӀэщ. Псынащхьэм пэмыжыжьэу кхъужьейж гуэр щытщ. А кхъужьейм и щӀагъым фӀэлыркъэб цӀыкӀу щӀэтщ. А фӀэлыркъэбым и кӀуэцӀым сипхъу нэхъыжьым и Ӏэлыныр илъщ. А Ӏэлыныр япэ къызыӀэрыхъуэ си деж къэзыхьыжым сипхъу нэхъыжьыр ейщи, ар си малхъэу собж.

Инэрмэс и шы къарэм зридзри пщым зэрыжиӀам хуэдэу Ӏуашхьэ махуэ лъэныкъуэкӀэ щӀӀӀпхъуаш. Иджы шы къарэр жэртэкъым, альпу лъэтат армыхъуам. Арати, ар напӀэзыпӀэм

ящхьэщыкIыжаш махуищ хьуауэ гьуэгу тет щауэ щIалэхэм. Ахэр кьызэринэкIщ Инэрмэси, куэд дэмыкIыу нэсащ Iуащхьэмахуэ и псынащхьэм. Кхьужьей жыгыжьым и щIагъ шыр щIихуэщ, еIэбыхри абы и щIагъым щIэт фэлыркьэбыр кьипхьуэтащ. ИтIанэ кьигьэкIэрахьуэри кьежьэжаш.

Дыгъэм иджыри зригъэзыхатэкъым щIалэр пщым и пщIантIэм Iэлыныр иIыгъыу кьыщыдыхьэжам.

Пщыр апхуэдизкIэ кьэуIэбжьати, шынэм и нэр кьыщипхьуауэ бзэмыIу хуэдэ, исщ шэнт иуэм щIалэм йоплъри. ЗыкьищIэжа нэужь и псалъэр имыгъэпцIу щIалэм жриIащ:

– Нобэ щыщIэдзауэ малъхьэу узолъытэ. Сипхьу нэхьыжьыр уэ узот. Ауэ хьэгъуэлIыгъуэр щызэхэтынур си пхьуищри зэгъусэу лIы еста нэужькIэщ. Апхуэдэу щыщыткIэ, унэм кIуэжи кьызэжьэ хьыбар уэзгъэщIэху.

Кьуэш нэхьыжьытIым яльэгъуат шы Кьарэм теса щIалэм Iэлыныр пщым зэрыритар, ауэ ар я шынэхьыщIэ Инэрмэсу кьахуэщIатэкъым.

– Сыт дымышIами зылэщIэдгъэкIащ дэ зэшыпхьуищым я нэхьыжьыр. Абы ди насып хэмылIами, етIуанэм я ужь дигъэхьэ, – жиIащ кьуэш курытым нэхьыжьым зыхуигъазэри. – Пщэдджыжь нэмэзым дыкьэтэджрэ дежьэу щытмэ, дэ тIум языхэзым ар кьытIэрыхьэнкIэ хьунщ.

ЗэкьуэшитIыр яшхэм тесу унэм ягъэзэжаш. КьыздэкIуэжам Инэрмэс унэм дэсщ мэпэщазэри. Ар зыщIыпIи щылауэ пщIэнтэкъым: и Iэщхьэлъащхьэр дэхьеяуэ бор етхьу, бжыхь еху, пщIантIэр егъэкъабзэ. И кьуэш нэхьыжьытIыр кьыщыдыхьэжым пежьащи йоупщI:

– Хэт и шыр кьытежа нобэ шыгъажэм? Пщым ипхьу нэхьыжьым и Iуэхур дауэ хьуа, хэту пIэрэ зылэрыхьар?

– СыткIэ ухуей уэ абы? Ахэр пщIэну уэ иджыри ущIалэш! Пэжыр жыпIэм, а дэ нобэ тлэгъуа щауэ щIалэр уэ тIэкIу уэдгъэщхьащ, ауэ ар зыш тесащи, уи гъащIэ псом апхуэдэш уэ ауэ пщIыхьэпIэуи пIагъуну кьыщIэкIынкъым, – жэуап къатащ нэхьыжьытIым. Нэхулъэ кьыщытIым кьуэш нэхьыжьытIыр яшхэм шэсри псынщIэу дэжаш. Аргуэрми абыхэм Инэрмэс щхьэкIэ накIуэ ди гъусэу кьыжраIэфакъым.

ЗэкьуэшитIыр иджы кьуажэм дэклагъэнкьэ щыжиIэм, пщIэгъуалэм и шыкIэ налъэр и бгъэгущталъэм кьрихри мафIэ иригъэуащ. Асыхьэтым щIалэм и пащхьэм кьихутащ алъп пщIэгъуалэ зыкьызыхьыр.

– Сэ сымис, кьуэш, жылэ мыдэ узыхуейр!?

– Сэ сызыхуейращ, – жиIащ Инэрмэс, – ди хэкум и тет пщы я пщыжым шыгъажэ иIэщ. Мис абы дыгъакIуи дыкьэгъажэ. Пшэхум дитуи думыгъакIуэ, ауэ сытми шууэ дахэгъэхьэ.

– ЗикI, уи унафэр сэркIэ хабзэщ, кьэшэс, – жиIэщ ПщIэгъуалэми, Инэрмэсыр абы шэсащ.

КьуакIэ гьуэгу зэвым дэту, Инэрмэс и кьуэшитIыр кьызэринэкIащ. ПщIэгъуалэр здыблэжым кьуэш курытым гурыщхьуэ ищIащ: уа, мы пщIэгъуалэ зыкьызыхьыр сыту хуабжь, тесри ди нэхьыщIэ Инэрмэс сыту ешхь, жиIэри.

– А-а, ауэ кьыпфIэщIауэ аращ. ЫIы, Инэрмэс кьигъуэтынщ жи мыбы кьызэрыкIуэн шы. Иджыпсту а пщIэгъуалэжьыр хуабжьу мажэ, ауэ шыгъажэм нэсыху абы и кьарур иухынущ.

Мажэ пIэгъуалэр, мэдыд, щIы зырижэр мээджыздж, мафIэу и пэм кьрихум гьуэгунапщитIыр елыгъуэ.

МашIэрэ кIуа, куэдрэ кIуа, икIэм икIэжым, нэсащ пщым и щIапIэм. ПщIантIэм цIыху

куэд дэтт. Абы кышчызэхуэсат щауэ щлалэ куэд. Дэтхэнэ зыри зыхущлэкъур зыт: пщым ипхъу курытыр кыишэнырт.

Зыкърахыу мо къеклуэллэ псэлъыхъу щлалэ къомым пщым унафэ яхуищлэщ:

– Мыдэ фыкыызэдэлъуэ иджы, хэт шухъэзыр джэгунуми, лыхъужьхэ! Мо къурш дзаклэм и щхъэ дыдэм дэклыу а бы илэ бгъэ абгъуэм ис бгъащхъуэжъ гъуэлъхъэжам и зы къабзий кысхуэзыхъым сипхъу курытыр изотри малъхъуэ кыизолъытэ.

Щлалэхэр зэплъыжащ: пщым зи гугъу ищлэ къурш дзаклэр икъкылэ задэт икли лъагэт. Абы и нэклым зы жыги клэрыттэкъым, зы убыдыпли илэтэкъым. ПЫМ утесу дэнэ къэна, а кырым лъэсуи удэклыфынутэкъым. Бгъэ абгъуэри цы лэрамэу кыителъ пшэ хужьым адклэжклэ адэ нэхъ лъагэжу кырыщхъэрт здэщылэр. Инэрмэси а цыху къомым яхэтти гупеысэу, гузавэу щидзаш дауэ дэкла хъуну мыбы жилэу, арщхъэклэ шы пщлэгъуалэжъым абы и гур флы хуищлырт:

– Сэ шууей гупым сакыхэцлэфтынщи занщлэу кыыр задэм зестынщ. Уэ езыр укыызэмыхуэхын хуэдэу зыкыистешащли си сокур быдэу лыгъ, щлопщымкли ину уэгъуитл-щы кыистедзэ икли «Неуэ, Пщлэгъуалэжъ!» жыли псоми зэхахыу уи тхъэ кыизэрихъклэ кыистеклие.

Инэрмэс пщлэгъуалэжъым быдэу зытришащлэри и сокупцлэри иубыдащ, Мис иджы зифч хъунуш жалэу унафэ кыизэрылуу, тесым зытрилыгъэф къудейуэ Пщлэгъуалэжъыр гупым хэцлэфтри кырым зритащ. Я жьэр лурыхуауэ псори а шууейм худоплъей. Инэрмэси тлэклу зыкыищлэжащи и шым зэрифлэщклэ щлопщ уэгъуитл-щы тредзэ икли «Неуэ уэ, Пщлэгъуалэжъ!» желэри лъэгум къэна псоми зэхахыу и тхъэ кыизэрихъклэ шым токлие. Пщлэгъуалэжъми налу щлэлъыр жыр защлэщи и лъэм кыыр нэклур къриудурэ еуэклэ доклуей. Лъэгум цыхуу дэтым ягъэщлагъуэ- ягъэшлагъуэри ящлэнур ящлэжыркъым. Куэди дэмыклыу ар пшэ хужь кыителъым пхылъэтщ, кырыщхъэ дыдэм нэсри абгъуэри кыигъуэтащ. Абгъуэм гъуэлъхъэжауэ ис бгъащхъуэжъым и зы къабзий кыыхичри кырым зэрыдэкла дыдэм хуэдэу кьехыжащ. Арати, Инэрмэс къабзийр пщым хуихъри иритыжащ. Дауэ зымыщлами пщым жилари игъэпцлакъым:

– Нобэ шыщлэдзауэ малъхъуэ укыизощтэ! Сипхъу курытыр уэ узот. Ауэ хъэгъуэллыгъуэр шызэхэтынур си пхъуищри зэгъусэу лы еста нэужьклэщ. Апхуэдэу щыщытклэ, унэм клуэжи хыбар уэдгъэщлэху кыидэжъэ.

Къуэш нэхъыжытлым жыжъуэ ялэгъуат пщлэгъуалэм теса щлалэм бгъащхъуэжъым и къабзийр пщым зэрыритар, ауэ ар я шынэхъыщлэ Инэрмэсу кьахуэщлатэкъым,

– Сыт дымышлами кьэдмышэфу зылэщлэдгъэклаш дэ шыпхъу курытри. Абыи ди насып щыхэмылбаклэ, къэнэжар ещанэращи, хэт ищлэрэ, ди пхъэ кыиклынкли хъунщ, яужь дигъэхъэ. Пшэдей пщэдджыжъым нэхъ жыжу дыкъэгъэтэджи дегъажъэ.

Зэкъуэшитлыр яшхэм тесу унэм ягъэзэжащ. Къыздэклуэжам Инэрмэс унэм дэсщ мэлэщащэри. Ар зыщыпли щылауэ пщлэнтэкъым: и лэщхъэлъащхъэр дэхъеяуэ бор етхъу, пхъэ екьутэ, щлэнтлэр егъэкъабзэ. И къуэш нэхъыжытлыр кышчыдылхъэжым пэжъащи йоупщл:

–Хэт иш теклуар нобэ шыгъажэм? Пщым ипхъу курытри хэт кылытыса?

Дыгъуасэрей жэуап дыдэр ноби абы кьратыжащ:

– Сытклэ у хуей абы? Ахэр пщлэну уэ иджыри ущлалэщ! Пэжыр жыплэм, а дэ нобэ тлэгъуа щауэ щлалэр уэ тлэклу уэдгъэщхъащ, ауэ ар зы пщлэгъуалэ тесащи уи гъашлэ псом пщлыхъэплэуи апхуэдэш плъагъуну кыищлэклынкъым.

Ещанэ махуэм, нэху мыщ щыклэ къуэш нэхъыжытлыр кьэтэджщ, я шы-уанэ зэтралъхъэри дэшэсыклащ. Инэрмэс иджыри жей лэфлым хэтт. Куэд дэмыклыуи

щІалэр къэушщ, шынэхъыжьытІым гъуэгум и ныкъуэр иджы якІуагъэнкъэ шыжиІэм, пцІэгъуэплъым и шыкІэ налър и бгъэгущталъэм кърихщ, мафІэм иригъэури асыхъэтым къэхутащ алып пцІэгъуэплъ зыкъызыхыр. Абы жиІащ:

– Сыкъэхутащ уи деж, къуэш, жыІэ мыдэ узыхуейр!?

– Сызыхуейраш, – жиІащ Инэрмэс, – ди хэкум и тет лщы я пщыжым шыгъажэ иІэш. Мис абы дыгъакІуи дыкъэгъажэ. Пшэхум дитуи домыгъакІуэ, ауэ сытми шууэ дахэгъыхъэ.

– ЗикІ, уи унафэр сэркІэ хабзэш, къэшэс, – жиІэш ПцІэгъуэплъми Инэрмэсыр абы шэсащ.

КъуакІэ гъуэгу зэвым дэту здрикІуэм, Инэрмэс и къуэшитІыр къызэринэкІащ. ПцІэгъуэплъыр здыблэжым къуэш курытым гурыщхъуэ ищІащ: мы пцІэгъуэплъ зыкъызыхым тес щІалэр ди шынэхъыщІэ Инэрмэс сыту ещхъ жиІэри.

– Ар уэ аргуэрым къыпфІэщІауэ аращ. ЫШы, Инэрмэс къыгъуэтынщ жи мыбы къызэрыкІуэн шы. Мы ПцІэгъуэплъ блэжар шыгъажэм нэмысу и къарур иухынурэ ежьэжынуш.

Мажэ пцІэгъуэплъыр, мэдыд, щІы зрижэр мэзджыздж, мафІэу и пэм кърихум гъуэгуналщІитІыр елыгъуэ.

МащІэрэ кІуа, куэдрэ кІуа, икІэм икІэжым, нэсащ пщым и щІаплІэм. Иджыри жьыІуэт, ауэ абы къыщызэхуэсат щауэ щІалэ куэд: абыхэм я нэхъыбэр щІыплэ жьыжэхэм къыкІлати куэдрэ гъуэгу тетауэ апхуэдэт. Мис Инэрмэс и шынэхъытжытІри къэсри гупым хэуващ, ауэ абыхэм гу къылыбатакъым нэхъыщІэм. Къызэхуэса псоми я гум илър зыт – пщым ипхъу нэхъыщІэр къишэнырт.

Зыкъом дэкІа нэужь пщыр щауэ гупым къахыхъащ.

Зыри жимыІурэ зыкъомрэ яхэплъэш гупми, итІанэ псоми зэхыхуэ къыщІидзащ:

– Мыдэ фыкъызэдаІуэ иджы, си псэм хуэдэ лІыхъужьхэ! Сипхъу нэхъыщІэр есту малъхэ сщІыфынур ІэфракІищэ зи куагъ мо псыкъуий флѳагъум ихуа ажэ бжъакъуэшхуэр шым тесу зригъэжэхуэ къыдэзыхъеижыфырщ. Ар флѳэмыкІыну щытмэ, зыри фыкъэзгъэгугъэркъым.

Щауэ гуп зэхэтыр ящІэнур ямышщІэу зэплъыжащ; хти мэгузавэ, хэти арэзыкъым. Тыншкъым жаІэ ар – псыкъуийм шыкІэ уихъуэ ажэр къипхыжыныр, пщым сытми ипхъу нэхъыщІэр зыми иримытыну мурад ищІагъэнщи аращ апхуэдизым щІыхэтыр. Ар щимурадым пасэу жиІами аратэкъэ? ДыкъэкІуэнтэкъыми зэфІэкІат. Иджы сыт, щхъэж и унэ бжэн лъакъуэш жыхуаІэраши, и пхъуи и ажи дыхуейкъым, дыкІуэжынщ.

Инэрмэси а псэлъыхъухэм лъэныкъуэкІэ яхэтти псоми жаІэр зэхех, езыри арэзыкъыми мэгузавэ, мэгупсысэ. Шы пцІэгъуэплъым абы гу лъытащи жреІэ:

– Умыгузавэ уэ, къуэш, апхуэдэ фІэкІа слъэгъуакъэ сэ! Сэ мы шууей гупым сакъыхэцІэфтынщи псыкъуий Іуфэм сызэрыІуладэм хуэдэу щІопщымкІэ ину уэгъуитІ-щы къыстедзэ, итІанэ быдэу зыкъыстешащІи «Зегъэжэх, ПцІэгъуэплъ!» жыІи псоми зэхыхуэ уи тхъэ къызэрихъкІэ къыстекІие.

Шууей гупыргузавэу здэщытым пцІэгъуэплъым зричри псыкъуий Іуфэм наплэзыплІэм нэсащ. Здэжэм Инэрмэс шым быдэу зытришащІэш, щІопщымкІэ лъэкІ къымыгъанэу уэгъуитІ-щы тридзэш, «зегъэжэх иджы, ПцІэгъуэплъ!» жиІэу и тхъэ къызэрихъкІэ текІиери, арти, бгъуэтым къащтэ – къуажи-жыли, къуакІи-бгыкІи имылѳагъужу щІалэр бзэхащ.

Шу гуп зэхэтыр апхуэдизкІэ къэуІэбжьати зыри ялѳагъужыртэкъым псыкъуий зэвым ежэха пцІэгъуэплъым и фІалъэ лъакъуэмкІэ къыдритхъуей ятІэм фІэкІа. Псыкъуий

лъащІэм нэсри ажэжыр и бжыакъуэмкІэ кыпхъуэтауэ кыдокІуеиж.

Псыкъуищхэм кэса кудейуэ кыкІыжыну щызигъэхъэзырым псоми ялъагъуу ажэжым и бжыакъуэр кытечри ажэр псыкъуийм фІехуэхыжаш.

Псори кызытекІухъа хыджэбз нэхыщІэр псыкъуиймкІэ плъэуэ щхъэгъубжэм кІэрытти мо ажэжым и бжыакъуэ кудейр кыІэщІэнауэ езыр Іэпыхужу щилъагъум – «АжэмижыакІэмепхъуэ!» жиІэрихуэмышэчыжукІиящ. Инэрмэсарщызэхихым псыкъуий гуэрым етІуанэу зригъэжэхыжщ, ажэр и жыакІэмкІэ кыиубыдри кыдрихъеижащ икІи псоми ялъагъуу ихъри пщым и пащхэм иридзаш. Адэми мыпхуэдэу жиІаш:

– Мис араш зыхуэфашэр си пхъу кІасэ гъэфІар. Укызоштэ сэ уэ малъхъэу, си пхъур Іэпэгъу пщІыну. Си пхъуищми иджы малъхъэ зырыз кыщысхухахакІэ, махуищ нэхъ дэмыкІыу хъэгъуэлІыгъуэр зэхэдублэнщ. Уэ апщІондэху кІуэжи зыгъэпсэху, щІалэфІ.

Инэрмэс и шы пцІэгъуэплъым тетІысхъэжри щІэпхъуэжаш, мыдрей шу кьомри абы и ужьым иту дэкІыжахэщ.

И шынэхыжытІыр я деж кыщыдыхъэжам, Инэрмэс пщІантІэм пэщашэу дэтт зыщІыпІи щымыІа хуэдэу. ЩІалитІыр нэщхъейуэ щилъагъум нэхыщІэр аргуэру еупщІаш:

– Дауэ шыгъажэр нобэ зэрекІуэкІар? Хэт нэхыщІэм щхъэгъусэ хуэхъуар? – жиІэу.

– Сыт а псом уэ ущІыщІэупщІэр! Ахэр пщІэну уэ иджыри ущІалэщ! Пэжыр жытІэнщи, а дэ нобэ тлъэгъуа щауэ щІалэр уэ тІэкІу уэдгъэщхъаш, ауэ ар зы пцІэгъуэплъ зыкызых тесащи, уэ игъащІэм апхуэдэш плъэгъуауэ кыщІэкІынкъым, – жэуап къатащ нэхыжытІым.

ШынэхыжытІым ауан хэлъу я псэлъэкІэр Инэрмэс абы фІэкІа хуэшэчыжакъым. Шы къарапцІэми, пцІэгъуалэми, пцІэгъуэплъми я шыкІэ налъэхэр и гуфІакІэм кыдихри мафІэм иригъэуаш. АсыхъэтыпцІэм шы КъарапцІэри, ПцІэгъуалэри, ПцІэгъуэплъри абыхэм я пащхэм кыщыхутащ. ШынэхыжытІыр ящІэнур ямышІэжу кызэпкърыхуаш.

– Иджы сыт жыфІэжын? – захуигъэзащ шынэхыжытІым, – феплъ фызэрыхуейм хуэдизкІэ, сэ ахэр сишщІ!

Къуэш нэхыжытІым ящІэнур ямышІэу апхуэдизкІэ укІытати, тхъэм щхъэкІэ, зыкытхуумыгъэгусэ жалэу лъаІуэрт.

Инэрмэс абыхэм мыр жэуапу яритащ:

– Фэ тІум кІасэІуэу фигу къэкІыжаш ди адэм уэсяту кытхуищІар. Ди адэм и уэсятыр фымыгъэзащІэу фэ тІум фи щхъэ Іуэху зефхуэжу фежъэжаш. Сэ сщыгъупщэжакъым ди адэм кыджиІауэ щытар: дыщІалэщ жыфІэу зыми зэран фыхуэмышхъу, Іейм Іей покІуэж, Іей фщІауэ фІым фыщымыгугъ. Сэ зэикІ сщыгъупщэжынкъым ди адэм а и псалъэхэр. Дэ езыр дызэкъуэшу щыщыткІэ, къуэшыгъэр сэ згъэкІуэдынкъым: мы альпищым щыщу КъарапцІэр шынэхыжытІым ейщ, пщы я пщыж тетым ипхъу нэхыжытІыр кызэрысхъэхуар аращи, абы утесу унэкІуэнщ. ПцІэгъуалэр къуэш курытым узот, абы кыххъэхуа шыпхъу курытри уэ къэпшэнщ. Сэ ПцІэгъуэплъыр сысейщ, – ауэ укІытэжри езым кыльыса нэхыщІэр ибзыщІаш.

Махуищ дэкІри пщым псоми хыбар яригъэщІаш ипхъухэр лІы ириту хъэгъуэлІыгъуэ кызэрызэІуихымкІэ. Инэрмэс и къуэш нэхыжытІыр зыщІигъури шы КъарапцІэм, ПцІэгъуалэм, ПцІэгъуэплъым тесхэу хъэгъуэлІыгъуэм кІуахэщ. ПщІантІэм дыхъа шу зэгъэпэщхэр щилъагъум пщыр къапэжъэри «си малъхъэхэр кэсащ» жиІэри хъэщІэщымкІэ иригъэблэгъаш. ХъэгъуэлІыгъуэм къуэш нэхыжытІым шыпхъу нэхыжытІыр, къуэш курытым шыпхъу курытыр, къуэш нэхыщІэм я нэхъ тхъэлухуд дыдэ – шыпхъу

нэхьыщІэр кыыщратащ.

Инэрмэс щымыгъупщэжауэ и тхьэкІумэм иджыри итт ажэр псыкъуийм кърихыж пэтрэ и бжъакъуэр щытечам «и жьакІэм епхъуэ» жиІэу хьыджэбз нэхьыщІэр кызыэреджауэ щытар. НэхьыщІэр апхуэдизкІэ дахэти, дыгъэ нуру кыыщхьэщихым мазэ нэхур щІэхьукІт фагъуэ. Абы и насыпыр зыхэль хъуари Инэрмэст.

ХэгъуэлІыгъуэ-нысашэр жэщищ-махуищкІэ зэхэтащ. ИужькІэ зэкъуэшищым зызэщІакъуэщ, зэшыхъуищыр здащІыгъури я унэ кІуэжыну ежъэжахэщ. Гъуэгу здытетым псоми зэхахаци дэнэ къыпцымыувыІами абыхэм хьэгъуэлІыгъуэр иращІэкІ. Зи цыпэхэр цІу шы пцІэгъуэплъ зыкъызыхым тесу Инэрмэс япэм итщ. Жьэдэлыщ и жьэм шхуэІу быдэр, саур уанэр телъщ, и лъэрыгъхэр дыщэплъщ, налу щІэлъыр жыр защІэщ. Мажэ гъуэплъыр, мэдыд, щІы зрижэр мэзджыздж, и лъэм щІыпцІэр къреуд, мафІэу и пэм кърихум гъуэгунашщІитІыр елыгъуэ.

Инэрмэс и шыплІэрыхьщ и нысашІэ дахэр. Абыхэм я ужьым итщ къуэш курытыр ПщІэгъуалэ зыкъызыхым тесрэ шыпхъу курытыр и шыплІэм дэсу. И ужь дьдэм итщ шы КъарапцІэм тесрэ пщым ипхъу нэхьыжыыр и шыплІэм дэсу къуэш нэхьыжь дьдэр. Апхуэдэу а щыр я пцІантІэ дыхъэжащ...

Нобэми ныжэбэми ахэр зэхэсщ зэхуэгугфІэ-зэдэджэгуу, лажьэ-шхэжу.

НЭПСЕЙ

Зы къяажэ гуэрым дэст лы нэпсей гуэр. «Сэ схуэдэ дэнэ щыІэ?» – жиІэу дунейм тетт ар.

Зэгуэрым а лы нэпсейм и хадэм мащэ кытІыну ихъауэ, пхъуантэшхуэ гуэр щІым кыщІитІыкІащ. «Дыщэу пІэрэ мыбы дэлъыр!» – жиІэу къягуфІауэ епхъауа щхъэкІэ, абы пхъуантэр кыхузэтэхыну Іэмал игъуэтакъым. ИкІэм, ІункІыбзэр икътэу щызэтрихым, пхъуантэм зы блэжъ кыдэлъри лІым и пщэм зыкъришэкІащ. Блещхъуэжъым зигъэхъэзыртыт и шэрэзыр лІым хиукІэну.

– Тхъэм и нэфІыр зыщыхуэн блещхъуэжъей, сэ уэ фІы пхуэсщІащ, пхъуантэ фІыцІэжъым укыІэщІэзгъэкІыжри дунейм хуиту укыитезгъэхъэжаш, сумыукІ, – зэщІэкІэзызэу лъаІуэу щІидзаш лІым.

– Псапэ псори псапэкъым, – къяпсэлъащ блэр, – уэ пхуэдэхэм я псапэр сэ си фІэш хъуркъым.

Хэт захуэми, хэт мызахуэми яхузэхэмыгъэкІыу а тІур куэдрэ зэдэуаш. Абы хэту абдежым блэкІыу къяльэгъуаш гъуэгурыкІуэ гуп. Лыжъ жъакІэху гуэр гупкІэм исти, нэхъыжыщ жаІэри абы зыхуагъэзаш.

– Ей жыщхъэ махуэ хъун дадэ, зомыусыгъуэджэм кыджелэт, псапэ пщІауэ лей кыптэхъэ хъун?

– Хъун-мыхъунми, – жиІащ лыжъ жъакІэхум хуэмурэ кыдэплъейри, – мы блэкІ гупыр псори, къяпщтэмэ, си бынщ, сэ къяслъхуарэ абыхэм къялхужарэщ. Иджы сэ лыжъ сыхъуаш, си хъэдрыхэ кІуэгъуэ хъуащи, абыхэм гупкІэм срадзауэ губгъуэм сашэу аращ сыхыфІадзэну. Абыхэми псапэ кысхуашІэ ягугъэжщ...

– Зэхэпхакъэ, – жиІащ блэм, апхуэдиз псапэ зыщІа лыжърэ пэт, хыфІадзэну яшэ, уэ уи нэпсеягъкІэ пхъуантэр зэтэпхакІэ ар псапэ? АбыкІи укыызэлын?!

ЩІалэмрэ блэмрэ ежъауэ здэкІуэм гъуэгубгъум деж щыт кхъужъеишхуэм хуэзаш. ЩІалэр къяувыІэри а жыгыжъым еупщІащ:

– Ей кхъужъеижъ! Уэ куэди бгъэщІащ, куэди плъэгъуаш, мы зыр кыджелэт, кхъыІэ, псапэ пщІауэ лей кыщыптэхъэ къяхъун?

– Къяхъунщ, – жиІащ кхъужъеижъым. – Илъэс Іэджэ хъауэ еэ си жъауэм щІэсу гъуэгурыкІуэ Іэджэм зыщагъэпсэхуаш, сэ кыспыкІэ кхъужъ цІыкІухэр Іэджэми фоупсым хуэдэу яшхаш. Иджы жъы сыхъуащи жъауэ щІагъуи зэрысхуэмыщІыжым, кхъужъ цІыкІу куэди кызэрыспымыкІэжым кыыхэкІкІэ сраупщІыкІыжу пхъэ гъэсын сашІыну жаІэ...

– Зэхэпхакъэ, – жиІащ аргуэру блэм, – апхуэдиз сэбэп зиІа кхъужъейр ираупщІыкІыж, уэ уи нэпсеягъкІэ пхъуантэр зэтэпхакІэ ар псапэ? АбыкІи укыызэлын?

– КхъыІэ, иджыри тІэкІурэ кызэжъэж, сумытхъэлэ, хэт ищІэрэ, зыгуэрхэр кыкъяуэкІым деупщІынщ.

Абы хэту гъуэгум а тІур щаІушІащ зы щІалэ цІыкІу.

Лы нэпсейр щІалэ цІыкІум еупщІащ:

– Кыджелэт, зи узыр кІуэдын щІалэ цІыкІу: псапэ пщІауэ лей кыптэхъэнкІэ хъуну?

– Ей ди адэ, – жэуап кытащ щІалэ цІыкІум, – псапэмрэ гуэныхъымрэ я ІуэхукІэ сэ уэ укыызэмыупщІ, сэ абы хэсщІыкІыр мащІэщ. Абы нэхърэ нэхъыфІщ кызжेलи: сыт а уи пщэм блэм зыкыщІришыхъэкІар?

– Сэ хадэм сыхъауэ мащэ кыздэстІым сымыщІэххэу кыщІэстІыкІащ зы пхъуантэшхуэ, – къригъэкІуэкІыу щІидзаш лы нэпсейм. – Дыщэу пІэрэ мыбы дэлъыр жысІэри занщІэу сепхъуат. АрщхъэкІэ схузэтэхакъым. Щымыхъум, скъутэри, – мы блэр

кыдэпшащ. Иджы, си пщэм зыкъришыхъэкIащи, сетхьэлэ.

– Уэ жыпIэр, сэ си гугъэмкIэ, пцIыщ, – игъэщIагъуэ хуэдэу жиIащ щIалэ цIыкIум.
Дауэ мыпхуэдиз зи инагъ блэр пхъуантэм зэрыдэбгъэхуэнур?

– СлIо сыщIыдэмышуэнур?! – губжьащ блэр.

– Си фIэщ хъуркъым сэ уэ абы удэхуэу шытауэ, – жиIащ аргуэру щIалэ цIыкIум.

– НакIуэт атIэ пхъуантэм деж, – жиIэщ блэми, щыми ягъэзахэщ. Блэм зигъэпщэхщ, зышыхъурэ пхъуантэм зыдигъэзагъэри «Мисри-тIэ» жиIэ цIыкIэу тIуми къайплъащ.

– Уи щхьэр дэхуэркъыми-тIэ, пцIыупс! – бзаджагъ хэлъу жиIащ щIалэ цIыкIум.

– Дауэ зэрыдэмышуэр? – къэгубжьауэ жиIэщ блэми, и щхьэри пхъуантэм дилъхъащ.

ЩIалэ цIыкIур арат зыхуеиххэри занщIэу пхъуантэр зэтрипIэжщ, и щхьэм мывэшхуэ трилхъэжри лIы нэпсейм еупщIащ:

– Уэ, езым, тхьэмадэ, мы пхъуантэр ууей?

– Хьэуэ.

– АтIэ, «умыгъэтIылъа къомыштэ» жыхуалэр пщIэркъэ. Щхьэ унэпсейуэ пхъуантэр зэтепча? Аращ блэм уиукIыну щIыхэтари.

ЛIы нэпсейм зэригъэщIэгъуэнур имыщIэу игъэщIэгъуащ щIалэ цIыкIум и Iушагъыр. Абы фIыщIэ хуищIщ, пхъуантэр къыздыщIихам деж щIитIэжри я унэ игъээжащ.

ГУАЩЭМРЭ НЫСЭМРЭ

Щылащ-псэуаш зы фызыжь цыкIу. Иэт абы зы кьуэ закьуэ. Щалэр кьыдэкIуэтейуэ лIы хьуа нэужь, си анэм дэлэпыкьуэгьу хуэхьунщ жиIэри фыз кьишаш. Ауэрэ зэдэпсэуэрэ зэгуэрым и гуашэр и нысэм елъяуаш:

– КхьыIэ, ди нысэ, джэдыл си гум кьихьащи, зы джэд тхуфIегьэгъэжи джэдлыбжьэрэ пIастэрэ тхуэщI.

– Иджыпсту пхуэдгъэхьэзырынкьэ, ди гуашэ, – жиIэри кьигьэгугъаш и нысэм.

Кьигьэгугъа щхьэкIэ фызыжьым джэд хуиукIыу иригъэшхын нысашIэ бзаджем игу пыкIыжакъым. Нысэр псыхьуэм кIуэщ, зы хьэндьркьуакьуэшхуэ кьиубыдри джэдым и пIэкIэ хуипщэфIаш и гуашэм. Фызыжьыр набгъэ дыдэ хьуати, мыхьэмышх имыщIыщэу хьэндьркьуакьуэр ишхауэ щытащ!

Абы лъандэрэ зыкьоми дэкIат... И гуашэри дунейм ехыжат, езы нысашIэу щытари жьы щыхьум дэлэпыкьуэгьу хуэхьунщ жаIэри и кьуэм фыз кьрагъэшащ.

Зэгуэрым фызыжьыр и нысэм елъяуаш:

– КхьыIэ, ди нысэ, джэдылрэ пIастэрэ сигу кьихьащи зы джэдыжь цыкIу схуфIегьэгъэжи схуэпщэфI, – жиIэри.

– Хьунщ, нанэ, иджыпсту пхуэспщэфIынкьэ сэ уэ! – жиIэри гуапэу жэуап кьитащ и нысэм.

Джэдэщым кIуэри джэдхэм я нэхь иныр кьиубыдри и щхьэгъусэм хуихьащ фIригъэгъэжыну. ЛIым джэдыр фIигъэжыну и пщэм сэр зэрыдидзэу ар хьэндьркьуакьуэ хьури лъэуэ-пкIэуэ ежьэжащ.

– Алыхь, алыхь, мыр сыту гъэщIэгъуэн! – Е сэ апхуэдэу кьысфIэщIу пIэрэ! – гужьеяуэ щIэпхьуэщ нысашIэри аргуэру зы джэдышхуэ кьиубыдащ фIригъэгъэжыну.

ЕтIуанэ джэдми и пщэм сэр щыдидзэм ари хьэндьркьуакьуэшхуэ хьури ежьэжащ... Джэду яIэр лIым зырызыххэу фIигъэжат, арщхьэкIэ псори хьэндьркьуакьуэ хьууэрэ ежьэжырт.

НысашIэр гужьейжати ищIэнур имыщIэжу и гуашэм деж жащи жреIэ:

– Сыт мыгъуэ сэ иджы сщIэжынур, ди гуашэ?! Джэдлыбжьэ пхуэсщIыну укьэзгъэгугъати ди джэдхэр псори хьэндьркьуакьуэ хьури пкIэуэ-лъэуэ ежьэжащ.

Фызыжьыр езыр щынысашIам и гуашэм ирищIауэ щытар игу кьэкIыжри гьыуэ щIидзащ.

ИгъашIэми жаIэ «Iей пщIауэ, фIы ущымыгугъ» жаIэри.

БАЖЭМРЭ ДЫГЪУЖЬЫМРЭ

Бгы лъапэ щхъуантІэм деж щыт кхъужьей жыгыжьым и щІагъым бажэр гупсысэу здыщІэсым зы кхъужь кыпыхури и щхъэм кытехуаш. Абы фІэкІа Іуэхум хэтакъым: удын зытехуа бажэр кыщолъэтри щІопхъуэ. И нэм кыщипхъуауэ здэжэм ар хуозэ дыгъужь:

– Сыт къэхъуар, Бажэжь цІыкІу, апхуэдизу щхъэ укъажэрэ?!

– Сыт, сыт къэхъуар жыхуэпІэр? Ара уэри хэпщІыкІыр? Тенджызыр кыиуаш, дунейр мэкъутэж!

– Хэт уэ ар кыбжезыІар?

– Сыт хэт кыбжезыІар жыхуэпІэр? Сэ езы дыдэм си нитІымкІэ слъэгъуаш, си тхъэкІумитІымкІэ зэхэсахщ! – жиІэри бажэр адэкІэ и гъуэгу теувэжаш.

– АтІэ сэри уи гъусэу сыножьэ! – жиІэри дыгъужьри бажэм и ужь иуаш.

Арати, тІури зэгъусэу щІэпхъуауэ мажэ.

КІуэм лъейм, кІуэм лъейурэ ахэр ІуощІэ мыщэ лъэбыцэм.

– Дэнэ апхуэдизу фи нэм кыщипхъуауэ фыздэжэр, сыт къэхъуар?! – кьеупщІащ абыхэм Мыщэр.

– ЩхъэкІэ къэхъуар пщІэркъэ уэ! Тенджызыр кыиуаш, дунейр мэкъутэж! – итащ жэуап Дыгъужьым.

– Хэт уэ ар кыбжезыІар?

– Мис уи фІэщ мыхъум Бажэм еупщІ, сэ ар абы кызжиІаш.

– Хэт уэ ар кыбжезыІар, Бажэжь цІыкІу?

– Зыми кызжиІакъым. Сэ езы дыдэм си нитІымкІэ слъэгъуаш, си тхъэкІумитІымкІэ зэхэсахщ.

– АтІэ абы щыгъуэ сэри сывигысэщ!

Арати, щыри зэгъусэу щІэпхъуауэ мажэ.

КІуэм лъейм, кІуэм лъейурэ ахэр ІуощІэ ажэ бэлацэжь жьакІэ кІыхь зытетым; и бжьакъуитІыр ищІу, и лъакъуитІымкІэ теуІуэу ар кьопсалъэ:

– Дэнэ апхуэдизу фи нэм щІыр имылгагъужу фыздэжэр, Мыщэ лъэбыцэжь?

– Сыт щхъэкІэ, уэ зыри зэхэпахкъэ!? Тенджызыр кыиуаш, дунейр мэкъутэж!

– Хэт ар уэ кыбжезыІар?

– Дыгъужьым кызжиІаш.

– Хэт уэ кыбжезыІар, Дыгъужь?

– Сэ бажэм кызжиІаш.

– Хэт уэ кыбжезыІар, Бажэжь цІыкІу?

– Зы псэми кызжиІакъым. Сэ езы дыдэм си нитІымкІэ слъэгъуаш, си тхъэкІумитІымкІэ зэхэсахщ.

– АтІэ абы щыгъуэм сэри фи гъусэу сыножьэ, – жиІаш ажэм.

Арати, плІыри зэгъусэу ежаш.

КІуэм лъейм, кІуэм лъейурэ, ахэр ІущІащ зы мэлрэ зы адакъэрэ. Іуэхур зытетыр щыжралэм мэлри адакъэри абыхэм гъусэ яхуэхъуаш.

Арати, бажэ гъуэжь цІыкІур, дыгъужь сырыху пщагуэр, мыщэ лъэбышэр, бжэн жьакІэ кІыхьыр, мэл кІапэшхуэр, зи сыдж плъыжьыр мажъэм ещхь адакъэжьыр зэгъусэу гъуэгу теуаш. КІуэм лъейм, кІуэм лъейурэ, мащІэрэ кІуа, куэдрэ кІуа, сытми еша-елІахэти кыщыгувыІахэщ зы пщыІэ бгынэжа гуэр деж. Абдежым тІэкІуи загъэпсэхуу нэху кыщекІыну мурад ящІаш.

Бажэм сынэхыжыщ жи́лэри япэ зригъэщри жьант́лэм ќлуэри дэт́ысхьащ. Абы кыќлэлъыќлуэу зригъэщэтэхаш дыгъужьым, дыгъужьым кыќлэлъыќлуэу мышцэм, мышцэм кыќлэлъыќлуэу ажэм, ит́ланэ – мэлым. Иќлэ дыдэмќлэ кьэт́ысащ адакъэжы́р.

Икыу́ќлэ мэжал́лэу нэху кьеќлахэщи мэгу́псысэхэр сыт тшхын жал́эри.

Бажэр кыщыльэтащи же́лэ:

– Иджы мыбдежым, ныбжьэгъухэ, сэ сынэхыжы́ дьдэщ, сэ кысќлэлъыќлуэу нэхыжы́гыуэр зейр дыгъужьырщ, дыгъужьым и ужь итыр мышцэрщ, мышцэм кыќлэлъыќлуэр ажэжы́рщ, ит́ланэ мэлырщ. Псом нэхэрэ нэхыщ́лэр адакъэжы́рщи кытеддзэу тшхы щхьэ мыхьурэ?

Ар щызэхахым адакъэжы́м ежэщ, зэпкы́ратхьри асыхьэтыпц́лэми и п́лэ кырамыгъэќлыу яшхаш.

Зы тэлай дэќла нэужь, аргуэрым бажэр кьэтэджащи же́лэ:

– Кыытызогъэзэжри, ныбжьэгъухэ, мыбдеж щысхэм сэ сыранэхыжы́ дьдэщ, сэ кысќлэлъыќлуэу нэхыжы́гыуэр зейр дыгъужьырщ, дыгъужьым и ужь итыр мышцэрщ, мышцэм кыќлэлъыќлуэр – ажэжы́рщ. Псом нэхэрэ нэхыщ́лэр мэлырщи, кытеддзэу тшхы щхьэ мыхьурэ?

Ар щызэхахым мэлым ежэщ, зэпкы́раудри асыхьэтыпц́лэми и лыр яшхаш, и щэр и ужьќлэ тшхыжынщ жал́эри фэндым иралъхьэри щ́лат́лэжаш.

Аргуэру зыкъом дэќла нэужь бажэр кыщыльэтащи же́лэ:

– Иджыри жызо́лэри, ныбжьэгъухэ, сэ нэхыжы́ мыбдежым щыскы́м, нэхыжы́гыуэќлэ сэ кысќлэлъыќлуэр, дыгъужьырщ, дыгъужьым кыќлэлъыќлуэр – мышцэрщ. Псом нэхэрэ нэхыщ́лэр ажэжы́рщи, кытеддзэу тшхы щхьэ мыхьурэ.

Асыхьэтыпц́лэми ажэжы́м жьэхэлъадэщ, зэпкы́раудри и лыр яшхаш, и щэр и ужьќлэ тшхыжынщ жал́эри фэндым иралъхьэри щ́лат́лэжаш.

Епл́ланэрейуэ, иджы дыкъэмэжэл́акъэ щыжал́эм, аргуэру бажэр кыщыльэтащи же́лэ:

– Иджы, ныбжьэгъухэ, кьэнэжар фэ́ т́ур арщ, фэ́ т́ум нэхьри сэ куэдќлэ сынэхыжы́щ, сэ кысќлэлъыќлуэу нэхыжы́гыуэр зейр дыгъужьырщ. Нэхыщ́лэу кытхуэнэжар мышцэ лъэбыщэрщи, кытеддзэу ф́лэдуд щхьэ мыхьурэ.

Бажэ́мрэ дыгъужьы́мрэ мышцэм зрадзаш зэпкы́раудын я гугъэу. Арщхьэќлэ, мышцэми занщ́лэу зуйгъэуќлынт: хьейдэ зозауэ, хьейдэ зэрофыщ́лэ, зэрошх, зэрытегъаќлуэркы́м. Сытми ерагъќлэ, иќлэм иќлэжым, бажэ́мрэ дыгъужьы́мрэ теќлуа хьуащ мышцэм. И фэр трахри и лыр ягъавэщ, щэуэ ищ́лари фэндым иралъхьэри щ́лат́лэжаш. Апхуэдизќлэ щэ куэд кыќлат мышцэми фэндыр из ищ́лат.

Бажэ́мрэ дыгъужьы́мрэ мышцэлыр тхьэмахуэ енќлэ ярикъуащ. Лыр шхын яуха нэужьќлэ, дыгъужьым фэндым илть щэ дагъэм хуенэц́лэќлыу, ар шхын щ́лэдывгъадзэ жи́лэ хьуащ.

Бажэр кызэќлуэќлащи и губжы́р дыгъужьым трекъутэ:

– Сыту фынэпсей гуп, тхьэр зымыгъэпэжын, фэ́ дыгъужы́ пщагуэхэр! Щхьэ т́лэќлунит́ли зывмыгъэнщ́лрэ! Ухущ́ыхьэнщ уэ а щэ дагъэр пшхын. Мэуэ зы тхьэмахуэ хуэдизќлэ иджыри дегъажьэ. Уэ пщ́лэрэ щэ дагъэр щытыху нэхь кьэуат, иќли нэхь лэ́флэ зэрыхьур.

Бажэм жыхуи́ла п́лалъэмќлэ щэ дагъэр шхын щ́лэдзэным иджыри тхьэмахуэ псо́ќлэ ежьэн хуей хьуащ.

Арщхьэќлэ бажэ́ бзаджэм жэщ кьэсќлэрэ фэндым илть щэ дагъэр ешхыж, дыгъужьыр шхын щхьэќлэ мал́лэ.

Тхэмахуэ хуатэкъым фэндым щэ дагъэу илгыр бажэм щигъэмэрэкIуам.

Мис иджы и зэман хуакъэ щыжиIэм дыгъужьыр хуэмышэчыжу бажэм елъэIуащ фэндыщхэр, тхэм щхэкIэ, иджы кыитедгэх жиIэри.

– Мис иджы кыитепх хуунуш, – жиIащ бажэм, – ауэ уэ унэхь Iэпэ щабэщи нихэ машэм.

Дыгъужьыр машэм ихэри фэндыщхэр кыитрихащи сыт нэщIш, уи жьэм иридэпхьеину зы дзэкъэгъуи илгыжкъым.

Дыгъужьыр гъумэтIымэу машэм итыху бажэр макIуэ-мэлъей: щIэпхуэри ежьэжаш. Дыгъужьри кIэлъыщIэпхуащи еуэ мажэ, еуэ мажэ, бажэми зигъэбзэхыну я ужь итщ, арщхэкIэ хузэфIэкIыркъым. Апхуэдэу жэурэ мэз Iувым хэлъэдахэщ. Бажэм адэкIэ-мыдэкIэ зыщIедзэ, сыт ищIэн – хьуркъым, щхуэжьыр и ужьым кIэщIкIэ итщ. И-и... мис иджы кызоубыд щыжиIэм, бажэр зы жыг къудамэ зэхуаку гуэрым дэлъри ежьэжаш, дыгъужьри абы и ужьым кIэщIкIэ иту щыдэлъым адэкIи-мыдэкIи мыкIуэжу дэнэри хыхэжаш. Бажэми ар кыщилъагъум, арат зыхуеиххэри, ауан фIыуэ ищIри зигъэбзэхыжаш.

Дыгъужьыжьыр жыг къудамэ зэхуакум дэнауэ куэдрэ дэлъа, мащIэрэ дэлъа, сытми, икIэм икIэжым, еша-елIауэ ерагъкIэ кыидэпщыжри губжьауэ бажэр кыилъыхуэу ежьэжаш.

Зэгуэрым дыгъужьыр мэзым пхэ еуэу здыхэтым, бажэм хуозэ. Ар сырыхум хуэшэчынт – джыдэр иреутIыпщри и кIэ бацэр пегъэху. «Мис иджы, бажэжь цIыкIу, мы щIы фIыцIэ гъуанэм ущIэпщхьами укъэзгъуэтынщ!» – мэгуфIэ дыгъужьыр.

Бажэ кIэншэр здэжэм и бажэгъухэм IуошIэ.

– Уи Iуэху Iей хуэдэкъыми уэ, Гъуэжь цIыкIу, сытуи пшэр ухъуа!

– Фэри зэран кыфхуэхуэ фи кIэхэр пыфчыжи сэ схуэдэу пшэр, къекIу фыхьунш.

– Дауэ зэрыпытчыжынур, армыхъуамэ дыгуфIэу пытчынти дежьэжынт! Зэрыпач уэ пщIэмэ, дыгъэлъагъу?

– Фынежьэ си гъусэуи, фыхуеймэ, фэзгъэлъагъунш.

Бажэжь цIыкIум и бажэгъухэр псы Iуфэм ишэщ, я кIэхэр псым хригъащIэри жэщ щIылэ уаеи нэху щыху Iуигъэсащ. Нэху щыщам щыгъуэ абыхэм я кIэ бэлацэхэр апхуэдизкIэ псым хэщтыхьати, къахукIэрымычыжу пачри кIэншэу ежьэжахэщ.

– Мы бажэ кIэншэ къомым сэ сыкъэзыгъэпцIа бажэр дауэ къахэсцIыхукIыжыну икIи дауэ сыхурикъуа хуону, – жиIэри гузавэу, гупсысэу щIидзащ дыгъужьым.

Дыгъужьыр гупсысэм гупсысэурэ кыигупсысащ: псым лъэмыж нэпцI теслэхьэнщи бажэхэр абыкIэ икIыу щIадзэнш, ауэ сыкъэзыгъэпцIа бажэр псом нэхрэ нэхь хьэлъэщи, а лъэмыжым щикIкIэ хуэмышэчу кIуэцIрыхунщи ежьэжынш.

Дыгъужьым зэрыжиIам хуэдэуи псори хуащ. Псым лъэмыж нэпцI трилэхьэри бажэхэм абыкIэ икIыу щIадзащ. Дыгъужьыр къэзыгъэпцIа нэхь бажэ хьэлъэр лъэмыжым щикIым щыгъуэ имышэчу псым хэхуащ. АсыхьэтыпцIэми дыгъужьыр къэсш, зыхуейр арати, епхуэри бажэр кьиубыдащ.

Дыгъужьым бажэр я унэ ихьаши и тэмакъым сэр щIилэхъауэ щытщ, «иджыпсту уи пIэ укыимыкIыу уфIэзгъэжынуш» желэри. Бажэри гужьеяуэ мэкIий: «Гъунэгъу зыгъэпудым пудыгъэ кыльос, гъунэгъу зыгъэпудым пудыгъэ кыльос!» желэри.

– Сыт апхуэдизу укIийуэ жыпIэр, бажэжь цIыкIу, – йоупщI дыгъужьыр.

– Зыри жысIэркъым. Куэдрэ укысщхьэщытыну, сыфIэгъэжи ежьэж! – жэуап къет бажэм.

– Хьэуэ, уфIэзмыгъэж щIыкIэ, узыхуейр кызыжелэ! – губжьащ дыгъужьыр.

– Сэ жысІэраш, дыгъужь пщагуэжь, ухуейуэ щытмэ, уэ нэхъ тхьэлухуд щымыІэу уи нэклу нэІуцэжьыр пхуэсщІынщ, – жэуап кытащ бажэм.

– Дауэ сэ ар зэрысхуэпщІыфынур? – йоупщІ сырыхур.

– СыфІомыгъэжу сыутІыпщыжи бжесІэнщ, – жеІэ бажэм.

Дыгъужьым бажэр иутІыпщыжащи кыоупщІ джыдэр плъыжью схуэгъэплъ жеІэри. Дыгъужьым джыдэр плъыжью егъэплъ. Джыдэ гъэплъар бажэм кыищтащи жеІэ:

– Уи щхьэр ехъэхи гъуэль, сэ уи пщэ зэрытыпІэм джыдэр дэслъэнущ. Джыдэр дэслъэху уэ езым мыпхуэдэу псынщІэу жыІэ: «Гъунэгъу зыгъэпудым пудыгъэ кыльос, гъунэгъу зыгъэпудым пудыгъэ кыльос».

Дыгъужьым и щхьэр ирихъэхри гъуэльаш. Бажэми джыдэ гъэплъар дыгъужьым и пщэ зэрытыпІэм щигъэджэгуурэ еуэри и пщэр пигъэлъэтри ежъэжащ.

Арати, дыгъужьыжьым игъащІэ лъандэрэ мылькуу зэхуихъэсар бажэм зэщІикъуэри макІуэ-мэльей – мэзым хэльэдэжащ.

МЭЛЫХЪУЭМРЭ БЛЭМРЭ

Зы мэлыхъуэ цыкIу гуэрым мэлхэр мэз лъапэм деж игъэхъуу здэщытым мэзым кыхэIу кIу макъ гъэщIэгъуэн гуэр зэхихащ. А макъыр зищIысыр зригъэщIэн мурадыр иIэу ар кыздиди кIу лъэныкыуэмкIэ иунэтIащ. Зыкыомрэ кIуа нэужь, плъэмэ, елъагъу мэзыр мафIэ лыгъейм ису икIи зэхех абы и курыкупсэм хиубыда блэжь гуэрым «сы-сы-сс» жиIэу и джэ макъыр. Мэлыхъуэ цыкIур кыувыIащи щтэIэщтаблэу мафIэсым йоплэ. МафIэр и гъунэгъу хъуащи блэжьри мэгурым.

– Зи гъащIэр кIыхъ хъун мэлыхъуэ! Цыхум укыилъхуамэ, сыкъегъэл мы мафIэм! – кьелъэIуащ блэжьыр.

Мэлыхъуэм и мэлыхъуэ башыр хуишийщ, блэжьыр абыкIэ кырипщэри щIалэм зыкыришыхъэклэщ.

Мэлыхъуэ цыкIур гужьеящи блэм жреIэ:

– Щхъэ мыгъуэ бэлыхъ зыхэздзэжа! Уэ ажалым укъезгъэла щхъэкIэ, сэ абы сыпэщIэхуаи!

– Умыгузавэт уэ, мэлыхъуэжь цыкIу, – жэуап кьет блэжьми, – си адэ Блащхъуэжьейм деж сыхъыж закъуэ уэ.

Мэлхэр я закъуэу кыззгъанэ хъунукъым жиIэу мэлыхъуэжь цыкIум зрилъэфыхъу щIидзаш.

– Абыхэм щхъэкIэ умыгузавэу наклэу уэ, – жэIэ блэми.

Мэз щIагъ защIэкIэ куэдрэ кIуа, мащIэрэ кIуа, сытми блэр и плIэм илъу я унэм нэс ихъыжащ.

– Си адэ Блащхъуэжьейм Iуэхур зытетыр зэрыжетIэу, гуфIэщэнщи уэ абы кыуитыну хуежъэнщ дыщи, дсжъыни, налкыутналмэси, ауэ зыри кыIомых. Уэ абы елъэIу хъэкIэкхъуэкIэхэм, кыуалэбзухэм я бзэр сыгъащIэ, нэгъуэщI зыри сыхуейкъым жыIи. Япэ щIыкIэ ар абы имыдэу хуежъэнущ, ауэ иужькIэ уелъэIуу щIэбдзэнщи кытебгъэхъэфынщ, – жиIащ блэм.

Я унэм зэрыщIыхъэжу блэм и адэм жриIащ Iуэхур кызэрекIуэкIар.

И быныр мафIэсым кызэрыригъэлам папщIэ Блащхъуэжьейр гуфIэщащи мэлыхъуэм йоупщI:

– СыткIэ узгъэгуфIэн иджы сэ уэ?

– Зыри сыхуейкъым, хъэкIэкхъуэкIэхэм, кыуалэбзухэм я бзэкIэ сыпсэлъэфу сыгъаси афIэкIа, – жэуап кытащ мэлыхъуэм.

– Хъэуэ, щIалэ, уэ абы фIым ухуишэнкъым. Абыхэм я бзэр зэрыгоIэр зыгуэрым зэрыжепIэу фIэкIа гъащIэ уиIэжынукъым, занщIэу улIэнущ. А зымкIэ укызэмылъэIу закъуэ, нэгъуэщI сыт ухуейми пхуэсщIэнщ, – жиIащ Блащхъуэжьейм.

– А си лъэлур кысхуумыщIэну щытым, нэгъуэщI зыри сыхуейкъым, – жиIэри щIалэми ежъэж хуэдэу зищIащ.

Щымыхъужым Блащхъуэжьейм зыгуэрхэр кыибжри, хъэкIэкхъуэкIэхэмрэ кыуалэбзухэмрэ я бзэр щIалэм иритащ икIи жриIащ гъащIэ уиIэну ухуейуэ щытмэ, ар зэрыпщIэи зыми иумыгъащIэ жиIэри.

Мэлыхъуэ цыкIур мэз щIагъкIэ кыздэкIуэжым зэхех хъэкIэкхъуэкIэхэм, кыуалэбзухэм я псалъэ макъхэр икIи псори кыгуроIуэ. Мэлыхъуэ пшыIэм кыэсыжщ, мэлхэр ибжри гъуэлъыжащи, зэхех жыгыщхъэм тес кыашыргъитIым жаIэу:

– Мо щынэ кыуэлэн цыкIур здэщылъым деж дыщэрэ дыжынуу щIэлъыр мы мэлыхъуэм ищIатэмэ, сыту кыулеи хъунут!

Щалэм абдежыр кытлщ, дыщэрэ дыжыну щлэтыр кышлхри икли пэж дыдэу абы нэхь кыулей жылэм дэмыс хыуаш. И унэр зэтетт, лэщыр икуэдщ, жылэм дэсым я нэхь тхэлххурдри фызу кышат.

Зэгуэрым ар и фызым и гыусэу уэтэрым кыуащи мэлыхыуэхэм яжрелэ:

– Фэ зывгэпсэху, сэ ныжэбэ сыплтырынщ.

Жэщ ныкыуэм нэсауэ, дыгужьхэр кыутыу, дзэпкыауэ мэлыхыуэхэхэр банэу щладзаш.

Щалэм зэхех дыгужьхэм жалэу:

– Ей, мэлыхыуэхэ емынэхэ! Щынэ тлэку дывгэхэмэ, фыщлэгыуэжынкыым, фэри лыхыэгыу фытщлынщ!

– Фыкыыттеуэ, дэри ар ди жагыуэкыым, зымыхыуми лы тлэку кытлхуэнщ, – жэуап ят мэлыхыуэхэхэми. Арщхэклэ дзитл флэкла зылуытыж зы хыэжэ дыдэ гуэр абы хуэму кыхобэныкл:

– Куэд кыэвмыву фи плэм фис. Мы си дзитл кысхуэнэжар слутыху, си нэм илгыагыу дунейм сытетыху, фэ апхуэдэ хыэдэгыуэдахэр дызейхэм ефщлэу здэнкыым!

Нэху щыри лым мэлыхыуэхэм унафэ яхуишлаш: дзитл флэкла зылуытыж хыэжыр кыэвгыани адрей мэлыхыуэхэхэр псори фыукл, жиэри.

– Сыт жыплэр! Гуэныхыщ ахэр! – жэуап кыат и мэлыхыуэхэми.

– Куэд жывылэу сэ жыслар вгызашлэ! – жиэщ лыми езыр и хакыуэм, и фызыр шыбзым тесу ежэжаш. Здэкуэжым хакыуэр зыкыомклэ япэ ишащи зыкыригызэкыауэ шыбзым йоджэ:

– Кыэхей зэ! Щхыэ зыкыысклэрыбгыэхурэ?

– Уэ уи куэхур. дауикл фыщ – жэуап кыет шыбзым, – уэ зылл флэкла кыптемысмэ, сэ щы сохь: унэгуащэр, ябы кыилхуну сабийр, сэри си ныбэм илгы шыщлэр.

Шитлым я псалгэр лым шызэхихым, кыыпыгуфлыкыу кыызэплэклри я ужь кыинар зыклэщлгыэхаш.

И лыр кыызэрыпыгуфлыкыам фызми гу лытащи имыгэпсэууэ йоупшл «щхыэ удыхыэшха»?! Ллыми зригызумысыркыым «ауэ сытми сыдыхыэшхаш» желэри.

Арщхэклэ фызри ерыщ екыуащи кыиганэркыым ар щлэдыхыэшхар кыишлэн папщлэ.

– Уа щхыэ сомыгэпсэурэ! Ауэ сытми сыдыхыэшхаш! Слло нэгыуэщл узыхуейр? – жэуап кыет лыми.

Фызми лыр нэхри хыгызыхыу хуежыаш, мыр щлэдыхыэшхар кыэзмышлауэ дунейм сытемытын, жиэри. Иклэм иклэжым, лым жылащ:

– Сыщлэдыхыэшхар бжеслэмэ, сэ занщлэу сылэнущ. Абы нэхрэ нэхыфлщ жызоыгыэлэм!

Арщхэклэ цыхубзым ар и флэщ мыхыуэрэ и лыр кырихуэкырт кыызжелэ жиэрти. Апхуэдэу зэпсалгэрэ ахэр я унэм нэсыжаш.

Здэкуэжам лым мащэ кыригызтлщ, мы си фызым сигэпсэунукыыми сигэпсэунукыым, абы нэхрэ нэхыфлщ жеслэмэ, жиэри.

Зэрышлалгыжыным хуэдэу псори игызхыэзырри сыщлэдыхыэшхар иджы фызым жеслэнкыэ, щыжиэлэм, уэтэрым кыитенэжа мэлыхыуэ хыэжыр и нэпсхэр кышлэжу кыэсри бжэщхыэлум деж кыэтлысаш.

– Мы хыэм хыэлус хуэгыави егыэшх иджыпсту! – унафэ ишлаш лым.

Унэгуащэм псынщлэу хыэм хыэлус хуишлри иритащ. Арщхэклэ хыэжыр хыэ лусым ауи хуеплэкыакыым. И сыдж плгыжыр мажыэм ещхыу, жыаклэу тетыр масклэплгы адакыэжыр асыхыэтым кыэсащи дыдым хуэдэу папщлэ и пэмклэ лусым хылуэурэ

зылурешыпэ. Хьэжыр адакъэжым хуеплъэкIащи жеIэ:

– Сыту унэпсеиIуэ уэ лъэджажэр! Ди нэхъыжым лIэну зигъэхъэзырыжащ, уэ езым мыбдежым ныбэ фIэкIа Iуэху уимыIэу ущытщ. Уи тэмактым сэр щIадзам нэхъыфIт апхуэдэу укъэна нэхърэ!

Адакъэжым хабзэншагъэ илъагъу хьурктым.

– ЛIэну мурад щичIакIэ ирелIэ-тIэ, сыт епщIэн делэм! – жэуап кытыжащ адакъэжым. – Джэджьей бынхэр хэмыту, джэдщэ ныкъуэ си гъусэщи псори зызогъэдаIуэ. Ди тетым езым зы фыз фIэкI кыбгъэдэскъыми, а зыри зригъэдэIуэфырктым.

Мэлыхъуэхьэмрэ адакъэжымрэ я псалъэмактыр лIым щызэхихым, и щхьэгъусэр псалъэ дыджкIэ иужьыгури игъащIэкIэ ущIэдыхъэшхар сыт жиIэу кыщIэмыупщIэжын ищIащ.

ЗЭКЪУЭШИПЛ

Зы къяжэ гуэрым шыпсэурт зы анэ, зы адэм кыильхуауэ зэкъяуэшилл: ялэт абыхэм зы шыпхъу закъяуэ. Зэкъяуэшиллым я адэр дунейм зэрехыжу я шыпхъу закъяуэр кышцламыгъэкыу, кышцламыгъэплъу лункыбзэ иратыжри унэм шлаубыдаш. Ахэр гузавэрт шыпхъу закъяуэр зыгуэрым тфлрихъэжъэм жалэри.

Зэкъяуэшиллыр пщэдджыжь къэс щаклуэ дэклырт. Абыхэм я шыпхъур зэрагъашхэр дэ купшлэрэ шыхъ клуцлрэт.

Зэгуэрым, зэкъяуэшиллыр щаклуэ дэклауэ, анэр ипхъу закъяуэр зышлаубыда пэшымклэ клуаш «алыхъ си пхъур тлэклэ згъэшхэнмэ» жилэри. Анэм пэшыбжэр лункыбзэмклэ кызырэлуихыу абы благъуэ лъатэр шлэуэщ абыи наплэзыплэм хъыджэбз цыклар ипхъуатэри шлэлъэтыжаш.

Анэ зэфлэмэхам зыкыишлэжу гыбжэуэ ежэжъа шхъэклэ, благъуэр бзэхыжат. Сыт ишлэжынт, кыригъагъыхыу пщлантлэкум итлысхъэжаш.

Пшыхъэщхъэ хъури зэкъяуэшиллыр щаклуэ кыкыжаш. Къыдыхъэжмэ, я анэр мэпыхъэри пщлантлэкум исш. Ар щалъагъум, я пшэрыхъхэр шлым ирадзыхри я анэм бгъэдэлъэдахэщ, еупшлхэу:

– Мыр сллжэ, ди анэ лъаплэ, сытхэр кыпшыушл, сытхэр къяухъу.

Анэр нэхъри ипыхъыклаш:

– Къэхъуну псор къэхъуаш, фи шыпхъу закъяуэр благъуэ лунэщлым ихъаш.

– Елым, елыжыххэ, фынаклуэ, – жилаш нэхъыжъым, – а благъуэжыр къядгъуэту дымыулауэ дунейм дытемытын икли зэкъяуэшиллри куэбжэмклэ шлэпхъуаш.

Анэр абыхэм яклэлыджаш:

– Зэ фымыплашлэ. Зэ моуэ къявгъазэ.

Зэшиллым къягъэзэжаш. Анэри гупсысэщ-гупсысэри и бынхэм еупшлаш:

– Си шлалэхэ, фэ иджыпсту кызыжефлэн хуейш фэ плым хэт сытхэр хульэклынуми. Итланэ сэ вжеслэнш фшлэнухэр.

Къяуэ нэхъыжъым жилаш:

– А ди шыпхъур зыхъа благъуэр къязгъуэту шытмэ, ар абы и клуэщлым щигъэпшкылауэ шытми кысхыжыфынт.

Къяуэ етланэм желэ:

– Сэ ди шлаплэм хуэдиз зи инагъ шлым гъушл сэрей лъагэ къесшлэкыфынт.

Къяуэш ешанэм желэ:

– Къашыргъэр джэдкърт быным къахэуэу зы джэджьей уафэгум дрихъеяуэ слъэгъуамэ, сыдоуейри къашыргъэри кызоудых, джэджьейри псэууэ кылэпызогъэхуф. Благъуэми ар ешлэфынуш.

Къяуэш нэхъышлэм желэ:

– Ди шхъэщыгумклэ сыт кыщемыхуэхами, шлым нэзмыгъэсу къязубыдыфынуш.

– Атлэ, абы шыгъуэм псори хъарзынэщ, ауэ луэхур зытетыр мыраш: фи шыпхъу закъяуэр благъуэжъым кытехыжыгъуафлэ хъунукъым, плым фи лыгъи зэхэфлхъи кытефхыж.

Зэкъяуэшиллым я анэр ягъэгугъэри гъуэгу теуаш, ди шыпхъу закъяуэ нэхъ лъаплэ дыдэу дилэр къядмыгъуэтыжауэ къядмыгъэзэжын жалэри.

Клуэм-лъейм, клуэм-лъейурэ жэщиш-махуишклэ клуауэ, зы бгы гъуанэ гуэрым шлыхъахэщ. Зэтеуылэрэ плэмэ, ялъагъу: благъуэжъым зыкыришыхъэклауэ илыгъщ хъыджэбзыр, езыми зымыгъэхъейуэ шылыш. Благъуэр жей хуэдэт.

Къуэш нэхъыжыыр хуэмурэ благъуэжыым бгъэдыхъэщ, и шыпхъур къипхъуатэри кыщцІэпхъуэжаш. Благъуэжыри кызызщыури хъыджэбзыр щимыгъуэтыжым «фий цІыхумэ» – жиІэри къакІэлъыщцІэпхъуаш и гъэрыр зыхъыжхэм.

Къуэш нэхъыжыым и шыпхъур и плІэм дэсу здэжэм и къуэш кыкІэлъыкІуэм наплэзыплІэм а щІыплІэр гъушцІ бжыхъу кърищцІэкІаш. АрщхъэкІэ благъуэр абы кыщхъэпрыщри къакІэщцІыхъэжаш хъыджэбзыр зыхъыжхэм. Къеухщ, хъыджэбзыр ялэщцІиудри уэгум дрихъеижаш.

Ар къуэш ещанэм щилъагъум зэ уэгъуэ фІэкІа имыщцІу благъуэм и къэуалымкІэ еуэри къриудыхаш. Хъыджэбзыр благъуэжыым кылэщцІэкІауэ уафэгум мывэм хуэдэу кыщхъуэхыжым, къуэш нэхъыщцІэр епхъуэри и шыпхъур къиубыдыжаш.

Арати, зэшиплІым я шыпхъу закъуэр къашэжри я анэм деж къекІуэлІэжаш.

Ахэр къэтыху, анэм фащэ фэилъхъэгъуэ екІу ищцІат хъыджэбзыр благъуэм кытезыхыжым иритыну.

Къуэш нэхъыжыыр къопсалъэри сэраш ар благъуэм кылэщцІэзыхыжар желэ. Къуэш етІуанэми сэраш ар къезыгъэлар гъушцІ бжыхъ къесхуэкІри, жи. Къуэш ещанэм – сэр мыхъуатэмэ, жи, псэууэ а ди шыпхъур кытІэрыхъэжыну кыщцІэкІынтэкъым, жи. Сэ благъуэм фочкІэ сеуэри къезудыхаш.

Къуэш нэхъыщцІэ дыдэм желэ:

– Сэраш а фащэр кызылгысыр! Пэжщ, си къуэш нэхъыжъ дыдэм ди шыпхъу закъуэр благъуэжыым кылэщцІихыжаш, етІуанэм – сэррей лъагэри дрищцІеяш, ещанэми – благъуэр фочкІэ зэ уэгъуэ фІэкІа имыщцІу иукІаш, ауэ сэраш ар щІым тезмыгъахуэу къэзыубыдыжар. Ар щІым техуамэ – иукІат.

ЗэкъуэшиплІым езыр-езыру зэныкъуэкъужу щІадзаш фащэ фэилъхъэгъуэр хэт кыхуэнэн хуейми ямышцІэу. Щымыхъужым къуажэ псор зэхуэсаш. Ауэ жылэми яхузэхгъэкІакъым фащэр зыхуэфашэр.

– АтІэ лы фащэ дахэр зэшиплІым языхэзми лъысынкІэ хъуну ара? – жиІэри къуажэ тхъэмадэр щІэупщІаш.

Абдейм цІыху Іув зэхэтым къахэкІщ зы щІалэ къудани фащэр яІихри езым щитІэгъаш. ЩитІагъэри зэкъуэшиплІым захуигъэзаш:

– Си шыкъу щІалэу лыгъэ зиІэхэ, фэ фщыщ дэтхэнэми лъыбгъэс хъунут мы фащэр. Ауэ фэ плІы фохъу, фащэр зыщ. Сэ къуэш сиІэкъым, фи шыпхъури фІыуэ солъагъури сэ ар фызу кызошэ. Фызогъэгугъэ, мы фащэр сщыгъыу фэ а фи шыпхъур нэгъуэщІым езмыгъэхъынкІэ.

Къуажэ тхъэмадэм жиІаш:

– Куэду захуэщ. Ирехъу апхуэдэу. Феуэ, кызызІуфх хъэгъуэлІыгъуэр!

Арати, хъэгъуэлІыгъуэр кызызІуахри жэцибл-махуиблкІэ ирагъэкІуэкІаш, джэгурэ гушыІэкІэ, ІэщакІуагъкІэ зэпеуэкІэ.

УКЫТЭНШЭ

«Къурт-къурт-къурт! Къурт-къурт-къурт! – жиІэу джэдкъурт гъуэжыжым купраузыфэу, хужь-къуэлэнхэу хуэпа джэджьей цыкІухэр иришэжыаши жыг хадапхэмкІэ шыкъун лыхъуэ макІуэ. И дамэхэр щІиупскІэу дыщэ мажъэр зи сыдж адакъэжъри хадапхэ бжыхьым тесу и макъым къызэрихькІэ: Іуу-Іуу-Іуу-Іууу! – жиІэу Іуэри къелтыхыжауэ джэдкъурт быным холъэдэж. Куэд дэмыкІыуи джэджьей цыкІухэр къреджэ: фыкызэхуэс, сэ шыкъун кыфхуэзгъуэташ!

Хадапхэ бжыхьым адэкІэ ит банэ гуэрэным и щІагъым кыщызыушыхь бажэж цыкІум бжыхьынэмкІэ кыдэплъу джэдкъурт бынымрэ адакъэжымырэ кыщилъагъум, абыхэм «фІуэ сахэшыхьащэрэт» – жиІэри зыІурыбзэящ. ИхъуреягъкІэ зиплыхьащ, бжыхьым елъэу джэдкъурт быным хэлъадэу джэдкъуртыжыыр кѳиубыдыну мурад ищІащ. АрщхэкІэ, бжыхьми щхъэпрылтын хуейт, итІанэ, ипэу унэм и тхъемадэм къызэрыщІигъэІауэ щытари игу къэкІыжри зыри жимыІэу тІысыжащ. Ауэ ар и плэм ипыІэртэкъым: и наплэр кІэщІ-кІэщІурэ зэтригъауэрт, итІани, и лъакъуэхэр щІиупщІэрти етІысэхыжырт. Псом хуэмыдэу бажэр нэхь зэхъуапсэр бжыхьым къельэжарэ и щхъэр лъагэу Іэтауэ, джэдкъуртыжымырэ джэджьей цыкІухэмрэ ятехъушышыхь адакъэжырт. Сыджышхуэ зытет абы и щхъэ баринэр и дзэ жанхэмкІэ зэхигъэщІыщІэу кыщызыфІигъэщІкІэ, бажэм и гурыІупсыр жьэІуфакІэм кыфІыпыткІурт.

Сытми, зэрыхъуІамэ хъунщ, жиІэри бажэм темпыІэжу бжыхь лъабжъэр кѳижыхь-нижыхъу щІидзащ. Бжыхь лъабжъэм бгъурыту жэурэ пщІантІэ кІуэцІым нэсри жьым кыпидзауэ удзым хэлъ жьыщІыгъэхэм ирихьэлІащ. ПщІантІэ кІуэцІми зы цІыхупси щыбауэркъым, зы хъэ банэ макъи щыІэтэкъым.

– Пу, пу, пу! Ярэби, яІэлыхь! мы щыгъын жьыщІыгъэхэр зыгуэркІэ къэзгъэсэбэп мыхъуну плэрэ?» – гупсысащ ар. Абыхэм яхэлъ сабий щыгъыным и нэр щытехуэм, щэху цыкІуурэ и щхъэ хужиІэжащ:

– Уи насып зыхэлтым дыщэ тепхъуауэ уолъагъу, насып уимыІэкъэ, махъшэм утесми, хъэ къодзэкъэнуш, ауэ, плъагъуркъэ, дэлэпыкъуэгъу кыпхуэхъунум умыщІэххэу урохьэлІэ. Еплъыт шокъу жиІэу мы сэ сыкызыІууар. Дауи, алыхьым фІуэ илгъэуауэ жыхуиІэ псэушхъэхэм сащыщу кыщІэкІынуш.

Апхуэдэу и щхъэ хуэпсалъэурэ бажэм тхыцІэкІэ зигъэукІуриящ. И кІэ бэлацэшхуэр и кІэбдз лъакъуитІым диубыдэри унагъуэм я хъыджэбз цыкІум и бостеикІэ фІыцІэр зыщитІэгъащ, плІэ хужь цыкІури абы фІилъхъэжащ. Бажэр, пщІыхьэплІэ кыщыхъужауэ, гуфІэжу зэплъыжырт.

– АпхуэдизкІэ схуэфІыпсци, сагъэууу кызагъапщэурэ ядам хуэдэщ, – гуфІэжу жиІэрт абы.

Бажэр зэплъыжу здэщытым бжыхь лъабжъэ пабжъэр зыгуэрым игъэхъеящ. Бажэр гужъеяуэ а лъэныкъуэмкІэ плъащ. Пабжъэр зэлыІуикъуу зыгуэр кыкІуэцІрыкІырт.

– Алыхь-алыхь! Гу кыслъата си гугъэщ, – къэгүзэващ бажэр, – сыт мыгъуэр сщІэжыну иджы! СыщІэпхъуэжынуши, дэнэкІэ сыжэн, сыкъалъагъунуш.

НэгъуэщІ зы Іэмали кыхъуэмыгъуэтыжу икІуэтурэ цІраужьым зыхиудыгъуащ, арщхэкІэ зыщитІэгъа щыгъыным ар ягъэнаІуэрт.

– Мыпхуэдизу сымыгузавэу лІа нэпцІ зысщІмэ щхъэ мыхъурэ? – игу къэкІащ бажэм. – Мис ар фІуэ къэзгупсысащ.

Бажэ кІэ бацэми апхуэдэу ищІащ: джабэкІэ гъуэлъри и нэр щІригъэлъэфаш, и лъакъуэхэр иукъуэдиижри шэжыпкъыу и Іэпкълъэпкъыр игъэжащ. Дакыкъэ

зыбжанэкIэ зимыгъэхъейуэ ар щылъауэ «Klур-klур-klур» жиIэу зыгуэр пэмыжыжъэу кыщыдыхъэшхаш.

– Алыхъ-алыхъ! Мис иджыуэ кыщIэкIынщ сэ си ажалыр кыщысар! – игукIэ жиIаш бажэм. – А сэ зэхэсх дыхъэшх макъыр зейр дауи, цIыхущ. Си кIэ бэлацэ щIэтIеикIым зы екIэпцIэ баш кыыхиIуантIэрэ я деж силъэфма, сыхэкIуадэри сежъэжакъэ. Ей, бетэмал, хъуакъым ар. Си джэд шхын кIуэдат, сыт мыгъуэр си адакъэт сэ. Мэзым сыщIэсу дзыгъуэ къэзубыдурэ зызгъэнщIыху сышхэм дыгъэ зезгъэужу сыпсэуам нэхъыфIтэкъэ? Сыкьиубыдрэ, си фэр техын занщIэу щIимыдзэмэ, сыщIэпхъуэжынщи мэзым сыхэлъэдэжынщ.

– Ей, джаур цIыкIу, уэри уэ. Мис иджы си фIэщ хъупаш уэ узэрыбзаджэшхуэр. ЗумыгъэлIэнэпцIу, къэтэдж, – макъ псыгъуэ цIыкIукIэ абы и тхэкIумэшхуэм зыгуэр ипсэлащ. Бажэм и нэр кызэтрихмэ, цыжъбанэр кыщхъэщытт.

– Ер зи унэ имыхъэн, си псэр Iупхай, уэра ар!? – губжьащ бажэр. – ЦIыху си гугъэри сыбгъэшынат.

– Iэу! Уэ апхуэдизу укъэрабгъэ, Бажэжъ цIыкIу, – дыхъэшхаш цыжъбанэр.

– КуэджомыIэуиужэрзэтепIизыIуегъэх, армырамэ, уиджэдыгурпхузэзгъэдзэкIынщ! – губжьауэ кIийрт бажэр.

– Ей, зиусхъэн кIэ бэлацэ, апхуэдизу умыпIейтейт. ПцIэну щыткъым, дунейр шэрхъщи мэкIэрахъуэ, зэгуэр сэбэп сыпхуэхъужынкIи хъунщ, – хуэму жиIэщ цыжъбанэми зызэригъэпщхъэжаш.

– Сэ уэ кысхуэпцIэnum сыхуреныкъуэ! Уэ банэ топ Iейм хуэдэкъым кIэзызу си пащхъэ изгъэта хъэкIэкхъуэкIэхэр.

Цыжъбанэм, зы псалъи абы пимыдзыжу, кызыхэкIа пабжьэмкIэ иунэтIыжаш.

Бажэжъ цIыкIур кыщыльэтщ, зиутхыпщIыжри, «сежъэнщ иджы» щыжиIэм и щхъэр зэрыпцIанэр игу къэкIыжаш.

– Iы-Iы-хы-ы! Мис иджыщ си Iуэхур щызэIыхъар, – егупсысаш бажэр. – Псом япэу згъэпщкIун хуеяр си тхэкIумэшхуитIырти кысщыгъупщаш. Дэнэ кысхыну иджы си щхъэм фIэслъхъэн зыгуэр? Сыщыуаш, икьукIэщ сызэрыщыуар, цыжъбанэм апхуэдизу сыхуилъын хуеякъым. А щабэрыкIуэр кыздэлэпыкъуфынкIи хъунут.

– Ей, тхъэм и нэфIыр зыщыхуэн си ныбжьэгъу, – хуэму, зримыгъэлэтыщэурэ кIэлъыджаш ар цыжъбанэм, – зы дакъыкъэкIэ къэгъазэт.

– Сэ икьукIэ сопIащIэ, уэлэхъи, зызмыIэжьэфыну, – кызэпсэлъэкIащ цыжъбанэр.

– Хъэуэ, хъэуэ, тхъэм щхъэкIэ, апхуэдэу жумыIэ, си ныбжьэгъу, – кIэлъыкIуатэу щIидзаш абы бажэр. – Си хъэтыр къэлыагъуи, си щхъэм фIэслъхъэн зыгуэр щхъэкIэ мо унэм кIуэи зыщысхуэплъыхъ. Унэми зыри дэс хуэдэкъым, дэсу щытми, уэ зыми гу кыплъимытэу удыхъэфынущ.

– Ар сыт щхъэкIэ, зэи укысхуей мыхъуну жыпIатэкъэ?

– Кысхуэгъэгъу, сыкъуэншаш, – зигъэтхъэмышкIэфаш бажэм.

– АтIэ хъунщ, уи хъэтыр слъагъунщ, «Псапэ куэд хъуркъым», жиIэри цыжъбанэр Iуэхутхъэбзэ ищIэну ежъаш. Бжыхъ лъабжьэм кIэщIэту кIуэурэ, пцIантIэм дыхъэри унэ бжэIупэм гъунэгъу зыхуищIащи зеплъыхъ. Бажэм зи щыгъын щитIэгъа хъыджэбз цIыкIум и гуэлмэдын цIыкIур пырхъуэм деж щыльт, кыщыгъупщашуэ. ПцIантIэм зыри дэстэкъым. Цыжъбанэм гуэлмэдын IэлъэщI цIыкIум зытригъэукIуриери, и щIыфэ банэхэм фIэлъу, ар бажам кыхуихъаш.

– Мис иджы сыбгъэунащ, зи насып лъагэ хъун. Апхуэдиз лыгъэ пхэлъу си фIэщ хъунтэкъым, си нэкIэ сымылъэгъуамэ. Адакъэжъыр кысIэрыхъэм и сыджыжъыр уи

Іыхьэщ, – жиІащ бажэм.

Бажэ кьэгушхуэжам гуэлмэдын ІэлъэщІ цыкІур зытрилхьэри ежъэжащ. Абы зыфІимыгъэІуэху хуэдэурэ кІуэ щхьэкІэ, дэтхэнэ зы Іэуэлыауэ макъми кыигъаскІэрт, и щхьэр зыщІыпІэкІэ иримиІуэнтІэкІми и нэхэм къригъэжыхьырт.

Щыкьун лыхьуэу хадапхэм ит джэдкьурт бынымрэ адакъэжьымрэ ар хыхьэну ежъащ. Ар махуэ къэс кІэ фІыцІэдрэ плІэ плъыжь цыкІумрэ щыгъыу, гуэлмэдыныр и щхьэфІэпхыкІыу пщІантІэм щыджэгу хьыджэбз цыкІур арауэ кьафІэщІри щахыхьэм джэдкьурт бынымрэ адакъэжьымрэ зэрыгъэпІейтежыым.

Хьыджэбз цыкІур кърихужьэу еса адакъэжыым и щІыбагъымкІэ ар щыбгъэдыхьэм и дамэхэр ищІу зыкъригъээзэкІри кыжъэхэлъащ. Бажэр арат зыхуеиххэри «епхьуэри» адакъэжьыр кыиубыдащ. Ар зылыэгъуа джэдкьурт бынри зэрыгъэкІийуэ щІэпхьуакІэщ.

Мэзым пхьашэ кыикІыжауэ кыдыхьэжа тхьэмадэм хадапхэмкІэ кыщыІу джэд зэрыгъэкІий макъыр щызэхихым «ди джэдхэм зыгуэр кьахэуащ», жиІэри щакІуэ фочыр кыищтэри хадэм илъэдащ. Плъэмэ, и пхьум и щыгъынхэр щыгъыу зыгуэр бжыхьым елъэри щІэпхьуэжауэ мэзымкІэ жэрт. Абы иІыгът адакъэжьыр, щІым трилѳафэу. Илъэгъуар зыхуихьынур имыщІэу ар Іэнкун хьуауэ щытыху, бажэжь цыкІур мэзым хэлъэдэжащ.

Арати, зэрызэгурыІуам ипкъ иткІэ, цыжьбанэр къежъэу жыг щІагъым щІэст. Бажэр, адакъэ ныкьуэтхьэлэр игъэтІылыри, джалъэу етІысэхащ.

– Мыдэ кьаштэ иджы си Іыхьэр, – зигъэгушхуауэ щІэупщІащ цыжьбанэр.
– Сыт Іыхьэ зи гугъу пщІыр, емынэр зи унэм ихьэн! – и дзэлыфэр итІащ бажэм.
– Сыт щхьэкІэ, адакъэ сыджыр кызэптыну сыкьэбгъэгугъатэкъэ?
– Сыт мыбы кыибжыр! Узыр уи кІапцІэм исщ, уэ абы щыщ зы Іыхьэ кыпІэрыхьэм! – и нэщхьыр зэхуикІащ бажэм. – Си гъащІэм и кІуэцІкІэ зы псэущхьы зыдэзгъэгуэшакъым. Ажал ухуэмейм псынщІэу зыІуегъэх, дяпэкІэ си нэгү зыкыщІумыгъэхуэну яужь ит.

Бажэ губжъам мис апхуэдэу и жьэм кыхьыр тритхьуащ цыжьбанэ лажьэ зимыІэм.

Сыт епщІэнт укІытэ зимыІэм. Адакъэщхьэр бажэм зэрызэхигъэныщкІуэр зэхихьурэ, цыжьбанэр и гурыІупсыр кьажэу ежъэжащ икІи быдэу игу ирилхьащ хэт пцІыупсеми дяпэкІэ зэи ныбжъэгъу имыщІыжыну.

ЗЭНЬБЖЬЭГЪУИТ

Шылаш псэуаш зэньбжьэгъуит. Зым и цэр Аслээныкьуэт, адрейм зэреджэр Иналыкьуэт. Шыцлыкьум кьыщыщэдзауэ балигь хьуху а тьур зэкьуэшү флэкла умыщлэну флыуэ зэрылгагьуу, зэщлыгьуу кьызэдэхьуат. Ауэ балигь хьуа нэужь ахэр апхуэдэ дьдэу зэхуэзэжхэртэкьым, зэклэщлэдзауэ зэрыпсэум кьыхэкклэ.

Аслээныкьуэ балигь зэрыхьу лъандэрэ зыхэтыр лэшт. Зэгуэрым ар ешаеллауэ хьуплэм кьиклыжри гьуэлъыжат. Жейуэ здыхэлъым абы пщлыхьэплэу елгагьу хь тьуащлэм лцыпэу Елбэздыкьуэпщым ипхьу Хур хьыджэбзклэ зэджемь мыр кьыжрилэ хуэдэу: «Укьысхуейуэ щытрэ, лыгьэ уилэмэ, си деж кьаклуи унэидзыхьэу сыхьыф!»

Пщлыхьэплэ куум здыхэтым Аслээныкьуэ кьасклэри занцлэу кьыщыльэташ. Нэху щыным иджыри лэджи хуейт.

– Мыр сыту пщлыхьэплэ телъыджашэ! – хуабжьу егьэщлагьуэ ар Аслээныкьуэ, – пщлыхьэплэу слээгьуа щхьэклэ, мыбы зы нахуаплэ гуэри хэлъу кьыщлэкьынщ. Сэ а тхьэлухудыр, дунейм тетыххэмэ, кьэзмыгьуэтауэ сувьлэнкьым...

Щлалэр апхуэдизклэ гупсысэм зэщлиубыдати, афлэкла и нэм жейр кьемыкьлэужу нэху игьэщаш. Анэми гу лъитат и кьуэр зэрымыжеям, ар зыгуэрым зэрегупсысым, ауэ зыкли зыкьригьэщлакьым, нэхь теунщ, жыхуилэу хуит ищлаш: «Клуэ, си щлалэ, кьэклухь, уи ныбжьэгьум деж клуэи лъагьу, сэ уи плэклэ нобэ сылэхьуэнщ», – жилэри.

– Атлэ, ди анэ, сэ Иналыкьуэ деж сыкьлээнщи сыкьыщыхьэщлэнщ. Ноби, ныжэби, пщэдеи сыкьэмыкьлэуж хьуми, сэ щхьэклэ умыгузавэ. Мы зыр зыщомыгьэгьупщэ: Иналыкьуэ щыпсэу щыплэм укьлэу ущыхьэщлэу кьэбгьэзэжын папщлэ гьуэгуанэшхуэ дэлъщ... аращи, сэ сежьэнщ.

Икли и альпыр боум кьыщлишщ, и саур уанэр трильхьэщ, и хуэш джатэр зыгуищлэри Аслээныкьуэ и ныбжьэгьум деж клуэну дэшэсыклаш. Мащлэрэ кьла, куэдрэ кьла, сытми ар нэсащ Иналыкьуэ зьдэс жылэм. Махуэ зы-тлу щылауэ, абы и ныбжьэгьум жрилаш:

– Иджы-ы-ы, си ныбжьэгьуфл, сэ уи деж сыкьыщлэкьуар сешхэ-сефэу сыщысыну аракьым. Еуэ, уи шы-уанэ зэтелъхьы наклэу си гьусэу сэ уздэсшэнум.

Упщлэ щлэщхьуркьым, щлэщхьу щлэнэркьым жалэ пэтми, Иналыкьуэ и ныбжьэгьум еупщлакьым дэнэ сыздэпшэнур жилэу, модрейми «мыпхуэдэ лухуклэ дожьэ» жилэу зыри жрилакьым.

Арати, тьури дэшэсыклри гьуэгу теуаш. Кьлэм-лъейм, кьлэм-лъейурэ, жэщибл-махуиблклэ гьуэгу тетауэ, ахэр нэсащ макь зэмылэужьыгьуэ куэд кьызыщлэукьл мэзышхуэ гуэр.

А тьум сытми ерагьклэ зы мэз лъагьуэ цьыкьл гуэр кьагьуэтри лъагьуэм тету клуэурэ, кьуаклэ ин гуэрым и бжьэпэм кьылухутащ. Кьуэ клуэцлым дэплэмэ, зыщыплэ деж лугьуэ кьыщыдрихуейрт. «Мыр сыту гьэщлэгьуэн, мыбы зыгуэрхэр дэс хуэдэщ», – жалэри яшхэм лъахьэ ира- лъхьэри езыхэр лъагьуэ цьыкьл гуэрклэ кьуэ клуэцлым ехыну ежъаш.

Лъагьуэ цьыкьл ехыр занцлэу хуэклэурт лугьуэ кьыздикл щыплэм. Ехым-ехурэ ахэр хуэзащ щлы щлагь унэшхуэ. Унэм щлыхьэмэ, лэхуитлэхуитщ, зы цьыхупси щлэскьым, зы лэуэлауи щылэкьым. Унэм жьэгушхуэ щлэтщ мафлэшхуэ ищлауэ, и курыкупсэм лэнэшхуэ щытщ шхын флыгьуэу темьл щымылэу.

Мыр сыт гьэщлэгьуэн мы дыкьызылуар жалэу зыми щлэмыупщлэу Аслээныкьуэрэ Иналыкьуэрэ лэнэ хьэзырым бгьэдэтлысхьэщ, я ныбэ изу шхэри гьуэлъыжахэщ. Куэд дэмыкьлыуи уэнжакьыщхьэмклэ зы макь гуэр кьыщылауаш «Уэ-хьэ-хьей, удэс!» – жилэри.

«Сыдэсц!» – жиІэри пэш кІуэцІымкІэ щІлэукІыу нэгъуэщІ зы макъ гуэрми жэуап итыжащ.

Пэм зэрынэсу Аслъэныкъуэ занщІэу Іурихауэ пырхъыжу жейрти, зыри зэхихатэкъым. Иналыкъуэ «дэнэу пІэрэ дэ дыздежъар» жиІэу мыжжейуэ гупсысэу здыхэлъым, псалъемакъ къекІуэкІыр зэхех, ауэ кыыхуэщІаркъым унэ кІуэцІымкІэ хэт абы жэуап иритыжми.

– Сэ уэ уи деж иджыпсту сынакІуэ хъунукъым, нэгъуэщІ щІыпІэ къикІа хъэщІэ сиІэщи, – жи унэмкІэ щІэпсэлъыкІым, – сэ ахэр езгъэжъэжыху, уэ уи гъуэгу тет.

УэнжакъыщхъэмкІэ аргуэру къолукІ:

– Уи хъэщІэхэм гъуэгушхуэ къакІуащ. А тІум язым пщІыхъэпІэу илъягъуащ хы тІуащІэм щыпсэу Елбэздыкъуэпщым ипхъу Хур хъыджэбзыр. Хъыджэбз тхъэлухудым къыжриІэ хуэдэт «Укысхуейуэ щытрэ, лыгъэ уиІэмэ, си деж къакІуи унэидзыхъэу сыхъыф!» – жиІэу. Пщэдей, пщІэрэ, а тІур хы тІуащІэм нэсынущ, ауэ, сыт сэбэп, тенджызым зэпрыкІыфІнукъым. А тІум ящІаркъым армыхъуамэ, ящІэу щытатэмэ, хы Іуфэ дыдэм Іут тхушэ жыгыжъым и зы къудамэ къыпаупщІрэ псым хадзатэмэ, ар лъэмыжышхуэ хъунут. А лъэмыжымкІэ ахэр тенджызым икІа нэужь чэщанэ лъэбышэжь цІыкІу ирихъэлІэнущ. Чэщанэм щІэсынущ псыхъуэ нанэ цІыкІу гуэр. Хур хъыджэбз тхъэлухудыр къэгъуэтынымкІэ мис а псыхъуэ нанэр абыхэм къадэлэпыкъуфынт. Ауэ мы сэ жысІа си псалъэхэр уэр нэмышІ нэгъуэщІ зыгуэрми зэхихрэ, ар зэхэзыхам нэгъуэщІ зыгуэрым жриІэжмэ, дзыгъуэ цІыкІу хъунурэ ежъэжынущ.

Ауэрэ псалъемакъхэри щым хъужащ. Иналыкъуи а псалъемакъ къомыр зыхуихъынур имыщІэу зыкъомрэ гупсысэу хэлъа нэужь жеижащ.

Нэхущым деж тІури къэушри яшхэм еплъыну кІуащ. Сыт здэкІуам ялъагъу: зыгуэрым лъахъэр кърихарэ шитІри хъун кІырым я ныбэ изу щыхъуакІуэу. Аслъэныкъуэрэ Иналыкъуэрэ къэхъуа псори ягъэщІагъуэу зэплъыжащ, арщхъэкІэ зыми зы псалъи жиІакъым. Я шы-уанэ зэтральхъэжри езы тІур къуэм дыхъэжащ, унэр зейр къахуэзэу щытмэ, сэлам ирахыжыну. Унэ кІуэцІым щІыхъэжащи сыт – Іэнэ гуэрыр шхын фІыгъуэу темылъ щымыІэу къэузэдащ, зы цІыхупси щІэскъым. ЗэныбжъэгъуитІыр фІыуэ ефэщ-ешхэри яшхэм шэсыжхэри гъуэгу теувэжащ.

Жэщ кІуам уэнжакъымкІэ къипсэлъыкІа мыцІыхум зэрыжиІам хуэдэу, а тІур етІуанэ махуэм тенджыз Іуфэм нэсащ. ДэнэкІэ умыплъами дунейр псыщ, тенджызыр къэукъубеящ. Псым адюыщІкІэ уплэмэ, адреј тенджыз Іуфэр плъагъу къудейщ. ЗэныбжъэгъуитІым языхэзми зы псалъи къыжъэдэкІыркъым: «Мы тенджызым дикІыфынкъым!» – жаІэу. Аслъэныкъуэ и гугъащ шым зэрытесу тенджызым хэлъадэу зэпрысыкІыну. АрщхъэкІэ Иналыкъуэ ар къызэтригъэувыІащ. Иналыкъуэ тенджыз Іуфэр къиплъыхурэ къильэгъуащ тхушэ жыгыжъ гуэр щыту. Тхушэм бгъэдыхъэщ, абы и зы къудамэ къыпиупщІри псым хидзащ. АсыхъэтыпщІэми тенджызым лъэмыж кІыхышхуэ кытехутащ. ЛъэмыжымкІэ тІури зэгъусэу здикІым адреј Іуфэм ахэр ирихъэлІащ зы чэщанэ лъэбышэжь цІыкІу. Чэщанэжь цІыкІум щІэст зы псыхъуэ нанэ цІыкІу гуэр. Ар щалъагъум, зэныбжъэгъуитІым занщІэу нанэм и бгъэм зыщІадзэри фІыщІэфащ.

– Алыхъ-алыхъ, сыту хуабжъу сехъулІа нобэ сэ. ИгъащІэм симыІа бынхэр згъуэтащ, – гуфІащ псыхъуэ нанэр. – Ауэ жыфІэ, си щІалэхэ, фыкызытекІухъар. ЗикІ слъэкІ фхуэсщІэнщ.

Иналыкъуэ жиІащ:

– Дэ, ди анэу зи щІыхъ лъагэ, гъуэгушхуи къэткІуащ, абыи дыхушІегъуэжыркъым, хы тІуащІэм щыпсэу Елбэздыкъуэпщым ипхъу тхъэлухуд Хур хъыджэбз дрилъыхъуакІуэщ.

– Фызыхуейр тхьэм кыывигъэхуолэ, и зэман дыдэу фыкъэсаш.

Хур хьыджэбз тхьэлухудыр Аслъэныкыуэ зи цлэ щауэ щлалэм зэрежьэр сэ зэхэсхат. Нобэ зыгуэр щлэн хуейщ. Нобэ флэклмэ, зыри кыккыжынукуым.

Зэныбжьэгъуитыр яшхэм кьепсыхри унэм щлыхьаш. Унэр зей псыхуэу нанэм ахэр щхьэгъубжэмклэ луишащи яжрелэ:

– Мо бгыщхьэ цлыкълум кыкыуэплъ унэхэр флъагъурэ? Мис ахэр зи унэр Елбэздыкыуэпщырщ. Пщым езым илэщ дыщэкл. Иналыкыуэрэ сэрэ зыдмыгъэгувэу а дыщэклым деж дыклуэнщи лэлын едгъэщлынщ. Апщлондэху уэ, Аслъэныкыуэ, а джабэм дэкли гъушл сэрейклэ кэхухьа унэм неклуаллэ. Мис абы щопсэу Елбэздыкыуэпщым ипхьу Хур хьыджэбз тхьэлухудыр. Абы зэхихаш уэ мыбы узэрыщылэр. Ауэ Хур хьыджэбз езым хьумакулэ куэд илэщ. Гъушл сэрейм ущылэкклэ хьыджэбзым езым уэ гу кыплъитэнущ. Щхьэгъубжэмклэ зыгуэр кыдидзрэ уи пащхьэ кыхуэмэ, псынщлэу кьэпхьуати узэмыплъэклы уи гъуэгу кытеувэж.

Псыхуэу нанэмрэ Иналыкыуэрэ зэгъусэу дыщэклым деж клуаш лэлын ирагъэшлыну. Лэлынри псынщлэу хьэзыр ящлыну кьагъэгугъат. Аслъэныкыуи кьэклуэжауэ унэм щлэсщ зы дыщэ мылэрыси и лэм лэщлэлу: а мылэрысэр езыр Хур хьыджэбз щэхуу щхьэгъубжэмклэ кыдидзарат.

– Иджы мыдэ кыызэдалуэ, Аслъэныкыуэ, – желэ псыхуэу нанэм, – мы дыщэ мылэрысэмклэ уэ Хур хьыджэбз хьыбар кыуигъащлэу аращ жыг хадэм кьожьэу зэритынуемклэ. Ныщхьэбэ занщлэу уэ а жыг хадэм уихьэнущ. Зэгъусэу а хадэм фыкыщиккыжклэ абы и дахагъым жэщ кыфлыр маху эм хуэдэу игъэнэхунущ. Уэ абы деж жей лэфлым умыщлэххэу ухилъэфэнклэ хьунущ. ауэ хуэсакъ, зыхыумыгъэлафэ.

Пщыхьэщхьэхуегъэзэкл щыхьум, Аслъэныкыуэ еклуу зыкыхуапэри пщым и жыг хадэм клуаш Хур хьыджэбз ежьэну. Куэд дэмыккыуи Хур хьыджэбз хадэм кыхьэри асыхьэтуи мо жэщ кыфлыр махуэ флэкла умыщлэну нэху кэхьуаш. Зи нэм дыгъэр кыщлэпс мо цыхубз тхьэлухудым Аслъэныкыуэ щылуплэм, и нэр кыщипхьуэри, зэрыхьуари имыщлэу, занщлэу лурихаш. Хур хьыджэбз тхьэлухудри щлалэ жейм еклуаллэщ, тлэклурэ бгъэдэсри, «сыт ищлэн-тлэ щыжейклэ, гъуэгум ешауэ кыщлэклынщ, зырегъэпсэху» жилэри ежьэжаш. Зэрыщылэмклэ гу лъригъэтэн папщлэ, щлалэм и пылэр кыщхьэрихри лъэныкыуэкклэ игъэтлылащ.

Аслъэныкыуэ зы зэман кьэушщ, зиплтыхьри, кыщыщла щлэщхур и жагъуэ дыдэ хьуауэ и пылэр кыщтэжщ, псыхуэу нанэм деж клуэжри псори хуилуэтэжаш. Псыхуэу йанэм абы и гур флы кыхуищлащ:

– Умынэщхьей апхуэдизу, си щлалэ, псори зэтес хьужынщ. Уэ мы зы закъуэр пщламэ си гуапэт: Елбэздыкыуэпщым и пхьур нэгъуэщл пщы гуэрым и кьуэм иритыну хэтщ. Уэри афлэкла Хур хьыджэбзым и унэм уеклуэлэж хьунукуым. Елбэздыкыуэпщ ерум дыкыищлэмэ, алыхь, псори зэгъусэу хьэпсым дридзэнщи, ди лъапсэми псы иригъэжыхьыжынмэ. Уэ унэм укыищлэмыккыу щлэс, Иналыкыуэ оэрэ дыщэклым деж дыклуэнщи дыкыищиккыжклэ, дауэ дымышлами, Хур хьыджэбз дахэм зыхуэдгъэзэнщ.

Иналыкыуэрэ Псыхуэу нанэрэ лэлыныр ирагъэщлауэ дыщэклым деж кыщиккыжым, пщым и унэмклэ кыблэккыжрэ пэт, Хур хьыджэбз щхьэгъубжэмклэ кыдидзри дыщэ защлэу зы дэшхуэ я пащхьэм кыхутащ. Дэшхуэр кьахьри кьэклуэжащи, псыхуэу нанэм желэ:

– Мы дэшхуэм иджы кыккыр, Аслъэныкыуэ, дэшхуей жыгышхуэм и щлагъым тхьэлухудыр кыщожьэну аращ. Абы и деж ущылэуэкклэ мы лэлынри уи лэм лэрытлагъэ...

Кыфл зэрыхьуу, Аслъэныкыуэ зигъэхьэзырри дэшхуей жыгышхуэм деж клуаш. Хур

хыджэбз абы кьежэу щытт. Цыхубзым апхуэдизу нур кыщхьэшихым Аслъэныкьуэр аргуэрым кыгъаскIэри занщIэуи лIам хуэдэу Iурихаш. «Си нурым игъэжейуэ ара си гугъэщ мы щIалэр», – гурыщхьуэ ищIаш тхьэлухудым. ИтIанэ, щIалэ хэжеям ар зыкьомрэ бгъэдэса нэужь, и Iэм Iэрыль Iэлъыныр кыIлэрихри ежъэжаш. ЩIалэри кьэушри кьэхьуар кыыхуэмыщIэу псыхьуэ нанэм деж кIуэжаш.

– ЕплIэщIэкIын хуейщ, си щIалэ, Iуэхум, – жеIэр фызыжь цIыкIум. – Пщым. и пхьур нэгъуэщIым ныжэбэ ират. Уи Iэпэм Iэлъыныр зэрыфIихам кыикIыр аращ. Ар ныжэбэ фIэмыкIыу епхьэжьэн хуейщ.

Пщыхьэщхьэ хьури псыхьуэ нанэ цIыкIум хьэгъуэлIыгъуэ зыщI пщым я деж иунэтIаш. ЗэныбжьэгъуитIми яжриIаш, мыпхуэдэ щIыплIэм деж фыкыщызэжъэ, жиIэри.

Псори кьафэу, джэгуу, хьэгъуэлIыгъуэр еуэкIэ екIуэкIыу Псыхьуэ нанэм нысащIэ яхуэпам нащхьэ хуищIри кыищIишаш. ЩIалитIыр кыздежъэ щIыплIэм деж хыджэбзыр кыишэщ, Аслъэныкьуэ и шыплIэм тхьэлухудыр занолэу кыдагъэтIысхьэщ, псыхьуэ нанэ угьурлым сэлам гуапэ ирахыжри кьеуэри кьежъэжахэщ.

МыдэкIэ хьэгъуэлIыгъуэм кьекIуэлIахэм ар щызэхахым, пщым жралэжаш. Пщыми занщIэу пхьэр кьакIэлъиутIыпшаш. ЗэныбжьэгъуитIыр хыджэбз тхьэхудыр я шыплIэм дэсу тенджыз Iуфэм зэрынэсу, тхушэ кьудамэ кыыхуэнэжам щыщ Иналыкьуэ псым хидзэри лъэмыжышхуэ хьуаш. Пхьэрхэр кьакIэщIэмыхьэ щIыкIэ, лъэмыжым ижхэри, лъэмыжри, абы фIэкIа хэмылгу, тенджыз кьэукьубиям хэбзэхэжаш. Иджы зыри шынагъуэжтэкьым.

Хур хыджэбз тхьэлухудым игъащIагъуэу Иналыкьуэм йоупщI «ар зи инагъ тенджызым лъэмыж дауэ тебдзэфа», жеIэри. Иналыкьуэ абы зы жэуапи иритыфыркьым: хьунутэкьым ирит.

ЗдэщIауэ щыта мэзышхуэм тIуми ягъэзэжаш. Бгъщхьэм шыхэр щалъахьэри нысащIэри я гъусэу езы тIур кьуэ кIуэщIым дыхьаш. Iугъуэ кьрихуу кьуэм адэ дэт унэм нэс ехщ, щIыхьэри, сыт, япэм хуэдэ дыдэу, иджыри Iэнэр зэтетт шхын фIыгъуэу темыль щымыIэу. Я ныбэ изу шхэхэри, мо ешаелIахэр жеину гъуэлъыжаш. Ауэ Иналыкьуэ зикI жеифыркьым. Абы игу кьэкIыжаш япэм щыгъуэ зэдэIуауэ щыта жэщ псалъэмакхэр.

Жэщым и зэхуэдитIым нэсауэ, япэми хуэдэ дыдэу, иджыри уэнжакьымкIэ дыгъурыгъуум ешхуэ зыгуэр кыикIиикIаш. Иналыкьуэ зэщIодэIукI. УэнжакьымкIэ кыипсэлъыкIым жеIэ:

– Уи хьэщIэхэм нысащIэ тхьэлухуд шыплIэм дэсу кьахьри кьагъэзэжаш. Ахэр гъуэгу теувэжу я унэ кIуэжа нэужь, я хьэгъуэлIыгъуэр жэщищ-махуищкIэ зэхэтынуш. ЕплIанэ жэщым щауэмрэ нысащIэмрэ гъуэлъыжауэ жейуэ пIэм здыхэлъым унэ лъэгур кыиугъуэнынурэ цIахуэжъ гуэр кыипщынуш. Мис абы иукIынуш Иналыкьуэрэ Хур хыджэбз дахэмрэ. Мы си псалъэхэр зэхэзыхыу япэ нэгъуэщI зыгуэрым хуэзыIуэтэжыр занщIэу дзыгъуэ цIыкIу хьунурэ ежъэжынуш.

Арати, нэху щыри зэныбжьэгъуитIыр, нысащIэр я гъусэу гъуэгу теувэжаш. Куэдрэ кIуа, мащIэрэ кIуа, сытми ешаелIахэу Аслъэныкьуэ и унэм нэсыжахэщ. Аслъэныкьуэ и анэр куэбжэпэм деж кьапежэу щытт.

– Сыту куэдрэ дызэбгъэжъа, си щIалэ, – жиIэщ анэми, нысащIэм IэплIэ хуищIщ, Иналыкьуэ сэлам ирихри кьэтахэр иригъэблэгъэжаш, нысащIэри и лэгъунэм щIишаш. ЕтIуанэ махуэм жылэр зэхуэсри хьэгъуэлIыгъуэр зэхаублащ. Жэщищ-махуищкIэ зэхэтащ хьэгъуэлIыгъуэр – джэгухэу, ефэхэу, нэщанэ еуэнкIэ, шурыльэскIэ зэпеуэхэу. Ари зэфIэкIри цIыхухэр зэбгрыкIыжаш. Ауэ Иналыкьуэ кIуэжакьым, лъэныкьуэ зригъэза мыхьумэ. ЕплIанэ жэщым щауэмрэ нысащIэмрэ я лэгъунэм щыгъуэлъыжаш.

Жэщыбг фІэкІыу иджы псори зэгъэжакъэ щыжиІэм, Иналыкъуэ цэхуу кІуэри лэгъунэбжэм и лъабжъэм деж даІуэу ІутІысхьащ. Куэд дэмыкІыуи Иналыкъуэ зы макъ гуэр зэхех. Бжэр дамэдазэ ищІри плъэмэ, елъагъу – унэ лъэгур зыгуэрым кьиугъуэнырт. Абдеж Иналыкъуэ и хуэш джатэр кыгъэхъэзыра къудейуэ гъуэшхуэ кьищІам кьипщаш зы цІахуэ ин ІэплІакІуэр и гъумагъыу, къулашибгъур и кІыхъагъыу. ЦІахуэм зиІэтри мо жейуэ хэлъитІым затридзэну зышищІ дьдэм, Иналыкъуэ еуэщ цІахуэми и щхьэр пигъэлъэтащ.

Аслъэныкъуэ нэхушым кызызщыуащи, плъэмэ, елъагъу: – зи щхьэ пыгъэлъэта цІахуэр жыхафэгум зэхуэлъэфэсыжауэ илъщ, абы и гъунэгъууи Иналыкъуэ пырхъыжу мэжейри щылыщ.

Аслъэныкъуэ занщІэу кыщолъэт, Иналыкъуэ къегъэушри йоупщІ:

– Мыр сыт телъыджэ, си ныбжьэгъу, мы блэжбыр ныжэбэ кызызэрыттеуэну щытар дауэ къэпщІа уэ! – жеІэри.

Аслъэныкъуэ и жагъуэ зэрыхуэмыщІыну ищІэркъым. Иналыкъуэ абы Іуэхур кызызэрекІуэкІа псори хуеІуатэ. Жэщыбгым уэнжакъым кьиІукІа макъым и гугъу ищІыну щынэсым, афІэкІа хэмылгу Иналыкъуэу плъагъур дзыгъуэ цІыкІу мэхъури щІопхъуэж. АрщхьэкІэ Аслъэныкъуэ абы кІэльопхъуэри кьеубыд. И бгъафэм щІикъузэурэ мэпыхъэ:

– Си ныбжьэгъу лъапІэ, си къуэш, дауэ ухъу, сыту щІэщхъушхуэ кыппщыущІ, сыту Іейуэ сыунэхъужа! Уэ дунейм утемытыжу сэ сыпсэуну сыхуейкъым! – икІи и къамэр кърехри и гушхъэм хиІужыну йоІэ.

Мыбдежым Иналыкъуэ занщІэу къэхъужри зэрыщыта щІалэфІу къэувыжащ.

Иналыкъуэм Аслъэныкъуэр цІахуэм иукІыну кыщригъэлакІэ, дзыгъуэ дІыкІу хъуа и ныбжьэгъур кезыгъэлыфыну щытари Аслъэныкъуэти, ари абы игъэпэжащ.

Абдейм а тІум я зэныбжьэгъугъэр къутэ зимыІэж щыхъуащ.

АСЛЪЭН СЫМАДЖЭ

Дыгъужьыр хъуаклуэщаклуэ кыкыжу мэзым хыхъэжрэ пэт, абы зыгуэр кьегуоуаш:

– Уэри щлэупщлаклуэ уклуэрэ, щхъуэжь?!

Дыгъужьым ихъуреягкклэ зиплтыхъа щхъэкклэ кьепсэлъар хэтми кыхуэлъэгъуакъым. Зыри щимылъагъум, ежьэжаш, ауэ куэд имыклуу, бжьыхъэ жыг пцланэм тес къанжэ дамэхум желэ:

– Хэт кьопсалъэми уфлэлуэхукъым, уэ щхъуэжьым гузэвэгъуэ зэрыщылэр пщлэркъэ?

– Сыт апхуэдэу луэху гузэвэгъуэ щылэр, къэхъуари сыт? – кьепсалъэр имылъагъуу щлэупщлащ щхъуэ цыбэ пщагуэр.

– Сыт абы нэхъ къэхъуну узыхуейр, ди пщыр сымаджэщ. Псори абы хуогузавэ, щлэупщлаклуэ клэлъоклуэ, уэ езым уи щхъэ луэху зохуэри ухэтщ, – жиладжэ Къанжэ дамэхум.

– Сыт щхъэкклэ, Къаплъэныр щылэкъэ абы и деж? – щлэупщлащ щхъуэ цыбэ пщагуэр.

– Хэт «щылэкъэ» жыхуэплэр?

– Абы и пщыкьуэдзэращ зи гугъу сщлыр! – щхъуэ пщагуэр зэрыгузавэр щцлэуэ псэлъащ.

– Къаплъэн абы и кьуэдзэра жыхуэплэр? Щылэщ ари, мэзым псэушхъэу щлэс псори зэхуэсащ... – Ар жилэри Къанжэр лъэтэжаш.

Дыгъужьым езым флэкла къэмына и гугъуэ пладжэу Аслъэн сымаджэм деж клуаш.

Зэрыжилам хуэдэу Аслъэныр сымаджэт, хъэкклэхъуэкклэу мэзым щлэсхэр псори абы хуогузавэрт. Щлэупщлаклуэ клуахэм Аслъэн сымаджэр кьатлысыхъат. Дыгъужь сырыху пщагуэр абыхэм яхыхъащи сымаджэм щлоупщлэ:

– Узэрысымаджэр сэ иджыпстуш щызэхэсхар, сэ езыр гъуэгу сытеташ, сыщылъакъым.

– Ар жилэри Дыгъужьыр тлысащ.

– Фэ сытми сымаджэри узыншэри кьэфлътэрэ? – жилэри Къаплъэныр гъумэтлымэу кьэпсэлъащ.

– Уа, зиусхъэн, сыщылъа мыгъуэкъым.

– «Сыщылъакъым» жыхуэплэр сыт, дэнэ ущымылми, пщыр щысымаджэм деж пщлэн хуейщ! – губжъащ Къаплъэныр.

– Сэ си нэмыщккми къэмыклуа щылэщ, – жиладжэ Дыгъужьым.

– Хэт къэмыклуар? – жиладжэ Аслъэн сымаджэм.

– Зэхэзыхахэр кьэклуахэу кьыббгъэдэсщ. Куэдщ, угубжъу уи сымаджагъэм нэхъри хомыгъахъуэ, – едэхашцлэрэ Къаплъэныр сымаджэм епсэлъащ игу дахэ хуищлыну.

– Слложь Бажэр кыщлэмыклуар, абы зызыхуигъадэр сыту плэрэ? – Андрей щысхэм захуигъазэри Дыгъужьыр кьэпсэлъащ. Щлэупщлаклуэ кьэклуахэр зэплъыжаш. Дыгъужьым жилэхункклэ езыхэми гу лъатакъым Бажэр кызызэрымыклуам.

«Слложь Бажэр кыщлэмыклуар?» – жилэу Дыгъужьым зэрыжилар куэд дэмыккы Бажэм жралэжри ар гузавэ хъуаш. Ищлэнумрэ хъэкклэхъуэкклэхэм я пщы сымаджэм деж клуэмэ, щхъэусыгъуэ ищлынумрэ егупсысырт. Ауэ гупсысэу здэщытым, Бажэр плэари кърэ зыбжанэ уафэгум «кърэ-кърэ» жалэу иту илээгъуаш. Куэд дэмыккыуи а кърэ гупыр Бажэр гупсысэу здэщытым пэмыжыжъу кьетлысэхаш. А гупу тлысам Бажэр щэхуу яхэлъадэри зы кърэ кьиубыдащ. Арати, кърэу илыгыу Бажэр сымаджэм и деж щлэупщлаклуэ клуащи жрелэ:

– Ди зиусхъэн, пщыр сымаджэщ кыщызжалэм, кърэу лэпсым дыгъужь клэн хэлъу ефэмэ, хушхъуэщ жыслэри кыпхуэсхъащ. Сэ езыр сылэести дамэ зытет кърэу кысхуэмубыдурэ зыкъомрэ селлэлащ. Сыщлэгуvari аращ, зиусхъэн лъаплэ!

Абы хэту Аслъэн сымаджэм узыр кьеныкьуэкьуу хуежьэри щэлуу щидзащ. Псори абы тегузэвыхьу зэхэст.

– Уэ, зиусхьэн, мы кьру кьэсхьар хушхьуэ пхуэхьунущ, ауэ дыгьужь кIэн дауэ кьэдгьуэтынуми унафэ щIы, – жиIащ Бажэм, зигьэцIыкIуурэ.

– Кьэвгьуэти дыгьужьым и кIэныр кьыхэфх, жиIащ Аслъэным.

– НэгьуэщIыпIэ дэнэ кьыщытлтыхьуэн: мис мыбы и кIэныр кьыхэтхыну унафэ щIы.

Бзэгу зыхьа Дыгьужьыр щысти, Бажэм и дежкIэ кьаплъэри кыщыльэтащ. АрщхьэкIэ Кьаплъэныр кьежалIэри: «Бэяу уэ, абы ухуимылгыт!» – щыжиIэм, Дыгьужьым и щIыбагыр кьигъазэри увыжащ.

Бажэр кьэпсалъэри:

– Уэ Дыгьужь, зыгуэр щыжыпIэм деж уи гугьу кьэзыщIауэ бдэркьым, мы сэ жысIам сыту тэмакькIэщI укьищIа! – жиIащ.

Бажэмрэ Дыгьужьымрэ я зэхуакум Кьаплъэныр кьыдэуващ:

– Зиусхьэн сымаджэм унафэ кьытхуищIыр вгьээщIэн мыхьумэ, фэ Iуэхум зыкIи фыщIытепсэлтыхьын щыIэкьым! НэгьуэщIыпIи дэ дыщIыщылтыхьуэн щыIэкьым, мыбдежым щыт Дыгьужьым и кIэныр кьыхэдвгьэхэи зэфIэкIащ!

Бажэм Аслъэн сымаджэу щылым и дежкIэ зигъазэри жиIащ:

– Сымаджэр гугьу ехьу куэдрэ щыдывгьэгьэлыну хушхьуэ хуэхьунур тщIэуэ?..

Ар Бажэм щыжиIэм псори кьэтэджащ. Абдеж щыт Дыгьужьым зрадзри, и льякьуэ сэмэгум хэль кIэныр кьыхахаш. Дыгьужьри льякьуищкIэ увыжащи щытщ.

Бажэм Дыгьужьым дежкIэ зигъэзауэ пыгуфIыкIыу желэ:

– Абы хуэдэ зыгуэр кьызэрыуащIэнур сигу кьэкIат уэ бзэгу щыпхьым. Сыту уэкIурэ уи льякьуэ епланэр кIэщI зэращIар!

Аслъэн сымаджэм деж щIэупщIакуэ кьэкIуахэр зэдэлэпыкьуурэ кьруулыр псынщIэу ягъэващ.

– Лыр щывакIэ кьыхэфхи лэпс кьудейр нэхьри кьэвгьэкьуалъэ, армыхьумэ кьруул кьудейр абы зыкIи сэбэп хуэхьунукьым, – желэ Бажэм Iэзэ бэлыхь зищIауэ.

– Дауэ тщIын атIэ, лыр хыфIэддэн? – жиIэри ТхьэкIумэкIыхьыр кьеупщIащ.

– Сыт щIыхыфIэбдээр, ар гьэтIылъауэ сымаджэр хьужыху щыгьэлын хуеищ. Сэ згьэтIылъынщ кьамыгьуэтыну. Ар зыгуэрым кьигьуэтмэ, сымаджэм лэпсыр сэбэп хуэхьужынукуьым. Фэ кIэныр лэпсым хэфлхьыи сэ сыкьэкIуэжыхукIэ кьэвгьавэ, – жиIэри Бажэм кьруулыр Iуихаш.

Бажэм ар унафэу ищIри, кьруул фIыуэ ягъэвар и ныбэм из хьухукIэ ишхаш. Кьыдэхуар иужькIэ ишхыжын мурадыр иIэу игьэтIылъащ.

Бажэр пIащIэу кьыздэкIуэжам, лэпсыр кьавэу пылт. Ари кьызэрысыжу кьытрыригьэхыжащ.

– Шынакьым изу лэпс пщтырым щыщ кьыхэфх! – жиIащ Бажэм.

– КIэныр вауэ пIэрэ? – жиIэри Мыщэр еупщIащ адрейхэм.

– Куэдщ ар зэрывар! – жиIащ Бажэм.

Лэпсыр изу шынакьыр Мыщэ лъэбышэм иыгьыу, Бажэри абы япэ иту сымаджэм бгъэдыхьащ. Шынакьыр Бажэм Мыщэ лъэбышэм кьыIэщIихри Аслъэным бгъэдыхьащи, жреIэ:

– Хьэзыр хьуащ хушхьуэр, зиусхьэн.

– АтIэ хьуамэ, кьафштэ! – жиIащ щэлуурэ Аслъэным.

– Уи гушIыIур дэгъэзеяуэ гьуэлъыт, зиусхьэн.

Къаплъэныр бгъэдыхъэри Аслъэн сымаджэм хуэмурэ зригъэгъэзащ.

– ТэкIу къопщтырэкI хуэдэуи къыпфIэщIынщ, ауэ умыдзыхэ, сэбэп мыхъуу зикI къэнэнкъым, – жиIэри, ш-накъым хэIэбэщ, кIэныр хэлъу шынакъжъейм из лэпс къыхихри Аслъэн сымаджэм жъэдикIащ.

– Ар сэбэп хуэмышъуу къэнэнкъым, быдэу щIэвуфэ, – жиIащ Бажэм.

КIэн зыхэлъ лэпс пщтырым и кIуэцIыр иври куэд дэмыкIыу Аслъэным и псэр хэкIащ, «Хущхъуэ зрахъэлIа Аслъэн сымаджэр хильэфэуэ мэжей» жаIэри щIэупщIакIуэхэри зэбгрыкIыжащ.

Мис апхуэдэу «еIэзащ» Бажэр я мэзыпщым. ЗэхищIыхъа бзаджагъэхэм иридыхъэшхыжу и закъуэ къыздэкIуэжым, бажэм пабжьэм къугърэ дзэпкъауэу хэс дыгъужьыр илъягъури: – Иджыри бзэгу пхын, щхъуэжъ?! – жиIэри щIэнэкIащ.

Къруул игъэтIыльамкIи зыIурыбзаеу бажэм игъэзащ.

ПЩЫПЭ ЗЭГЪУНЭГЪУИТИ

Земаныр гъэмахуэ бадзэуэгъуэти дунейр исыжырт. Дыгъэ гуащІэ къепсым зэпкъриха дэтхэнэ зы псэушхьэми жьауапІэ зыщІидзэжауэ зигъэпсэхурт. ПщыхьэщхьэхуегъэзэкІ хьуауэ, «пщыхьэщхьэфІохьу ашций» – жиІэри зи нитІыр гъуабжэ КІушэ нагъуэ Іуэм ихьащ зи нитІыр фІыцІэ, удзыпцІэр зи хьупІэ Танэжьымрэ Бжэныжь бэлацэмрэ здыщІигъуу хьуакІуэщакІуэ губгъуэм кІуэну.

КІуэм-лъейм, кІуэм-лъейурэ, мэз лъапэм нэсащ. Абдеж пщыІэ щашІри щІэтІысхьахэщ.

А щым япэмыжыжьэу пщыІэ гуэр къыщашІри къэтІысащ Мыщэ лъэбыцэр, Дыгъужь пщагуэр, КхьуэпІащэ дзэшхуэжыр.

Мыщэм Дыгъужьым зыхуигъэзащи жреІэ:

– КІуэ, Дыгъужь, ди гъунэгъу Джэдухэ я дежи тхуелъэІу, «ДыпщыІэгъащІэщ, дыхуэкъулейкъым, ныщхьэбэ дызэрыхэщхьэжын зыгуэр» жыІи. ТанэркъытхуиутІыпщми хьунуш, Бжэныжьрами ягъэ кІынкъым.

Дыгъужь нэщІам Мыщэм и псалъэхэр щызэхихым, и гурыІупсыр къакІуэу жиІащ: тхьэ соІуэ, пэжкІэ а уэ жыпІэр, ди нэхьыжь. Уэлэхьи, сэ ныщхьэбэ Джэдухэ я деж щыслъэгъуа Танэр Мыщэм хуэдэу пшэрмэ, Бжэнри абы къыкІэрымыху. Уэри жыпІауэ, сыт абыхэм ящыщ зым дрихэщхьэж щІэмыхьур.

Дыгъужь пщагуэр джэду пщыІэм кІуащи ину маджэ:

*КІушэ-кІушэу нагъуэ,
Зи натІэр гъуабжэ,
Дзыгъуэм я псэр Іузых,
Жэщ мазэхэр зи махуэ,
Унащхьэ тхыцІэр зи гъуэгъу,
Зи гу цІыкІур ІэфІыльэ,
Зи лъэ цІыкІур зи мажъэ,
Бэрэжсьей цІагъыр зи жьауэ,
Жыг жьауэм цІэмыхьэ,
ХьэщІэ къыхьэмэ, мэтэдж,
Мэуэ тэджи сегъэблагъэ...*

Джэдур пщыІэм къыщІэжри пщыІащхьэм дэжеящи къеплтыхьурэ къоупщІ:

– Сыт, Дыгъужь пщагуэ, апхуэдизу удзэпкъауэу къыпщыщІар, щхьэ укыызэджэрэ... Къэхьуар сыт?

– Дешащ, делІащ, зиусхьэн, гъуэгъушхуэ къэткІуащ, дыпщыІэгъащІэщи ныщхьэбэ тшхын тІэкІу, жиІэри Мыщэм! сыкъыгъэкІуащ. Фи Танэми лыфІ телъщ, Бжэнри абы къыкІэрыхуркъым, языхэзыр къыдэптрэ дрихэщхьэжами хьунут.

– Ар Іуэху-тІэ! Уэстынщ фшхыни! – зигъэбзэлэфІу, и кІэр игъэкІэрахьуэу къыщІидзащ КІушэ нагъуэ, – Танэм е Бжэным я Іуэху фэ ныщхьэбэ фхузехуэжынкъым, абы нэхьрэ нэхьыфІщ, мыдэ зы дыгъужьыкуэ гъэгъуауэ пхьэльтантхьуэм фІэдзащи ныщхьэбэ фрихэщхьэжыну фэстмэ.

– Іуэ-у, зиусхьэн лъапІэ, ар сыт дыгъужьыкуэ зи гугъу фщІыр? Фэ дыгъужьыл фшхырэ? – гузэващэри щІэупщІащ дыгъужь пщагуэр.

– Дэ мыхьэмышх диІэкъым! – Дыгъужь дэнэ къэна, нэгъуэщІ сыт хуэдэ псэушхьэ

кытІэрыхъэми дош! – и нэшхуитІыр пІащэу къригъэкІри жиІащ джэдум.

Дыгъужьым ихъуреягъкІэ зиплѣыхъщ, и псэр Іульэтауэ, щІыбагъкІэ икІуэтурэ, зигъазэри макІуэ щІыкІэ, щІэпхъуэжаш.

Дыгъужьыр кІэкуакуэу здэкІуэжам Мыщэр кьоупщІ кыжраламкІэ.

– Зы пщыхъэщхъэши кызатын ядакѣым, абыхэм нэхъ быдэ слъэгъуакѣым, – жэуап иретыж дыгъужьым. Пщагуэм сытми пхужиІэнт джэду ябгэм абы и псэр кызыэрыхуІуихар!?

– Уэ щыпхузэфІэмыкІакІэ, абы щыгъуэм КхъуэпІащэр ирекІуэ шхыныхъэ, – унафэ ищІащ Мыщэ лъэбыщэм.

– Хъунщ, сэ сыкІуэнщи зыгуэр абы къатезмыхауэ сыкъэкІуэжынкѣым, – жиІащ КхъуэпІащэм, Дыгъужь пщагуэм хуэгубжъ щІыкІэу.

Кхъуэр кІуэри джэду пщыІэм нэмысу жыжъэу кыбгъэдэувыІащи маджэ:

*– КІуэщэ нагъуэу гумащІэ,
Зи пащІитІыр изысэ,
Дзыгъуэм я псэр хуІузых,
Жэщ мазэхэм щыльащІэ,
Унащхъэ тхыцІэр зи гъуэгъу,
Зи гу цІыкІур ІэфІыльэ,
Зи лъэ цІыкІур зи мажъэ,
Бэрэжъей щІагъыр зи жъауэ,
Жыг жъауэм щІэмыхъэ,
ХъэщІэ кыхъэмэ, мытэддж,
Моу тэдджи сегъэблагъэ.*

Джэдум Іэуэлъауэ щызэхихым, кыщІэжри пщыІащхъэм дэжеящи и нэшхуитІыр къригъэжауэ, и дзэ жанхэр кыІуигъэпсу КхъуэпІащэм кьоупщІ:

– Сыт, КхъуэпІащэжъ, пырхъ-шырхъ жыпІэу апхуэдизу къэхъуар, пшыналъэми щхъэ укѣыхуеуэр?!

– Ди зиусхъэным сыкъыгъэкІуащ дыпщыІэгъащІэщ, дыхуэмыщІащи ныщхъэбэ дрихэщхъэжыну шхын тІэкІу жиІэри, – жэуап къитащ кІэ хъэлыгъуанэм. Дыгъужьым хуэдэу абы Танэ гугъуи, Бжэн гугъуи ищІакѣым.

– Ар Іуэху-тІэ, ауэ сытми фыдгъэтхъэжын. Модэ кхъуэ блатхъэ зэщІэт пхъэлъантхъуэм фІэдзаци хы, ныщхъэбэрэ пщэдджыжърэ фрикъунщ, – жиІащ КІуэщэ нагъуэ зигъэбзэфІрэ зызэфІишу.

КхъуэпІащэм кхъуэ кІий макъ и тхъэкІумэ кыІуэри щэху хъуауэ икІи ерагъкІэ кыдришейуэ жиІащ:

– Кхъуэ-э бла-т-хъэ з-зэ-щІэ-т ж-ы-пІ-а!? Фэ езым кхъуэ-кхъуэ-л фф-шх-ы-уи!?

Джэдур нэгъуэщІу кызыэрыкІш: и пащІэ кІыхъхэр пэхъри иукъуэдийщ, и лъэбжъанэхэр кыыхигъэжри зигъэгуащІэу кыыхидзаш:

– Мыр сыт гъэщІэгъуэн, щхъэ дывмыгъэпсэурэ!? Дыгъужь пщагуэр къакІуэри «Алыхъ-алыхъ, фэ дыгъужьыл фшхырэ!?» – жиІэри еттыр тІимыхыу зигъэкІэрахъуэри кІуэжаш, уэ кхъуэ блатхъэ зэщІэт удотри, «фэ кхъуэл фшхыуи!?» – жоІэри укѣыдош! Апхуэдиз гъуэгъуанэ къэткІуу мы щІыпІэм дыкъыпцІэкІуар дэ мыхъэмышх тщІыну аракѣым! Тхъэ пхузоІуэ, фыгъэщІэгъуэнкІэ фэ. Дошх дэ лы псэри, мыхъэмышх диІэкѣым.

Дыгъужьым ещхъу, КхъуэпІащэ гуэрми гужъеяуэ зигъэкІэрахъуэри макІуэ щІыкІэ,

шэ цывауэ кӀуэжаш я пщыӀэм. ПщыӀэм щыщӀэпкӀэжым мыщэр абы кьеупщӀаш:

– СлӀо, Имансыз, кьеуатакъэ уэри, щхьэ апхуэдэу укӀэкуакӀуэрэ!?

– Абыхэм нэхь быдэ слъэгъуакъым, – жеӀэ КхьуэпӀашэм бауэбапщэу, – зы пщыхьэщхьэшхи кьызатын ядакъым, диӀэкъым дэ зыри жаӀэри.

Кхьуэ кӀий макъыр зи тхьэкӀумэм имыкӀ Кхьуэм сытми пхужииӀэнт джэдум абы и псэр зэрыӀуихар.

Мыщэ лъэбыщэр а тӀум зэгуагъэпати, моуэ яжриӀаш:

– АтӀэ, апхуэдэу щыщыткӀэ, фэ иджы мыдэ фыкъызэдаӀуэ, Мыщэм тхьэр игъэпщӀаш, а Джэду зызыгъэпщым и щхьэр кьэзмыхьауэ сыкъэкӀуэжмэ! Фэ мафӀэ фщӀыи псы фӀэвдзэ. Джэдур лыӀу-лыӀуу дыупщӀэтэнщ, шыуаным изу итлхьэнщи дгъэвэнщи зыдгъэтхьэжынщ, – жиӀэри Мыщэр ежъаш елъэбышауэу.

Мыщэ лъэбышэжъым хабзэншагъэр илъагъу хьуртэкъым, – Джэду пщыӀэм щынэсым гьумэтӀымэу джэуэ щӀидзаш:

– Аркъым, Джэдуужьу гьырнаужь, дырихэщхьэжыну фи Танэжьыр е Бжэныжьыр кьыдэфт, е щымыхьужыххэм шхын тӀэкӀу жытӀэу хэт кьэзмыгъэкӀуами зыри нумыту уаныхуэгубжьу ныщӀэбгъэкӀуэжыр сыт!? Ара гьунэгъу хабзэ жыхуаӀэр?

– Ар дауэ жыпӀэфрэ, зиунагъуэрэ? ХабзэмыщӀэ гьунэгъукӀи щхьэ укъызэщрэ абы щхьэкӀэ, – и нэхэр иуфӀыцӀу жэуап кьитащ Джэдум, – фэращ псори зи лажьэжыр. Дыгъужь пщагуэр Танэ, Бжэн жиӀэу кьыщыкӀуам дыгъужьыкуэ нестырти, «фэ дыгъужьыл фшхырэ?» жиӀэри ныхьын имыдэу нэкӀуэжаш, иужькӀэ КхьуэпӀашэр пырхь-шырхь жиӀэу лъаӀуэу кьыщыбгъэкӀуам кхьуэ блатхьэ зэщӀэт нестырти, «Ӏэу, фэ кхьуэл фшхыуи!» – жиӀэри нимыхьу нэкӀуэжаш. Иджы зиусхьэн Мыщэжь, мыдэ зы мыщэ щӀэлъэныкъуэу щыӀэщи ар уэ узотри хьы, тхьэм щхьэкӀэ. Фэ абы фрикьунщ тхьэмахуэ псокӀэ.

– Сытмы жыпӀэр зищӀысыр? Мыщэ щӀэ-лъэ-ны-къуэ жыпӀа!? – къэштащ Мыщэжьыр.

– Дэ лы псори дошх, зиусхьэн Мыщэжь, ар умыгъэщӀагъуэу кьеуатаӀамэ хьыи нэхьыфӀщ, – жеӀэ джэдум, гьунэгъу хабзэкъутэ кьызэрыфӀащамкӀэ мыарэзыуэ.

– Ӏау, зиунагъуэрэ, уэлэхьэ, ар мыхьун, – жеӀэ Мыщэжьми егъэкӀэрахьуэри макӀуэ щӀыкӀэ, и лъэ зэрихькӀэ я пщыӀэ мэкӀуэж. Зэрынэсыжуи, Дыгъужьымрэ КхьуэпӀашэмрэ кьоупщӀ:

– СлӀожь, зиусхьэн нэхьыжь, уэри кьэпхьакъыми-тӀэ джэду упщӀэта? Ди псыр кьавэурэ ивэщӀэжаш.

– Ӏа-а! – жиӀэри и лъапэр иупщӀаш Мыщэм, – къапыкӀын щыӀэкъым а нэпсей пщыӀэм. Абы нэхьрэ фынакӀуэ, щакӀуэ дызэбгъывгъэкӀи, щхьэж игъуэт ирешхыж.

Арати, сыт ящӀэнт, щыри лъэныкъуэу зырызкӀэ мэзыжъым хыхьэжаш.

БЗАДЖАЩІ

Щылащ, псэуаш зы лыжь цыкIурэ зы фызыжь цыкIурэ. А тIур тхэмыщкIэ дыдэу псэурт, быни, мылькуи яIэтэкъым зы жэмыжь закъуэ фIэкIа, ари гъужати къашыртэкъым, джэмыдэт.

Фызыжьым лыжь цыкIум зыхуигъэзаци желэ: – Алыхь, лыжь цыкIу, шэ кызыщIэмыкI жэмыжьым деплъу дыщыс мыхъун, шхын лъэпкъи димылэж. Абы нэхърэ нэхьыфIщ жэмыжьыр кыщыдмышыжкIэ бэзэрым пшэрэ пщэмэ, кыщIэкIымкIэ хьэжыгъэ сыт къэтщэхуурэ зыгуэрурэ дыпсэунщ.

– ЗэрыжыпIам хуэдэу тщIынщ, ди гуащэ, – жиIащ лыжьым.

Лыжьым жэмыр бэзэрым ишауэ здытетым зы бзаджащIэ гуп кыбгъэдыхьэри кьеупщIащ:

– Но мы пшэр, тхэмадэ?

– Флягъуркъэ сщэр, зиунагъуэрэ, – жэмщ.

– Дэнэ кыкIа жэм, унэжын, мыр къазщ, – жаIащ мо бзаджэ гупым. ИкIи дыхьэшххэри IукIыжаш.

Куэд дэмыкIыу, аргуэру абыхэм ящыщ зы лыжьым кыбгъэдыхьащи кьеупщI:

– Сыт мы къазым жыпIэр, тхэмадэ?

– Мыр къазкъым, жэмщ, ныбжьэгъу! – къэуIэбжьащ лыжьыр.

– Фыделэщ фэ къуажэм дэсхэр. Жэмырэ къазырэ фхузэхэгъэкIыркъым, – дыхьэшхри ари IукIыжаш. Апхуэдэурэ куэд кыбгъэдыхьащ лыжьым. Псоми жалэр зэтэхуэрт. ИкIэм лыжьми шэч ищIу щIидзаш: «Ярэби, атIэ мы си жэм уэдыкъуаижьым «къазкIэ» фIэкIа зыри кыщIемыджэр сыту пIэрэ? Дунейм щызекIуэ уасэхэм замыхъуэжамэ, сэ гъащIэм сыкъыкIэрымышуамэ, щхьэ псоми ауан сыкъащIрэ?» ИкIи нэгъуэщI зыри кыщышуамыгъэлыагъуэм, бэзэрым тетурэ еша нэужь, къаз уасэкIэ жэмыр ищэри я унэ кыгъээзэжаш. Лыжьым и жэмыр IэщIэзыгъэкIар хъунщIакIуэ, бзаджащIэ гупырт.

МыдэкIэ кыздэкIуэжам и фызыжьыр кьеупщI:

Дапщэ жэмым кыщIэпхар, лыжь?

– Зы тумэныжь кыпхущIэсхаш.

– А сыхьэт мыгъуапщIэ емыжьэн, ар дауэ, уи жьыщхьэ делэ ухъужа?

– Уа, зи узыгъуэр кIуэдын фызыжь а сыбгъэшар мэмтэкъым – къазт. Къаз уасэщ къуатынур апхуэдэ жэмым. Дэ гъащIэм дыкъыкIэрыхуауэ аращ къуажэм дэсхэр. Аращ жалэр жэмырзыщэхуахэми, адреихэми. Щымышъужым, къаз уасэкIэ стыри сыкъэкIуэжаш.

– Алыхьым мыгъуэ яхуищI, укъагъэпщIащ, – фызыжьыр шхыдащ, бгащ.

Ауэрэ здекIуэкIым лыжьым дунейм зыныщиплтыхьщ, къэгупсысэжри кызырагъэпщIам гу лъитэжаш. Уэлэхьы, тхэм жиIамэ, сэ ар абыхэм яхуэзмыгъэгъун, зыгуэр езмышIэжауэ къэзмыгъэнэн», – мурад ищIащ лыжьым. Жэмыр зырищахэр зэреплъу кыщIыхужынут.

Лыжь цыкIум щIыхуэ-хьэхуэ жыпIэми ахьшэфI кызыэригъэпэщаш бзаджащIэ гупым я лыхьуакIуэ ежьэну.

Лыжьым кыхутащ ахэр шхапIэ гуэрым щызэхуэсурэ махуэ къэс жыхуалэм хуэдэу ефэешхэу зэрыщIэсыр, лыжьым хуэдэу зыгуэрхэр къагъапщIэурэ абы кыщIах ахьшэхэмкIэ. Лыжь цыкIур а шхапIэм кIуэри хъунщIакIуэ гупыр къэмыс щIыкIэ шхынзехьэм бгъэдыхьэри ахьшэу иIыгъыр хуишиящи, мыр жреIэ:

– Иджы, зи нэмыс лъагэ хъун, мы ахьшэхэр узот. Сэ уи деж сыкъыщIыхьэурэ

сефэнуш, сешхэнуш. СыщыщІэкІыжыным деж, си пыІэр щхьэрысхыурэ «сыбгьэтхьаш, си пыІэжь» – сэ жысІэнщ, уэ щхьэщэ кысхуэщІи сыщІэгьэкІыж, ахьшэ жыпІэу си гугьу кьомыщІу. Псори мы уэстым хэгьэкІ уэр-уэру. Апхуэдэ Іуэхутхьэбзэ кысхуэщІэ, зи нэмыс льягэ хьун.

– Алыхь, содэм, сэ си дежкІэ тІури зыщ.

ХьунщІакІуэ гупыр кызырэыгьэплыхэу ефэу щысу, лыжьыр шхапІэм щІыхьэри абыхэм я гьунэгьуу тІысащ.

Темыль щымыІэ жыхуаІэм хуэдэу и стІолыр кьригьэухуащи – йофэ, йошхэ. ХьунщІакІуэхэр, лыжь цыкІур кьащІыхужащи, зоплтыхь:

– Е зи унэр бэгьуэн, мор зи жэм кьэтщэхуауэ щытараш. Дэнэ кьриха абы апхуэдиз ахьшэ, – ягьэщІагьуэ. – Абы ирифхэр пьагьурэ?

БзаджащІэхэр зэрыкІэлтыхплыхым хуэдэурэ лыжьыр дэгьуэу шхэщ, ефэри кьэтэддыхащ.

– Сыбгьэтхьаш, угьурлыжьу си пыІэжь, – жиІэщ, шхапІэм и тетым щхьэщэ хуищІщ, кыхуищІыжри – ахьшэ ети хэмыту ар щІэкІыжащ.

БзаджащІэхэм ягьэщІэгьуэнтэкьэ яльэгьуар – ягьэщІэгьуащ.

ЕтІуанэ махуэми, ещанэ махуэми шхапІэм кьакІуэурэ апхуэдэу ищІащ лыжьым, бзаджащІэхэм яльагьуу.

– Алыхьым и цІэкІэ соІуэ, – жиІащ абыхэм ящыщ зым, – мыбы и пыІэр ауэ кызырэыгуэкІ пыІэу щымыткІэ. ПыІэжьыр зэрыщхьэрихыу и Іуэхур ахьши-бохьши хэмыту эфІокІ. Щхьэ кьэтщэхум мыхьурэ ар?

БзаджащІэ гупыр лыжьым кьетІысыллащ.

– Тхьэмадэ, хуит дыкьэщІ зыгуэркІэ дыноупщІыну.

– Лло? ФыкьызеупщІ сыткІэ фыхуейми.

– Мыр дауэ, уэ мыбдей ушошхэ-ушофэ зэпымычу. Уи пыІэр щхьэрыбох, абы фыщІэ хубощІри ущІокІыж, ахьши-бохьши умыту.

– Сыт-тІэ абы гьэщІэгьуэну хэльыр? – жиІащ лыжьым. – Си пыІэр ахьшэ защІэкьэ езыр. Нэщыпхьуэ хэльщ си пыІэм. Абы шхынымрэ фадэмрэ зэи пщІэ щІызигьэтыркьым.

– Кьыдэщэ уи пыІэр?

– ФыгьэщІэгьуэнщ фэ. Си пыІэжьырщ сэ сызыгьашхэр. Ар пщэ хьурэ. Иджыпсту фыхуейм фызгьэтІысынщІи фезгьэфэнщ, фезгьэшхэнщ, си пыІэжьыр щхьэрысхынщ, «дыбгьэтхьаш» жысІэнщІи зэфІэкІлащ. Апхуэдэ пыІэм уасэ иІэ-тІэ. Апхуэдэ пыІэ пщэ хьурэ?

– Хьэуэ, кьыдэщэ. Сом минипщІи удот.

– А-а. Фоджэгу фэ, хьунукьым ар.

Ауэрэ жэм уасиплІ-тхум нэсащ пыІэжьыр. «Ар кьэтщэхумэ, игьащІэкІэ дрипсэунуш, зи унагьуэ бэгьуэн, дыщІэдыгьуэжыни щыІэжынукуьым », – зэчэнджэщыжхэрт хьунщІакІуэхэр. Сытми ахьшэшхуэ зэхалхьэщ, лыжьыр «кьытрагьэхьэщ», пыІэр ящэхури ежьэжащ.

«Уэлэхьи, сахурикьуамэ», – жиІэрт лыжьыми игукІэ.

ПыІэр кызыІэрыхьа гупыр зэхэтІысхьащи – уефэнуэм кьеблагьэ. Шхыныр Іэнэм тезщ, фадэр хэплыхьащ. Ешхаш, ефащ – тхьахэщ игьащІэм зэрымытхьауэ.

Ирикьухэу «Дыбгьэтхьаш, пыІэжь» – жаІэу щІэкІыжыну щыхуежьэм, зыри кьикІакьым. «Кьафщтэ ахьшэ», – жиІэри абыхэм кьабгьэдыхьащ ефапІэм и тетыр. ПыІэм щыгугьа гупыр лыжьым дэкум хуэдэу кызырэыгьэпцІар кьышашІэжар абдежщ. БзаджащІэ гупым а пщыхьэщхьэм ирафамрэ яшхамрэ щІатыну ахьшэу кьахуэнэжари,

я щыгъынхэри, пыІэжьри хэтыжу хурикъуакъым. Нобэми ныжэбэми зы щІыпІэ жыжьэ
гуэрым яшауэ ахэр ягъэлажьэу жаІэ щІыхуэр япшыныжу.

ЛЫМРЭ ЖЫГЫМРЭ

Зы лЫ гуэр и вы уэгушыжытЫр щІищІэри мээ кІуат. Зы жыг дахэ гуэр кЫльагыри бгъэдыхъащ.

– Мыр къээзгъэуэнщ, пхъэ гъэсыну ахъырзэманщ, – жиІэри еуэну джыдэр щиІэтым, жыгыр къэпсалъэри жиІащ:

– Пхъэгъэсыни сэ сыпхуэхъуфынущ, ауэ, маржэ хъужыхэн, укъызэмыуэу мы зэм сыкъэгъанэ, сыт ухуейми пхуэсщІэнщ.

Лым ищІэнур имыщІэу зыкъомрэ къэуІэбжъауэ шыта нэужь, гупсысэри жиІащ:

– Укъээзгъауэрэ ди жъэгужьым упэрыбзахэмэ, фІамышщІ ухъунурэ уежъэжынущ. Апхуэдэу шыщыткІэ, укъээзгъэуэнкъым. Сыт сыхуейми кысхуэпщІэну шыжыпІэкІэ, витІ, жэмитІ, зы алащэ сиІарэт, жызоІэри, кысхуэгъуэт.

– Ар Іуэху-тІэ, бгъуэтынщ, уи пщІантІэ дэту урихъэлІэжынщ абыхэм, – жэуап кытащ жыгым.

Лыр я унэ нэсыжмэ, зыщІэлъэІуа псори пщІантІэм дэту ирохъэлІэж. А Іэщ псори зэрильагыуу, сызэрыщІэлъэІуар мащІэІуэущ, жиІэри жыгым деж игъээжри етІуанэу еуэну шызэтришащІэм, аргуэру къопсалъэри желэ:

– Маржэ хъужыхэн, укъызэмыуэ, сыт ухуейми пхуэсщІэнщ.

– Мэлищэрэ шыбзищэрэ сиІарэт жызоІэ, абы адэкІэ кызыхуэтыншэу псэуалъи унэлащІи сыхуейщ, – жиІащ лым.

Жыгыр къопсалъэри:

– Хъунщ, гъээж, мэлищи шыбзищи уиІэу урихъэлІэжынщ, уи псэуалъэхэри унэлащІэри хъэзырщ.

Лым унэм кыщигъээжам зыщІэлъэІуа псори иІэу кърихъэлІэжащ. Ауэрэ зэман зыкъом екІуэкІащ и джэдыгур и блыпкъым фІэдзауэ унафэ ищІу. ИтІанэ и гум къихъащ: цІыхухэм сраунафэщІу, ахэри сэ кызэдаІуэу щхъэ сымыпсэурэ жиІэри.

И джыдэр кыищтэщ, мэзым кІуэри жыгыжьым зытришэщІащ «сыноуэ» жиІэри.

Аргуэрым жыгыр а лым кълъэІуащ:

– Маржэ хъужыхэн, укъызэмыуэ, узыхуейр кызжепІэмэ пхуэсщІэнщ.

– Сэ зыри сыхуэныкъуэкъым, ауэ пщы щхъэ сымыхъурэ, псоми щхъэщэ кысхуащІу, кыыскІэлъажыхъу.

– КІуэж, укъагъэпудынкъым цІыхухэми, – кыыжриІащ жыгым.

Лыр я унэ кІуэжри жиІэ псалъэхэр цІыхухэм ягъэзащІэу, щхъэщэ кыыхуащІу, пщыхэми къадыгъэпуду псэуащ тІэкІурэ.

Куэд дэмыкІыу аргуэрым лым и гум къихъащ, пащтыхь сыхъун хуейщ, жиІэри.

И джыдэ гуэрыр кыищтэри аргуэрым мэзым кІуащ. Сыноуэ жиІэри жыгым шызытришащІэм: – укъызэмыуэу, узыхуейр кызжыІэ, – кълъэІуащ жыгыр.

– Сызыхуейр пащтыхь сыхъуну аращ, – жиІащ лым.

ИтІанэ жыгыр къэпсалъэри:

СызэрамышщІи сыт шыІэж, сызэдэмыІэпыкъуаи къэнэжакъым, апхуэдэу шыщыткІэ, уи пэр мы жыгым кыкІэрыльхъи пащтыхь ахъырзэман кыпхэкІынщ, – кыыжриІащ.

Лы нэпсейм и пэр жыгым кІэрильхъэри асыхъэтым жыгыуІу хъури лъэтэжащ.

КЪАПЛЪЭН ХЪЫЖЪЭ

ТхьэкIумэкIыхь назэр пкIэуэ, лъэуэ, бгъунлъэу губгъуэм иту здэжэм псы хуэлIащ. Гъуэгум здытетым ар хуэзащ псыкъуий гуэр. Псыкъуий мащэм еплъыхри псы зэремыфэфынур къыщищIэм, «си гъуэгум хэзгъэщIым нэхьыфIщ» жиIэри бзу лъэтари щIэмыхъэну лъейуэ щIэпхъуэжащ. Ар здэжэм бажэ гъуэжыжыыр къыIуощIэ:

– Ей, тхьэкIумэкIыхь, ТхьэкIумэкIыхь, уи нэм щIыр имылъагъуу дэнэ апхуэдизу уздэжэр?!

– Тафэм сити сыкъыздэжэм, псы схуэлIащ. Псыкъуий сыхуэзэри псы тIэкIу сефарэт жысIэу сыщеплъыхым и нэкIур Iушэу, и нэхэр зэблэшауэ, бжъакъуэ тету вы хьэщхъэвылъэ гуэр псым къыхэплъу къызолъагъу. Псым къыхэлъуу къыстелъэн хуэдэу сэ абы зэуэ зыкъысхуищIати сишхын фIэкIа си гугъакъым.

ТхьэкIумэкIыхьым и псалъэхэр бажэм и фIэщ хъури абы и ужь иту щIэпхъуащ. Тури зэгъусэу здэжэм мыщэ лъэбыцэр къахуозэ.

– Ей, ныбжъэгъухэ, мыдэ фыкъэувыIэт, дэнэ апхуэдизу фи нэм къыщипхъуауэ фыздэжэр?! – и макъым ин зригъэщIу жиIащ зи щIыб къыдэша мыщэ лъэбыцэжым.

КъащыщIа щIэцхъаджагъэр мыщэм щыхуаIуатэм лъэбыцэжъри абыхэм я гъусэу къызэтемыувыIэу щIэпхъуащ. Ахэр жэрт гъуэгум къащыхуэзэ адрей хьэкIэкхъуэкIэхэми гъусэ зыкъыхуащIурэ.

Гъуэгум тету ешауэ здэжэм абыхэм къахуэзащ къаплъэн къуэлэныжыыр. Къаплъэн нэIуцэр щалъагъум хьэкIэкхъуэкIэ къомыр апхуэдизкIэ гужъеати, псэ яхэмытыж хуэдэ я пIэм ижыхъат.

– Сыт мыпхуэдизу фызыгъэпIейтеяр, ныбжъэгъухэ! – губжъауэ захуигъэзащ абыхэм къаплъэным.

ХьэкIэкхъуэкIэ псоми зы жъэу жаIащ псыкъуийм щалъэгъуа хьэщхъэвылъэм и Iуэхур. Къаплъэным ар зыкIи и фIэщ хьуртэкъыми, езыр псыкъуийм кIуэуэ еплъыну мурад ищIащ.

ХьэкIэкхъуэкIэхэр гужъеауэ нэIуцэм йолъэIу, «уи псэм ухуеижмэ, зыщIыпIи умыкIуэ», – жаIэри.

– Сыту фышынэкъэрабгъэ гуп фэ Iей къомыр, фынежъэ иджыпсту си гъусэу, – жиIэри къаплъэныр яхуилъащ абыхэм.

Псори шынэрэ кIэзыу къаплъэным и ужь иту ежъахэщ. Куэд дэмыкIыуи псыкъуийр здэщыIэм ахэр нэсащ.

– Дэнэ здэщыIэр-тIэ, а зи гугъу фщIа хьэщхъэвылъэр? КъыкъурекIыт ар мыдэ?! – губжъауэ жиIащ къаплъэным и гъусэхэм захуригъээзэкIри. – Сыту фышынэкъэрабгъэ гуп фэ, зи унагъуэбжэр хуэзыщIыжын къомыр! Мыбы зы емынэ гуэр щыIауэ щытатэмэ, алъандэрэ къыкъуэмыкIу къэнэнтэкъым.

ХьэкIэкхъуэкIэхэр зэплъыжри тIэкIу нэхь зыкъащIэжащ. Къаплъэныр псыкъуийм екIуалIэщ, еплъыхри абы фIэкIа хэмылъу уэхъэхьейр къришу дзэпкъауэу, гъуахъуэу щIидзащ. Къаплъэныр псыкъуийм здеплъыхым къыхудэплъейуэ къилъэгъуат зы нэкIу зэкIэщIэша Iей гуэр. Абы псыкъуийм къилъу къаплъэным къытелъэн хуэдэу зищIырт.

Къаплъэным кIийуэ гъуахъуэу зызэкIэщIишыху псыкъуийм «къыхэплъ» хьэкIэкхъуэкIэми зигъэуфафэу, зызэридзэу щIидзэрт.

Псыкъуий гъунэр къэзыувыхъа адрей хьэкIэкхъуэкIэхэри апхуэдизкIэ шынэщати, ящIэнур ямышIэжу зэхэтт.

Къаплъэн губжъар псыкъуийм щхъэщытщ и щхъэр игъэсысрэ и кIэр игъэкIэрахъуэу,

и лъэбжъанэхэмкІэ щІыр къритхъуу. ИтІанэ, йолъэри, абы псыкъуиипсым къыхэплъ «хъэкІэкхъуэкІэ емынэм» зытредзэр...

Мис апхуэдэу псынэм къыхэщ и ныбжъым текІуэдэжащ жаІэ къаплъэн хъыжъэр.

БЛАЩХЪУЭ

Ди къяужэм и хъурегькIэ иIэ мэз лъапэхэм, къяуацэ-чыцэхэм, къяукIэбгыкIэхэм, псы цIыкIу ежэххэм блэ, шындырхъуо, хъэндыркъяукъуэ, псыдыуэ сыт жыпIэми хъэпщхупщ куэд хэсу щытащ. Псом хуэмыдэу блэр щыкуэдт ЩыблэуапIэкIэ зэджэ Iуащхъэшхуэмрэ Бдзэжьейкъуэ псыежэх цIыкIумрэ я зэхуакум.

ЩыблэуапIэ джабэ нэкIум гъэмахуэ хъуам мэкью щеуэрт икIи мэкью бэв кыщрахьэлIэжу апхуэдэт.

Сэ зи гугъу сщIы зэманри мэкьюауэгъуэу арт. Мэкьюауэныр езыр лэжьыгъэ нэхъ хъэлъэ дыдэхэм ящыщ. Iуащхъэ лъапэм аргъынэу илэ мэкьюр гуахъуэкIэ Iэнэ тцтэрт. Ди Iуэхум нэхъ деужьэрэкIын щхъэкIэ, щцэдджыжьым жьыуэ мэкью Iэнащтэ губгъуэм дихъащ. ЦIыху зыщыплI нэхъыбэ дыхъуртэкъыми, дыгъэр къэмыплэ щIыкIэ Iэнэу тцтэным зэрыхэдгъэщIыным яужь дитт.

Мэкью Iэнэ здэтцтэм, ауэрэ дыгъэри кыдэкIуэтеящ, пщIэнтIэпси кытхихуу щIидзащ. Зы сыхъэт ныкьюэ дылэжьэжмэ, тIэкIу детIысэхынщ жысIэу мэкью аргъынэр гуахъуэкIэ кыщысIэтым, хъэлъэу кысщыхъуащ. А зы напIэзыпIэм мэкью Iэмбатэм кыхэхури зиIуантIэ-зишантIэу блэ къуэлэнышхуэ щIым техуащ. Егъэлеяуэ кIыхьт а блэр.

Ди щIыпIэм щыпсэу кIэ кIыхьхэм щыщу сэ нэхъыбэрэ япэхэм сызрихъэллар мэлыблэкIэ зэджэ, щхъухъ зезыхъэ блэ фIыцIэшхуэхэм хуэдэхэрт. Мыр блащхъуэт. Нэхъ шынагъуэ дыдэхэм ящыщт. Ди деж зы щIалэ дIыкIу гуэр и шыпхъу нэхъыжьыр и гъусэу мэракIуэхъэ губгъуэм кIуауэ, мис апхуэдэ блащхъуэ гуэр къеуэри и лъакъуэ фIэбэгыкIам илIыкIыным тIэкIуц иIэжар. Сэ сыщыщIыкIум щыгъуэ зи тхъэкIумитIыр плыжь блащхъуэм и хъыбар ди дадэм жиIэу зэхэсхыу щытати, а кIэ кIыхъ шынагъуэм сыхуэмызарэт жысIэу си псэр IукIауэ къэскIухьырт.

Арати, псом нэхърэ нэхъ сызыщышынэ блэ бзаджэм хуэдэ сымыщIэххэу си мэкью аргъынэм кыщIэхуащ. Гуахъуэр псынщIэу мэкьум кыххэспхъуэтри сыкIийуэ блэм сеуэу щIэздзащ. Iэнэ зыщтэ си гъусэхэри абдежым занщIэу кыызбгъэдэлядэхэри кIэ кIыхъ ныкьюэлIэр дыукIыжыпащ. ИтIани си гур мызагъуэ си гуахъуэр и щхъэм хуэзэу хэсхуащ.

Куэд дэмыкIыуи уафэм зыкыызэщIиуфIыцIащ, къэгъуагъуэу-къэхъуэпскIыу щIидзащ, уэшхым къригъажьэри дыкъэкIуэжащ. ЕтIуанэ махуэм дунейр уэфIу нэху къекIати, аргуэру зызэщIэткъуэри мэкью Iэнащтэ дыдэкIащ. Иджы дэ тцIыгъуу нэкIуат си ныбжьэгъу Хъэбалэ. Губгъуэм дыздэкIуэм дыгъуасэрей кIэ кIыхьым и хъыбар абы жетIауэ ищIэрт. Ди IэнатIэм дынэса нэужь Хъэбалэ блэр щыдукIам деж кIуащ еплъыну. KIуа щхъэкIэ, блэр абдеж щылъу игъуэтыжакъым.

– Мыр сыту телъыджащэ, апхуэдиз удын техуауэ, и щхъэми хуэзэу гуахъуэр кIуэцIрахуауэ, итIани зыкыищIэжауэ пIэрэ? – догъэщIагъуэ.

А щIыпIэм деж кыщылэ мэкью Iэнэхэр кыызэтэддзу щIэддзащ. Куэдри дылъыхъуакъым. ЗыкыищIэжри мэкью щIагъым щIэпщхъауэ блэр щылэ. НыкьюэукIым сытми кIэ етыжыгъуейт! Пщыхъэщхъэм дыкъэкIуэжри ар ди дадэм хуэтIуэтэжащ.

– Блэм и псэр хэмыкI щIыкIэ псы игъуэтмэ, зыкыешIэж, – жиIащ дадэм. – Махуэм дыгъэр кыдэкIуэтейрэ кытепсамэ, хъужри кIуэсэжат.

АДАКЪЭЖЬЫМРЭ МЭЗДЖЭДЫМРЭ

Куэд щІащ абы лъандэрэ, куэд дыдэ. Зы щІыпІэ гуэрым зэгъунэгъуу щыпсэурт зы адакъэ гуэррэ мэзджэдрэ. Адакъэжьи икъукІэ дахэт: и сыдж плъыжьи мажъэм ещхьт, жьакІэу тетыр маскІэплът, шыгъэщІыври лъакъуэм илъу тхыпхъэщІыпхъэу ар зэхэлът. Джэдкъаз псори ехъуапсэрт адакъэжьи и дахагъым. Жыгыщхъэхэм кыитес къуалэбзухэми ягукІэ: «мы адакъэжьи и дахагъэр дэри диІащэрэт» – жаІэрт. Адакъэжьи зэрызигъэщІэгъуэнур имыщІэу зигъэпагъу апхуэдэт. Зыми епсалъэртэкъым, зыри уэршэрэгъу ищІыртэкъым мэзджэдым фІэкІа. Ар пщІантІэм зигъэщІагъуу дэтт, зигъэпагъуи шыкъун щыпэрт.

Адакъэжьи мэзджэдым зы хугу ІэмыщІэ яІэм зэдащыпу, я гум илъыр зыр зым. хуиІуатэу, кІуэаракъэ, фІыуэ зэрылгъагъуу зэгъунэгъуу зэдэпсэурт. А тІур апхуэдизу фІыуэ щІызэрылгъагъур мо адакъэжь зыкызыхым мэзджэдыр фІэтхъэмыщкІэ хъууэ арагъэнт е, тхъэм ещТэ, гъунэгъу-жэрэгъуу зэрыщытыр арауэ кыищІэкІынт.

Зэгъуэрым мэзджэдым зы щІыпІэ жыжъэ гуэрым хъэщІапІэ кІуэну мурад ищІащ. Адакъэжьи ещхъу дахагъ зэрымІэм кыыхэкІкІэ, нэщхъей дыдэ хъуауэ мэзджэдыр бжыхь джабэм кІэщІэст. Адакъэжьи ар ефыгъуу здеплъым игукІэ жиІащ:

«Мы адакъэжьи и дахагъыр сиІатэмэ, сэ сыту сынасыпфІэт. Сыт мыгъуэ сэ дунейм сиІэр? Си дамитІым фІэкІа зыри фІыуэ схэлькъым. Сэ апхуэдизу сытфейцейуэ абы нэс хъэщІапІэ дауэ сыкІуэн! Хъэуэ, сымыукІытэу сэ зыми зыкыезгъэлгагъуфынкъым. Псом нэхърэ нэхъыфІщ си гъунэгъум сечэнджэщынщи. Селъэлущэмэ, кызымытыну пІэрэ сэ абы и фащэ дахэм щыщ?! «Уи гъунэгъум кыипхуимыщІэр жыжъэм кыипхуищІэнкъым» жаІэ игъащТэми.

Арати, мэзджэдым и гъунэгъу адакъэжьи лъэлукІэ зыхуигъэзащ:

– Уэ адакъэ, адакъэ, уэ адакъэ щэджащэ, дыщэ мажъэр зи сыдж, уи фащэ дахэр пщэдджыжь пщІондэ хъэхуу кыизэт, сыкыизэрысыжу уэстыжынщ, – жиІэри. Адакъэжьи гупсысэри жиІащ:

– Уэ пщэдджыжь пщІондэ укъэмысыжмэ, итІанэ сыт сэ сщІэнур?

Мэзджэдым жеІэ:

– Пщэдджыжь пщІондэ сыкыэмысыж хъужыкъуэмэ, уэ фІыуэ Іуэи уи Іуэ макъымкІэ занщІэу сыкыэсыжынщ.

Пщэдджыжьи жьыуэ сыкыэмысыж хъужыкъуэрэ, шэджагъуэм зребгъэхъэлІэу ину Іуэи уи Іуэ макъыр зэрызэхэсхыу занщІэу сыкыэсыжынщ, шэджагъуэ гуэрым сыкыэмысыж хъужыкъуэрэ, пщыхъэщхъэм, дауикІ, Іэмал имыІэу сыкыэсыжынщ.

Мэзджэдым жиІэр адакъэм и фІэщ хъури я щыгынхэмкІэ зызэрахъуэжащ. Адакъэм и щыгынхэр зэрыщитІагъуу мэзджэдыр дунейм джэдкъазрэ къуалэбзууэ тетым я нэхъ тхъэлухуд хъуащ. Арати, мэзджэдыр мыдэ зыкырихрэ зызэриІуэнтІыхыжу хъэщІапІэ ежъащ.

Махуэри кІуащ, жэщри кІуащ. Адакъэр и гъунэгъур кыэсыжыным йожъэри щысщ. Мэзджэдри дунеймкыитехъэжыркъым. Адакъэмгузавэу щІидзащ. Щыхуэмышэчыжыххэм и макъым кыизэрихькІэ Іуащ:

– ІУУ-ІУУ-ІУУ-ІУУУ!

ЕтІуанэуи, ещанэуи и къарум кыизэрихькІэ Іуащ, арщхъэкІэ мэзджэдым кыигъээжыртэкъым. ИкъукІэ нэщхъей хъуащ адакъэжьи. Нэху зэрыщу адакъэжьи Іуэуэ щІедзэ. Зыри кыищымыкІым, шэджагъуэ пщІондэ ежъэу щІедзэ. Шэджагъуэр кыизэрихъэу аргуэру и къарум кыизэрихькІэ «Іуу-Іуу-Іуу-Іууу!» – жиІэу дунейкыутэжу

maIyэ. Мэзджэдыр кыщыкыуэмыкIкIэ пщыхьэщхьэ пщIондэ аргуэру ежьэу щIедзэ. Пщыхьэщхьэр кызызыхьэу аргэру зэрифIэщкIэ «Iуу-Iуу-Iуу-Iууу!» желэри мэзджэдыр кьриджэжу maIyэ, арщхьэкIэ и лъэужьыр кIуэдащи дунейм кытехьэжыркъым.

Арати, мэзджэдыр бзэхаш, мэзджэдым и гъусэу адакъэм и фашэ дахэри дэкIуэдащ.

Абы лъандэрэ пщэдджыжьми, шэджагъуэми, пщыхьэщхьэми адакъэхэр maIyэ я фашэ дахэр езыхьэжъа мэзджэдыр кьраджэжу.

БАЖЭМРЭ МЭЗДЖЭДЫМРЭ

Зы ЖыІэрэ зы ЖумыІэрэ зэдежъащ. КІуэм лъейм, кІуэм лъейм, кІуэм лъейуэрэ, зы псышхуэ гуэр хуэзахэщ: еуэщ-еІэри ЖыІэр а псышхуэм зэпрысыкІащ.

- Хэт кынар?
- ЖумыІэращ кынар.
- Атіэ абы щыгъуэм, жысІэнкыым.
- Хъэуэ, хъэуэ, ЖумыІэр икІри ЖыІэр кынащ.
- Атіэ абы щыгъуэм жысІэнщ.

Зы Мэзджэд цыкІу и щхъэр и дамэ щІагъым щІэлъу жыг гуэрым тест.

Мэзым джэгуу щІэт Бажэр плъэри жыгым тес а Мэзджэд цыкІур илъэгъуащ. Бажэми занщІэу игу къэкІащ «къэзгъуэтащ сэ иджы сыздэджэгун» жиІэри.

Мэзджэдыр зытес жыгым Бажэжъ цыкІур хуэмурэ екІуэлІащи мэгупсысэ «Сытхэр жысІэурэ мы Джэд цыкІур жыгым къесшэхын», – желэри. КІыхъу зишэщІауэ и лъакъуэ цыкІухэр щІиукъуэдиикІыурэ и фІалъэ лъакъуэ цыкІуитІым и щхъэр телъу, и нэ цыкІуитІыр Джэд цыкІум тегъэпсыхъауэ, и кІэр мащІэу игъэкІэрахъуэу Бажэжъ цыкІур дэплъейуэ щыст.

Бажэр куэдрэ егупсыса нэужъ жиІащ:

- Ей, Джэд цыкІу, унафэу ящІар зэхэпха?

Джэд цыкІур щтэІэщтаблэу къеплъыхри и пцэр хишурэ Бажэм къеупщІащ:

– Сыт унафэ ящІар? Хэт сымэ зыщІар? Сэ зыри зэхэсахкыым. И щхъэ цыкІур фІигъэкІэрэхъухъу, зэрыгузавэри хэпщІыкІыу Мэзджэдыр абы кыыхуоплъых:

- Атіэ, тіасэ, сэ бжесІэну сыкъэкІуащ, – жиІащ Бажэм.
- Къызжелэ-тіэ, сыт хъыбар? Хъыбар щыІэхэр сэри зэхэсхым си гуапэщ, – жиІащ Мэзджэдым.

Бажэм и нэхэр хуигъэджэгуу, и щхъэр фІигъэщІэрэщІыкІыу, зыхуигъафІэурэ Мэзджэдым жриІащ:

– Ар зи лъагагъ жыгым утесу дауэ бжесІэн, си дахэ цыкІу. Мыдэ къехи дызэбгъэдэсу дызэпсэлъэнщ, нэхъ гурыІуэгъуэуи бжесІэнщ.

Мэзджэдым гу лъитат а Бажэм мураду кыыхуищІами, а и бзаджагъэр игъэщІагъуэрт: «Мыбы сыкыигъэпцІэну гугъэ кысхуищІащ», – жиІэу ауан ищІ цыкІэу:

- Сэ мыбы сытесуи зэхэсхынущ, жыІэ сынодаІуэ, – жиІащ.
- Хъэуэ, мыдэ къетІысэхуи дызэбгъэдэсу жыдгъэІэт, абы утесмэ, ину сыпсэлъэн хуейщ, зыгуэрым дызэхихынщ, – желэ Бажэм.

– Сэ сытхъэкІумафІэщи, хуэму упсальэми, мыбы сытессу зэхэсхынущ, – жиІащ Мэзджэдым.

– Слѳожъ укъехын ущІижагъуэр? Сэ уэ бжесІэнур уи эхур дэгъуэ зэрыхъунщ, мыбы хуэдэ фІыгъуэр нэгъуэщІм зэхэх хъунукыым.

- Сыту фІыт-тіэ ар, Бажэжъ цыкІу, жыІэт!

Бажэр зытепсэлъыхъ Іуэхур кызыгурыІуэ Мэзджэдыр псальэм ауан хильхъэурэ епсальэрт.

- Атіэ уэ абдежым утесу укъедаІуэмэ, нэхъ щыпфІэфІкІэ, бжесІэнщ, къедаІуэ.
- Унафэ ящІащ, уэрэ сэре дызэгъусэу дыздэджэгуну икІи дыздэшхэну, хъэ лъэпкыи кыыдэмыбэныну, фочкІи кыдэмыуэну – аращ дятэкІэ дэ тіур дызыщышынэни хуейкыым, дэ дызыщышынэни щыІэкыым.
- Ара унафэу ящІар? – жиІэщ Мэзджэдми, жыг къудамэ зытесым зытриІэтыкІри

зиплтыхъащ.

– Сыт узэплтыр, сыту хуабжыу зуплтыхьрэ? – гузавэу йоупщI Бажэр.

Абы гурыщхьуэ ищIри и нэ цIыкIухэр кыиж хьуащ.

– Хьэуэ, слъагъу щыIэкъым, ауэ модэ щакIуэ гуп кьокIуэ хьэ я гъусэхэу, фоч яIыгхэуи, сыту пIэрэ ахэр зылтыхьуэхэр жызоIэри аращ.

Бажэм и нитIыр кыижу зиплтыхъащ. АрщхьэкIэ, мэзчм хэтти, зыри илъагъун хузэфIэкIакъым.

Бажэм и кIэ бэлацэшхуэр имыгъэхьейуэ, езым нэхъзигъэцIыкIуу щежьэжым, Мэзджэд цIыкIум хуабжыу и дыхьэшхын кыызэрыкIуари зыкъримыгъащIэурэ егуоуащ:

– Сыт ущIэпIащIэр? Дэнэ ужэрэ? Унафэр пщыгъупжа?

АрщхьэкIэ Бажэ цIыкIур щIэпхьуэжакIэт. Мэзджэд цIыкIури дыхьэшхыу жыгыщхьэм кыытенащ.

ПЦІАЩХЪУЭ ЦЫКІУ

Зы къуажэ гуэрым ГурашэкІэ еджэу зы фызыжъ щыпсэурт. А фызыжъым игъащІэм псэущхэ дэнэ къэна, къэкІыгъэ дыдэм и жагъуэ ищІатэкъым, ауэ зэгуэрым хуабжъу жагъуэу гум ежэлІэн щІэщху къыІэщІэщІэгъащ.

Абы и унэм пцІащхуэ бын къыщрашат. Зи дамэ жэпхъыр лъэтэжурэ, абгъуэм къинэжар зы пцІащхуэ шыр закъуэт. Гурашэр хуабэмрэ джэдкъаз и кІэм иту къэзыкІухъхэмрэ ягъэбэмпІауэ къыздыщІыхъэжым, бжэ иридзылІэжым пцІащхуэ шырыр къехуэхуу къыхуэзэри, и лъакъуэ лъэныкъуэр зэпиудаш.

– Ярэбий, дауэ сІэщІэщІэт, фэбжыншэ хъуным сыт фэбжъ Іей птездза, сыту сымылъэгъуарэт, – жиІэурэ фызыжъым къищтащ кІэзыу щыль пцІащхуэ цыкІур. Зыкъомрэ едэхашІэу иыгъа иужькІэ, пцІащхуэ цыкІум и лъакъуэм пхъэщІэпхэ хуищІри унэм щІиутІыпщхъэжаш. Махуэ зыбжанэкІэ хъужаш пцІащхуэ цыкІум и лъакъуэр. Хъужаш, езыри къэжэпхъаш, бжыхъэр къэсати, хуабанІэм лъэтэж къуалэбзухэм я гъусэу ежъэжаш. Ауэрэ щІыІэ зэманыр фІэкІри гъатхэм и хуабэр къэблэгъащ, а хуабэм щІыгъуу пцІащхуэ цыкІури къэлъэтэжаш. Гъатхэ дыгъэм зригъэууэ бжэІупэм здылусым фызыжъым и дамащхэм къытетІысхъаш зы пцІащхуэ цыкІу. Фызыжъыр дэІэбеину и Іэр щіІэтым пцІащхуэм зы хъарбыз жылэ къыжъэдэхури фызыжъым и куэщІым къыхуаш, пцІащхуэ цыкІури Іульэтыжаш.

«Мы пцІащхуэ цыкІум къихъа жылэр хэссэнци сеплъынщ», – жиІэри фызыжъым хъарбыз жылэ закъуэр хисаш. ЩІэх дыдэу къэкІащ, зы хъарбыз закъуэ фІэкІаи къыщІэкІакъым.

Хъарбызыр хъуаш жиІэу гугъэ щыхуищІым къыщІичыжри иубзытащ, ауэ ар пшхы хъунутэкъым: и фэм нэмыщІ адрей псори налкъутрэ дыщэу зэхэлъу къыщІэкІащ. Абы фызыжъыр ину иригуфІащ. Ар къуажэм дэс адрей цІыхухэми къащІащ икІи «Дэри абы хуэдэу тщІымэ, дыщэ къытхуэкІынщ» жаІэурэ куэдым пцІащхуэ къаубыдащ, и лъакъуэри якъутащ, итІанэ ягъэхъужаш. Япэ пцІащхуэ цыкІум хуэдэу абыхэми хъарбыз жылэ зырызи къахъаш, ахэри къызыхуахъахэм хасэри къэкІащ, къыщІэкІари хъарбыз зырызщ, ауэ хъарбызыр щызэгуагъэжам налкъутрэ дыщэу къыщІэкІакъым, атІэ блэ Іэрамэ къижаш икІи къуажэр зэтрашхыхъыну щытащ, ауэ япэрей фызыжъым и фІыгъэкІэ блэхэм къуажэр зэтрамышхыу къызэтенащ. Дертыншэу къызэтена цІыхухэм фызыжъым и сэбэпагъ къэкІар ягъэтаурыхъуу къызэхэнэжаш.

АСЛЪЭНЫР, ДЫГЪУЖЬЫР, БАЖЭР ЗЭРЫЗЭДЭЩЭКІУАР

Зэгуэрым зы Аслъэн, зы Дыгъужь, зы Бажэ щакІуэ зэдежъащ. Куэдрэ щэкІуа, машІэрэ щэкІуа, сытми шэджагъуэ нэблэгъауэ зы щыхь, зы бжэн, зы тхьэкІумэкІыхь къащэкІуащ. Ахэр яшхын щхьэкІэ зэхэтІысхьэжауэ здэщысым Аслъэным жиІащ:

– ИІэ, Дыгъужь-тіэ, къэтщэкІуахэр гуэш, уэ нэхь пщІэнщ хэт сыт лъысыпхьэми.

– Ди пащтыхьышхуэ! – жиІащ Дыгъужьым, – сыт сгуэш бэлыхь щІыттелъынур, ахэр езыхэр гуэша хьэзыру щыщыткІэ? Щыхьыр псом нэхьрэ нэхь инщи, ар уэ, зи щІыхьыр иным, уи Іыхьэщ, абы кІэлъыкІуэр бжэныращи, р сэ си Іыхьэщ, къэнар тхьэкІумэкІыхь цІыкІуараци – ар Бажэм лърес, езым хуэфашэпсщ.

Апхуэдэ гуэшыкІэм Аслъэныр къыгъэлыбри апхуэдизгІэ Дыгъужьым еІати, зэ уэгъуэм дыгъужьыпсэр хьэршым игъэсащ. ИтІанэ Бажэм жриІащ :

– Гуэш, Бажэжь цІыкІу, къэтщэкІуар!

– Зи щІыхьыр ину ди пащтыхьышхуэ! – къыпсэлъащ Бажэм, – лІо дгуэш апхуэдиз бэлыхьым дыщІыхэтыр? ЩІэдгуэшын лъэпкъ щымыІэкІэ, сыгъылэ! Зи щІыхьыр ин уэ уи шэджагъуэ шхэгъуэр къэсащ, абы нэмыщІкІи щэкІуэным уригъээшащи, уеуэнщи щыхьыр пшхынщ, тіэкІу дэкІрэ зыбгъэпсэхум, бжэныр тепшыхьыжынщ, сыт щыгъууи хабзэщ ушхэрэ тіэкІу зыщІэбгъэпсэхуэжа нэужь, шхыным гур нэхь хуэкІуэу. Бжэныр пшхырэ тхьэкІумэкІыхь цІыкІур тепшыхьыжа нэужь, сытым хуэдэу нэгузыужьу къэпкІухьыну?!

Бажэм и гуэшыкІэр Іыхьэлейм икІауэ Аслъэным игу ирихьащ икІи еупщІащ:

– Уа, Бажэжь цІыкІу, хэт уригъэса апхуэдэу щакІуэлыр тэмэму зэрагуэш щІыкІэм?

– Дыгъужьым и щыуагъэрщ, зи щІыхьыр ин, – жэуап къитащ Бажэм.

– Сэ псори сшхыжым, уэ лІо пшхынур? – щІэупщІащ Аслъэныр.

– Зи щІыхьыр ин ди пащтыхьышхуэ, – жэуап къитащ Бажэм, – сэ лы сфІэфІкьым, сэ схурикъунуш уэ къол къупщхьэ лъапщхьэри.

ЗЭНЫБЖЬЭГҮХЭР

Адакээр, тһыр, мывэр, дыдыр, кһапсэшхуэр ныбжьэгүү зэрыгэхүүри зекһуэ ежьахэш. Абыхэм куэд кьакһухьа, мащһэ кьакһухьа, сытми зы жылэ гуэрым нэсауэ кьуажэкһэм деж зы Іэхүүэ цыкһу кьашыхуэзащ. Гупыр Іэхүүэжь цыкһум еушцһащ: «Кьуажэм сытхэр цыхьыбар?» – жалэри. Кьуажэм цыхьыбарыр мырщ жиһащ Іэхүүэ цыкһум: – зы уд фызыжь цыкһу гуэр мы Іэшэляшэхэм щопсэури жэщкһэ кһуээрэ куэдыш я псэр яхухех, жэщ теуэу ятоуэр, зыхуейр кьызэщһекүүэри мэкһуэж, абы зыми зыри яхуешһаркһым.

– Атһэ дэ абы хуэфашэр етщһэнщ, – жалэри зэныбжьэгүүхэр гүүэгу теувэжаш.

Кьалтыхүүэм, кьалтыхүүээрэ уд фызыжь цыкһум и унэр кьагүүэтри абыхэм зыщһагэхуащ. Арщхэкһэ удыр щһэстэкһым. Зэныбжьэгүүхэр зэгурыһуэри удыжь цыкһур кьэкһуэжа нэужь, иращһэнум зыхуагэхьэзыру щһадзащ. Адакээр кһуэри жьэгум дэль яжьэм зыпэрихьумащ, дыдым шэнт щхьэгуэ цыкһу щытым и тетһысхьэпһэмкһэ зыкьыхисащ, кһапсэшхуэм унэ лъэгум щызилэхьащ, тһыр бжэкьуагһым кьыкьуэуващ, мывэшхуэм бжащхьэм зыкьытрильхьащ.

Апхуэдэу зэныбжьэгүүхэм загьэхьэзырауэ уд фызыжь цыкһур мэжалһуэ и унэм кьэсыжаш.

– Алыхь, мафһэ тһэкһу сщһынщи сымыпщафһэм, – жиһуэ жьэгум мафһэ ищһыну щыбгьэдыхьэм, адакьэжьыр яжьэ зыздыпэрихьумам и дамэхэр иутхыпщһу кьыпэрыльэтри уд фызыжь цыкһум и нэм яжьэр щһээ хьуащ. Фызыжь цыкһур и нэм щһэһуэтыхьурэ шэнт щхьэгуэ цыкһу ауэ деж щытым щытетһысхьэм, дыдыр кьыхуэури кьыщыльэтыжаш.

«Мыр һуэху хьунукһым» жиһуэ унэм кьыщыщһэжым унэ лъэгум зызышыхьауэ щыль кһапсэшхуэм илэхьащ, бжэщхьэһум ерагькһэ кьыщысым тһыр натһэкһэ бжэм еуэщ, бжащхьэм телъ мывэр кьытехуэри абы уд фызыжь цыкһур икһуэдыкһыжыпащ.

Абы иужькһэ жылэми загьэпсэхужащ, зэныбжьэгүүхэри унэм псэууэ кьыщһэнэжаш.

БАЖЭМ И ІЭМАЛХЭР

Зы Бажэ, зы Дыгъужь, зы Мыщэжь зэдежьащ. КІуэм-лѐейм, кІуэм-лѐейм, кІуэм-лѐейурэ, зы пабжьэ гуэрым щІакхъуэ хъурей инищ хэлъу къагъуэтащ.

ИтІанэ, щыри зэхэтІысхъэри унафэ ящІащ: «Хэт нэхъыжьми абы зы щІакхъуэр едгъэшхынщ» – жаІэри.

Дыгъужьым хуэпІащІэу жиІащ: «Сэ сыкыщальхуам щыгъуэ зы жыги дунейм тетакъым».

Мыщэжьым бажэжь цІыкІум япэ зыкъригъэщри жиІащ: «Сэ сыкыщальхуам щыгъуэ дунейм зы уни тращІыхъатэкъым ».

ИтІанэ бажэжь цІыкІур кыщыльэтри: «Сэ сыкыщальхуам щыгъуэ «дунейр яухуэнуущ», «унэ ящІынуущ», «жыгхэр хасэнуущ», – жаІэу зэхэсхауэ шыта къудейщ» – щыжиІэм, – атІэ уэ унэхъыжьщи пхуэфашщ, – жаІэри зы щІакхъуэ хъурейр бажэжь цІыкІум ирагъэшхаш.

Аргуэру ежьэжахэщ. Зыкъомрэ кІуа нэужь загъэпсэхуну тІысахэщ. Бажэр щІэупщІащ:

– Хэт иджы зышхынур щІакхъуитІ къэнэжар? – жиІэри.

Мыщэмрэ Дыгъужьымрэ жаІащ:

– Хэт нэхъ пщІыхъэпІэфІ ильагъуми, абы едгъэшхынщ. Щыри дыгъапІэм кІэрыгъуэльхъащ. Мыщэжьымрэ дыгъужьыжьымрэ пырхъыжу жейуэ щыщІадзэм, бажэжь цІыкІур щэхуу къэтэджри щІакхъуитІыр зыщагъэтІылъам кІуащ. ЩІакхъуитІри ишхри къэкІуэжащи гъуэльыжауэ пырхъыжу мэжей.

Дыгъужьыр къэушаш, абы кІэлъыкІуэу Мыщэри къэушаш. Бажэ цІыкІур зикІ къэушыртэкъыми Дыгъужьыр едыркъыурэ гъумэтІымэу кыщихуаш.

«Хэт сыт ильэгъуа?» – щыжаІэм, Дыгъужьым жиІащ:

– Сэ зы жэмыл ІэфІ пшэр сшхырти фэзгъэшхашцэрэт.

Мыщэжьым жиІащ:

– Сэ фо пэгунрэ тхъурэ зэхэлъу сшхырти фэзгъэшхашцэрэт...

ИтІанэ Бажэжь цІыкІум жиІащ:

– Фэ тІум ахэр зэрыфшхыр пщІыхъэпІэу слъагъури, мы тІум щІакхъуэ сыту ящІыжын, жысІэри къэнэжа щІакхъуитІыр сеуэри сшхыжащ.

Бажэ щІыжаІэжыр аракъэ-тІэ?

ХЭТ НЭХЪ ШІЭХЫУ?

Зы мышэ, зы дыгъужь, зы бажэ зэдэуэршэру жыг шІагъ удзыпцІэм хэст. Абыхэм языхэзым кыыхидзащ хэт нэхъ фо махъсымэ нэхъыбэ ирифыфын жиІэри.

– Сэ куэд сефэфыркыым, – жиІащ мышэм. – Зы кхъуэщын сыкурэ из сызэрефэу, чэф согъуэтри сызекІунтІриеу сыкъонэ.

– Ар гъэщІэгъуэн-тіэ! – жиІэри имыгъэпсалъэу жьэдэуащ абы дыгъужьыр, – сефэн дэнэ кыыщина, и мэр кыызэрысщІихъэу чэф согъуэтри сожъэж.

А тІум зэпсэлъэн ямыух щІыкІэ плъэмэ, ялъагъу и нэхэр щІиукъуанцІэу бажэр щІым щылыу.

– Сыт мы кыпщыщІа телъыджэр, бажэ? – ягъэщІагъуэу йоупщІа ахэр.

– Сэ... сэ... сэ фщІэрэ а фи псалъэмакыыр зэрызэхэхыу, чэф сыхъури сыкъыриудащ.

Для младшего школьного возраста

БОЛЬНОЙ ЛЕВ

Сказки

На кабардинском языке

Пересказ для детей К. Ш. Балкарова

Редактор А. М. Бицуев

Художник Р. М. Хажуев

Художественный редактор З. Х. Бгажноков

Технический редактор К. Б. Жамбеева

Корректор Л. С. Кумехова

Сдано в набор 29/IX 1975 г. Подписано к печати 20/XI 1975 г. Формат 70X 901/16.
Бумага типографская № 1. Физ. п. л. 9,5. Усл. п. л. 11,11. Уч.-изд. л. 8,1 Тираж 5000 экз.
Заказ № 11753. Цена 31 коп.

Книжное издательство «Эльбрус»
Нальчик, ул. им. адмирала Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года
Управления по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Совета Министров
КБАССР
Нальчик, пр. им. Ленина, 33

Е-жыпхэм тхылтыр изыгъэзэгъар

ХьэтIохъущокъуэ Къазий и цIэр зезыхъэ Адыгэбзэ Хасэращ

Тхылъ нэхъыбэ щыбгъуэтынущ: www.bzerabze.com

Хасэм и сайтыр: www.adyghebze.com